МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 26

Видавничий дім
«Гельветика»
2021

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії Б з політичних наук (052 – Політологія) відповідно до Наказу МОН України від 26.11.2020 № 1471 (додаток 3)

Головний редактор:

Гайданка Є.І., кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Голова редакційної ради:

Палінчак М.М., доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародної політики, декан факультету міжнародних економічних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Редакційна колегія:

Вегеш І.М., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Івасечко О.Я., кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та міжнародних відносин, Національний університет «Львівська політехніка»;

Музиченко Г.В., доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського;

Остапець Ю.О., доктор політичних наук, професор, декан факультету суспільних наук, професор кафедри політології і державного управління, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;

Janas Karol, Associate Professor, Department of Political Science, Alexander Dubcek University in Trencin (Trencin, Slovakia);

Kucharcik Rudolf, Docent, Dean of the Faculty of International Relations, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Radoslav Štefančík, MPol., Ph.D., Assistant Professor, Department of Intercultural Communication, Faculty of Applied Languages, University of Economics (Bratislava, Slovakia);

Cirner Michal, PhD, Assistant Professor and Secretary of Institute of Political Sciences, Faculty od Arts, University of Prešov (Prešov, Slovakia).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet Вченою радою Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет», протокол № 10 від 16.11.2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 21016-10816Р, видане Державною реєстраційною службою України 29.09.2014 р.

Офіційний сайт видання: regionalstudies.uzhnu.uz.ua

ISSN 2663-6107 (print)
ISSN 2663-6115 (online)

© Ужгородський національний університет, 2021

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бородай А.В.
УКРАЇНА ТА НАТО: ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА..... 5

Мегела Р.Р.
ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ
(У ПЕРІОД З IX ДО СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ)..... 10

Пуйда Р.Б.
ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. XX СТ.:
ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР..... 14

Стешенко Н.Л., Чоста К.С.
МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ
(НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ У КРАМАТОРСЬКІЙ
ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ 2020 РОКУ)..... 19

Шестакова Ю.В.
ОСНОВНІ МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕТИЧНИХ
НОРМ ПОВЕДІНКИ ПАРЛАМЕНТАРЯ, ВИРОБЛЕНІ СВІТОВОЮ ПРАКТИКОЮ: АКТУАЛЬНІСТЬ
ДЛЯ УКРАЇНИ..... 24

Шотурма Н.В.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ..... 29

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Данилович К.Ю.
ДЕКОНСТРУКЦІЯ ПОНЯТТЯ «КРИЗА» У ПОСТПАНДЕМІЧНУ ДОБУ..... 34

Дір І.Ю.
ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СВІТУ..... 38

Івасечко О.Я., Мельник Б.П.
СТРАТЕГІЯ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ “GREEN DEAL”:
ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ЄС ТА В УКРАЇНІ..... 43

Ігнатьєва Т.В., Віннічук О.В., Маркітантов В.Ю.
ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО
ІМІДЖУ УКРАЇНИ..... 49

Хорішко Л.С.
ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ НАТО ТА ЄС:
ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ..... 54

Cai Yao
THE EVOLUTIONS OF CHINA’S GEOPOLITICAL INTERESTS
AND POLICIES IN CENTRAL ASIA..... 59

РОЗДІЛ 3
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Вегеш М.М., Палінчак М.М.
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ В УЖГОРОДСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ:
СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ..... 66

Шульга М.А.
ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ..... 88

Остапець Ю.О., Андріїв О.Б.
ДЕРЖАВА ТА ЦЕРКВА В США. РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В США..... 95

CONTENTS

SECTION 1
POLITICAL INSTITUTIONS AND PROCESSES

Borodai A.V.
UKRAINE AND NATO: WAYS OF COOPERATION..... 5

Mehela R.R.
THE MAIN STAGES OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN THE CZECH REPUBLIC (IN THE PERIOD FROM THE IX TO THE MIDDLE OF THE XX CENTURIES).....10

Puida R.B.
POLITICS OF SOVIET AUTHORITIES IN THE RELIGIOUS SPHERE IN THE SECOND HALF OF THE 60'S – FIRST HALF OF THE 80'S OF THE XX CENTURY: WESTERN LANDS OF THE UKRAINIAN SSR.....14

Steshenko N.L., Chosta K.S.
MANIPULATIVE TECHNOLOGIES OF THE ELECTION CAMPAIGN (ON THE EXAMPLE OF LOCAL ELECTIONS IN THE KRAMATORSK TERRITORIAL COMMUNITY OF 2020).....19

Shestakova Yu.V.
BASIC MODELS OF REGULATION OF ETHICAL NORMS OF PARLIAMENT'S BEHAVIOR MADE BY WORLD PRACTICE: RELEVANCE FOR UKRAINE.....24

Shoturma N.V.
PECULIARITIES OF PROVIDING COMMUNICATIVE POLICY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES.....29

SECTION 2
POLITICAL PROBLEMS OF INTERNATIONAL SYSTEMS AND GLOBAL DEVELOPMENT

Danylovych K.Yu.
DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF "CRISIS" IN POST-PANDEMIC AGE.....34

Dir I.Yu.
TERRORISM AS A GLOBAL PROBLEM OF THE WORLD.....38

Ivasechko O.Ya., Melnyk B.P.
GREEN DEAL CLIMATE POLICY STRATEGY: FEATURES OF IMPLEMENTATION IN THE EU AND IN UKRAINE.....43

Ihnatieva T.V., Vinnichuk O.V., Markitantov V.Yu.
DIGITALIZATION AS A FACTOR OF TRANSFORMATION INTERNATIONAL IMAGE OF UKRAINE.....49

Khorishko L.S.
EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN NATO AND THE EU: THE INSTITUTIONAL ASPECT.....54

Cai Yao
THE EVOLUTIONS OF CHINA'S GEOPOLITICAL INTERESTS AND POLICIES IN CENTRAL ASIA.....59

SECTION 3
THEORY AND HISTORY OF POLITICAL SCIENCE

Vehesh M.M., Palinchak M.M.
POLITICAL SCIENCES AT UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY: PAGES OF HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT.....66

Shulha M.A.
PUBLIC POLICY LIMITATIONS: AN ATTEMPTED GENERALIZATION.....88

Ostapets Yu.O., Andriiv O.B.
STATE AND CHURCH IN THE UNITED STATES. THE ROLE AND PLACE OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE UNITED STATES.....95

РОЗДІЛ 1
ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

УДК 324:049.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.1

УКРАЇНА ТА НАТО: ШЛЯХИ СПІВПРАЦІ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА

UKRAINE AND NATO: WAYS OF COOPERATION

Бородай А.В.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії

У статті автор аналізує історичний розвиток співпраці України та НАТО, який став головуючим напрямом державної політики, закріплений у Конституції держави. Після анексії Криму та частини Донбасу Росією співпраця України та НАТО стає пріоритетною в зовнішньополітичному курсі країни.

В цій статті автор акцентує увагу на деяких ключових моментах:

1. розгляд основних законів та документів, які засвідчують шляхи співпраці України та НАТО (Конституцію України, Хартію про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору та Декларацію про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною);
2. аналіз історичних наслідків співпраці між Україною та НАТО;
3. оцінка розробки та виконання реформ для отримання Україною Плану дій щодо членства в Альянсі;
4. розстановка пріоритетів у сьогоденних стосунках «Україна – НАТО» на прикладі військових вчень у Чорному морі “Sea Breeze”;
5. оцінка шляхів співпраці та співробітництва України та НАТО в майбутньому.

Також у статті автор використовує результати соціологічних опитувань щодо вступу країни до НАТО, які є підтверджуючим фактором настроїв громадян у різні часові періоди незалежності країни: починаючи з 90-х років по сьогодення.

Після анексії Криму та початку війни на Донбасі зменшився відсоток підтримки населенням України ідеї позаблокового статусу країни, економічної і військової співпраці з Росією та іншими країнами СНД. Починаючи з 2014 року і до сьогодення цей відсоток залишається незмінним.

Водночас змінився показник підтримки вступу країни до НАТО. З початку війни він неухильно зростає. При цьому підтримка населенням по регіонах України неоднорідна, але відсоток приросту наявний всюди.

Наприкінці статті автор підкреслює необхідність досягнення взаєморозуміння між нашою країною та блоком НАТО у військовій сфері. Прикладом такого порозуміння є військовій навчання у Чорному морі “Sea Breeze”.

Крім того, автор акцентує увагу на останній зустрічі президентів України та США, на якій була надана всебічна підтримка нашій країні щодо вступу до НАТО. Методологія дослідження базується на принципах об’єктивності, історизму, системності та науковості.

Ключові слова: НАТО, Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО, статус партнера НАТО із розширеними можливостями, членство в Альянсі, військові вчення “Sea Breeze”, Конституція України, соціологічні опитування, російська агресія.

In the article, the author analyzes the historical development of cooperation between Ukraine and NATO, which has become the main direction of public policy, enshrined in the Constitution. After the annexation of Crimea and part of Donbass by Russia, cooperation between Ukraine and NATO becomes a priority in the country’s foreign policy.

In this article, the author focuses on some key points:

1. consideration of basic laws and documents that certify the ways of cooperation between Ukraine and NATO (The Constitution of Ukraine, the Charter on a Special Partnership between Ukraine and the North Atlantic Treaty Organization and the Declaration on Amendments to the Charter on a Special Partnership between the Organization of the North Atlantic Treaty and Ukraine);
2. analysis of the historical consequences of cooperation between Ukraine and NATO;
3. Assess the development and implementation of reforms to provide Ukraine with an Alliance Membership Action Plan;
4. setting priorities in today’s Ukraine-NATO relations on the example of military exercises in the Black Sea “Sea Breeze”;
5. assessment of ways of cooperation and cooperation between Ukraine and NATO in the future;

The author also uses the results of opinion polls on the country’s accession to NATO, which are a confirmatory factor in the mood of citizens in different periods of independence: from the 90s to the present.

After the annexation of Crimea and the beginning of the war in Donbas, the percentage of support of the population of Ukraine for the idea of non-aligned status of the country, economic and military cooperation with Russia and other CIS countries decreased. From 2014 to the present, this percentage remains unchanged.

At the same time, the rate of support for the country's accession to NATO has changed. Since the beginning of the war, it has been growing steadily. At the same time, the support of the population in the regions of Ukraine is heterogeneous, but the growth rate is available everywhere.

At the end of the article, the author emphasizes the need to achieve mutual understanding between our country and the NATO military bloc. An example of such an understanding is the military training in the Black Sea "Sea Breeze".

In addition, the author focuses on the last meeting of the Presidents of Ukraine and the United States, which provided comprehensive support to our country to join NATO. The research methodology is based on the principles of objectivity, historicism, systematicity and scientificity.

Key words: NATO; The Charter on a Special Partnership between Ukraine and NATO; enhanced NATO partner status; membership in the Alliance; military exercises "Sea Breeze"; The Constitution of Ukraine; sociological surveys; Russian aggression.

Постановка проблеми. Після анексії Криму та частини Донбасу Російською Федерацією проблема вступу України до НАТО стає одною з першочергових завдань керівництва держави. Було зроблено багато помилок на цьому шляху. Тому вивчення історії процесу вступу України до НАТО є одним із пріоритетних завдань країни сьогодні.

Головними документами, які узгоджують відносини між Україною та Альянсом, сьогодні є Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, який був підписаний 09.07.1997, і Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство від 21.08.2009 р.

Треба відмітити, що співпраця «Україна-НАТО» була започаткована ще у 1991 році, коли країна тільки здобула незалежність та приєдналася до Ради північноатлантичного співробітництва. У 1994 році наша країна першою серед держав СНД приєдналася до Програми НАТО «Партнерство заради миру».

Таким чином, було розглянуто основне питання збереження суверенітету та цілісності України шляхом вступу до НАТО. Яким чином країна зробить це наразі невідомо, але зрозуміло для всіх: щоб залишитися на політичній мапі світу, державі потрібна поміч країн – членів Альянсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом цим питанням переймаються як керівництво країни: П. Порошенко, В. Зеленський, Д. Разумков, Д. Кулеба, так і пересічні громадяни. На цей період маємо певний доробок з цієї проблеми в українській науці. Проблемою вступу України до НАТО займаються такі українські політологи та науковці: І. Артьомов, Б. Шпільман, С. Мітряєва, В. Бунда, А. Бродич та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Автор в статті зосереджує увагу на необхідності здійснити аналіз стану, тенденцій і динаміки трансформації громадянської і політичної думки в Україні щодо вступу в НАТО як одної з найактуальніших проблем сучасної національної політики.

Соціологічні опитування щодо вступу країни в НАТО були систематизовані та використані автором для з'ясування важливого питання: «Чи готові українці до вступу в НАТО?». Відповіді на ці питання і сприяли появі цього дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – дослідити політичні, соціально-культурні передумови та шляхи співпраці між Україною та НАТО. Показати, що співробітництво між НАТО та Україною з початку 90-х років тільки поширюється і стає більш важливим для обох сторін. Також хочемо підкреслити, що НАТО і всі країни, які належать до цього блоку, є прибічниками демократичного розвитку, до якого прагне і Україна.

Відповідно до поставленої мети визначено такі дослідницькі завдання, а саме:

1. історичні передумови становлення співпраці між Україною та НАТО;
2. проведення спільних військових вчень;
3. допомога в міжнародних стосунках;
4. протистояння України російській агресії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Повернимося у минуле нашої країни – перші роки незалежності. Саме відносини між Україною та Альянсом зародилися тоді. У 1992 році Україна була запрошена Генеральним секретарем НАТО М. Вернером, до участі в Раді євроатлантичного партнерства, членом якої Україна залишається і сьогодні.

Головними документами, які узгоджують відносини та співпрацю між Україною та НАТО, є:

1. Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО, яка була підписана 09.07.1997 з боку України президентом Л. Кучмою, а з боку Альянсу – генеральним секретарем Х. Соланою та лідерами 16 країн – членів [10].
2. Декларація про доповнення Хартії, яка була підписана 21.08.2009. [4].

У липні 1993 року Верховною Радою України були схвалені «Основні напрями зовнішньої політики України», в яких зазначено, що: «З огляду на кардинальні зміни, які відбулися після розпаду СРСР і які визначили сучасне геополітичне становище України, проголошений нею свого часу намір стати в майбутньому нейтральною та позаблоковою державою має бути адаптований до

нових умов і не може вважатися перешкодою її повномасштабної участі у загальноєвропейській структурі безпеки» [7].

Через 3 роки після цього, у 1996 році, Україна відмовилася від нейтралітету та позаблокового статусу [9].

Те, що наша країна проголосила «позаблоковий статус», ніяким чином не вплинуло на можливості держави захистити свій суверенітет і територіальну цілісність. Результатом цього стало посилення політичного та економічного тиску Російської Федерації на Україну. «Кремль» почав втручатися у внутрішні справи країни. Особливо це було наявно за часів правління В. Януковича. Після Революції Гідності Росія анексувала Крим та розв'язала «гібридну» війну на Донбасі. Інформаційні мережі «Кремля» вже 7 років розв'язують антиукраїнські настрої серед населення Росії. Агресивні дії Російської Федерації є глобальним порушенням принципів міжнародних відносин і підривають основи безпеки як у Європі, так і у всьому світі.

У грудні 2014 року президентом П. Порошенком до Верховної Ради було внесено проєкт щодо відмови від позаблокового статусу. Даний проєкт підтримала конституційна більшість народних депутатів, підсумком чого стало рішення щодо відмови від позаблокового статусу. Останній розвиток подій у 2014 році показав неспроможність «позаблокового статусу» захистити територіальну цілісність і суверенітет країни від зовнішнього втручання російської навали [7].

У липні 2017 року П. Порошенко підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України». Законом вносяться зміни до Законів України «Про основи національної безпеки України» та «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» у частині євроатлантичної інтеграції [9].

Основним підсумком цих документів є зростання уваги до питання національної безпеки України. Основна мета – це набуття членства в НАТО шляхом співпраці з Альянсом через виконання миротворчих операцій.

Згодом, у липні 2018 року, був прийнятий новий Закон України «Про національну безпеку», а у лютому 2019 року внесено зміни до Конституції України. Наслідком цих документів стало рішення щодо інтеграції країни до ЄС та НАТО [5].

Основним інструментом здійснення реформ в Україні є річні національні програми під керівництвом Комісії «Україна-НАТО». Започаткувалися вони ще в 2009 році. В програмах акцентується увага на положеннях щодо відповідності критеріям членства в НАТО, а також перехід сектору безпеки та оборони України на стандарти НАТО та зміцнення демократичного цивільного контролю.

Сьогодні наша держава є країною – союзником Альянсу. Наша армія брала участь у миротворчих операціях в складі НАТО, а саме:

- в складі Багатонаціональних сил в Косово;
- в складі Місії НАТО в Афганістані;
- потенційний операційний партнер Місії НАТО в Іраку;
- в складі військових навчань.

Наприкінці червня 2021 року в Одесі за участю представників близько тридцяти країн-учасників відбулася врочиста церемонія відкриття українсько-американських навчань «Си Бриз-2021» (Sea Breeze) [6].

Прес-служба українського оборонного відомства відзначає, що ціль навчань – «придбання досвіду дій у міжнародному середовищі під час проведення операцій у складі багатонаціональних сил міжнародних операцій» [6].

В інформаційних матеріалах на сайті Міноборони підкреслювалося, що у 2021 році навчання серії «Си Бриз» є самими масштабними, про що свідчить рекордна кількість країн-учасниць. Вони тривали із 28 червня по 10 липня в містах Одесі та Очакові, Дністровському лимані, Кинбурнской косі, островах Зміїний і Першотравневий та інших районах України [6].

У навчаннях взяли участь близько тридцяти кораблів, катерів і судів, більш тридцяти літаків і вертольотів, до п'яти тисяч особового складу й п'ятдесят одиниць озброєння й військової техніки.

Основний акцент було зроблено на відпрацьовуванні таких елементів, як протичовнева, противокатерна та протиповітряна оборони, протимінні дії, прибережні й морські операції по перехопленню й протидії незаконним збройним формуванням [6].

Таким чином, на нашу думку, військові вчення «Си Бриз-2021» є одним з головних інструментів, який наближає ВМС України до стандартів Північноатлантичного альянсу. Іншими словами, це військово-дипломатична демонстрація підтримки нашої країни. Отже, Україна в конфлікті з Росією не залишається одна.

Але що думають пересічні громадяни щодо вступу країни в НАТО? Приведемо для порівняння дані соціологічних опитувань, які були проведені у різні роки Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва разом зі своїми партнерами – Київським міжнародним Інститутом соціології, Центром Разумкова, фірмою "Ukrainian Sociology service".

Підтримка членства в Альянсі населенням почала стрімко зростати у 2014 році і сьогодні стала тенденцією [2].

Так, якщо у 2012 році на НАТО як джерело безпеки покладалися лише 13% українців, то у травні

Рис. 1.

Рис. 2.

2014 року – вже 33%, у грудні 2014 року – 44%, листопаді 2015 року – 46%, в червні 2017 року – 47%, в квітні 2021 року – 53,8%.

Таким чином, можна зробити маленький підсумок, що незворотна підтримка населенням вступу країни до НАТО фактично розпочалася у 2014 році, тобто на початку російської агресії. Протягом 7 років цей відсоток не впав, а навпаки, продовжує неухильно зростати. Це один з яскравих показників підтримки населенням зовнішньополітичного курсу країни.

Вступ України до НАТО – це незворотній шлях нашої держави і найкращий спосіб збереження її недоторканості, територіальної цілісності та незалежності. Таку думку підтримують переважно мешканці західних і центральних областей; на півдні і на сході країни більшість налаштована проти вступу України до НАТО. За результатами опитування, якби референдум з питання, чи вступати Україні до НАТО, проводився у вересні 2017 року, по регіонах країни голоси електорату розподілилися наступним чином [3]:

– у західних областях 62% проголосували б за вступ до НАТО, 10% – проти, 28%' – не визначилися;

– у центральних областях 51% готові проголосувати за вступ до НАТО, 22%' – проти, 27%' – не визначилися;

– у південних областях – 29% за вступ до НАТО, 40%' – проти, 31%' – не визначилися;

– у східних областях – 25% за вступ до НАТО, 50% – проти, 25% – не визначилися.

Таким чином, на сході, де фактично тривають військові дії, вступ країни до НАТО є найнижчим серед інших регіонів. Це свідчить про неоднорідність думки населення щодо вступу в НАТО. Але я вважаю, що цей відсоток з часом буде зростати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Отже, наприкінці хочу зазначити, що вступ України до НАТО є реальною перспективою. Ці висновки базуються на останній зустрічі Д. Байдена та В. Зеленського у Вашингтоні. В результаті зустрічі було з'ясовано, що США підтримують курс України до вступу в НАТО. Тобто Київ має право вільно обирати свій власний шлях, який не залежить від зовнішнього втручання. Сполучені Штати також підтвердили надання військової допомоги у вигляді оборонного летального й нелетального обладнання та бронебійної системи «Джавелін». Крім того, Білим Домом буде надана фінансова допомога в розмірі 60 мільйонів доларів, яка буде використана Києвом для поліпшення безпеки держави [8]. Всі ці зусилля не повинні пройти дарма, наша країна ефективно захищає себе від агресії сусіда. Також було завершено підготовку Угоди, яка забезпечує основу для двосторонніх військово-технічних контактів у сфері безпеки та озброєнь.

Таким чином, на наш погляд, вступ держави до НАТО – це питання часу, і як довго воно буде вирішуватись, залежить від самої України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вступ до ЄС підтримують понад 60% українців, за членство у НАТО – майже 54% URL: https://www.pravda.com.ua/news/2021/06/30/7298949/ (дата звернення 08.07.2021).
2. Вступ України до НАТО підтримують 43% українців URL: https://ua.interfax.com.ua/news/press-conference/739107.html (дата звернення 08.07.2021).
3. Громадська думка щодо вступу в НАТО URL: https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/informacijnij-centr/gromadska-dumka-shchodo-vstupu-v-nato (дата звернення 08.07.2021).
4. Декларація про доповнення Хартії про особливе партнерство між Організацією Північно-Атлантичного договору та Україною, підписаної 9 липня 1997 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950_021#Text (дата звернення 06.07.2021).
5. Конституція України URL: https://www.president.gov.ua/documents/constitution (дата звернення 06.07.2021).
6. Многонациональные учения «Си Бриз-2021» стартовали в Одессе URL: https://www.golosameriki.com/a/sea-breeze-2021-started-in-odessa/5945522.html (дата звернення 05.07.2021).
7. Правові засади співробітництва Україна – НАТО (опубліковано 28 грудня 2019 року) URL: https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/dokumenti/pravovi-zasadi-spivrobitnictva-ukrayina-nato (дата звернення 06.07.2021).
8. Спільна заява щодо стратегічного партнерства України та Сполучених Штатів Америки URL: https://www.president.gov.ua/news/spilna-zayava-shodo-strategichnogo-partnerstva-ukrayini-ta-s-70485 (дата звернення 02.09.2021).
9. Topic: Відносини з Україною – NATO URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm (дата звернення 06.07.2021).
10. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (дата звернення 06.07.2021).
11. 54% українців підтримують вступ до ЄС, за НАТО – 48% URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/05/17/7123257/ (дата звернення 08.07.2021).

УДК 351
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.2

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВИ І ЦЕРКВИ В ЧЕСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ (У ПЕРІОД З IX ДО СЕРЕДИНИ XX СТОЛІТТЯ)

THE MAIN STAGES OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN THE CZECH REPUBLIC (IN THE PERIOD FROM THE IX TO THE MIDDLE OF THE XX CENTURIES)

Мегела Р.Р.,
аспірант кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

Відносини держави і церкви протягом довгого періоду є важливою темою дослідження. Не є винятком державно-церковні відносини в Чеській Республіці. Адже з початку прийняття християнства в IX ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже впливову роль у житті й розвитку населення чеських земель. У статті проаналізовано історію державно-церковних відносин в Чеській Республіці в період з IX до середини XX століття. Проаналізовано роль церкви та релігійних організацій в історії Чеської Республіки. В статті проаналізовано особливості державно-церковних відносин у Чеській Республіці. Описано важливу роль Кирила і Мефодія, які були укладачами слов'янської абетки та ініціаторами запровадження літургії старослов'янською мовою. Проаналізовано діяльність Я. Гуса (1371–1415). Реформаторська діяльність Я. Гуса призвела до масового переходу чехів у протестантизм. І наслідком цих конфліктів було поступове відокремлення церкви від держави. Важливим періодом у житті церкви в Чеській Республіці була друга половина XIX ст., адже саме тоді на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Досліджено відносини церкви в Чеській Республіці та Ватикані. Офіційне встановлення дипломатичних відносин із Ватиканом 1920 р. дало змогу провести переговори між чехословацьким урядом і Святим Престолом. Питання державно-церковних відносин у Чеській Республіці в XVIII – середині XX століття досліджуються. В статті описано питання "Modus vivendi". Парафування його тексту відбулося 17 грудня 1927 р. у Римі.

Протягом століть релігійний чинник був визначальним чинником суспільно-політичного розвитку чеського суспільства та відігравав суттєву роль у взаєминах між світською та церковною владою. В основу класифікації історичних типів державно-церковних відносин покладено політичний аспект взаємодії церков та інститутів держави. Середньовічну Чехію характеризовано як один із важливих центрів європейської християнської цивілізації, а християнство – як невіддільний елемент культури чеського народу на кожному історичному етапі його розвитку та становлення національної ідентичності.

Ключові слова: церква, держава, релігія, Чеська Республіка, відносини держави і церкви

The relationship between the state and the church over a long period of time is an important topic of study. State – church relations in the Czech Republic are no exception. After all, since the beginning of the adoption of Christianity in the ninth century, to this day, the Catholic Church has played a very influential role in the life and development of the Czech lands. The history of state - church relations in the Czech Republic in the period from the ninth to the middle of the twentieth century is analyzed the article. The role of the church and religious organizations in the history of the Czech Republic is analyzed. The peculiarities of state – church relations in the Czech Republic are analyzed in the article. The important role of Cyril and Methodius, who were the compilers of the Slavic alphabet and the initiators of the introduction of the liturgy in the Old Slavonic language, is described. The activity of J. Hus (1371–1415) is analyzed. J. Hus's reform activities led to the mass conversion of Czechs to Protestantism. An important period in the life of the church in the Czech Republic was the second half of the nineteenth century, because in the second half of the nineteenth century,

in the Czech lands there was a process of liberation of churches from the care of the state. The relations between the church in the Czech Republic and the Vatican have been studied. The formal establishment of diplomatic relations with the Vatican in 1920 made it possible to negotiate between the Czechoslovak government and the Holy See. Issues of state – church relations in the Czech Republic in the XVIII – mid twentieth century are studied. The issue of "Modus vivendi" is described the article. The initialing of its text took place on December 17, 1927 in Rome.

For centuries, the religious factor has been a determining factor in the socio-political development of Czech society and has played a significant role in the relationship between secular and ecclesiastical authorities. The classification of historical types of state-church relations is based on the political aspect of the interaction of churches and state institutions. Medieval Czech state was characterized as one of the important centers of European Christian civilization, and Christianity as an integral element of the culture of the Czech people at every historical stage of its development and formation of national identity.

Key words: church, state, religion, Czech Republic, relations between state and church

Постановка проблеми. Дослідження державно-церковних відносин у Чехії є актуальною темою дослідження. З початку прийняття християнства в IX ст. й до сьогодні католицька церква відігравала дуже впливову роль у житті й розвитку населення чеських земель. Так само як і в інших країнах Центрально-Східної Європи, нинішнє положення церкви в Чеській Республіці ускладнюється тим, що релігійне минуле тісно переплітається із сучасністю й потужно пливає на визначення майбутніх відносин між церквою, державою та суспільством через правову, економічну,

культурну і політичну спадщину. Як і іншим християнським церквам, католицькій церкві в Чеській Республіці нині доводиться стикатися з численними зовнішніми і внутрішніми проблемами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державно-церковних відносин у Чехії є темою дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених. Серед них: В. Ванечек, М.В. Громовчук, В.І. Паїк, P. Froese, J. Dejmek, T. Havlíček, D. Kováč, J. Králik, M. Moravčiková, M. Cipár та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Попри велику кількість досліджень на цю тематику, важливим залишається аналіз особливостей та розвитку відносин держави і церкви (у період від IX до середини XX століть).

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження аналіз відносин держави і церкви в Чехії (у період з IX до середини XX століть).

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж століть на теренах нинішньої Чехії існували близькі взаємини між релігійними та світськими владами. Однією з найвизначніших подій культурного життя слов'янства було прийняття і поширення на теренах Великоморавського князівства християнства, спочатку східного, а згодом західного обряду (885 р.) – зі Східно-Франкської держави. У 863–885 рр. на запрошення князя Ростислава місіонерською діяльністю в Моравії займалися слов'янські просвітники Кирило і Мефодій, укладачі слов'янської абетки та ініціатори запровадження літургії старослов'янською мовою [7, s. 29–31]. Історики церкви часто замовчують такий важливий факт: перш ніж брати-проповідники прибули до Великоморавської держави, протягом довгого часу вони перебували в Херсонесі, де знайшли русича чи русичів, котрі знали слов'янське письмо й мали перекладну, «руськими письменами писану» святу Євангелію та інші церковні книги. Кирило і Мефодій вивчили від них слов'янську мову й письмо і лише після того, через Київ, Болгарію та Паннонію, прийшли до Велеграду, столиці Великої Моравії [3, с. 219].

Назагал християнство поширювалося серед чехів дуже повільно, але можна певно стверджувати, що вже в XII столітті, хоча деякі пережитки язичництва ще зберігалися, більшість чехів перестали розглядати католицизм як чужорідне явище і свідомо й охоче дотримувалися догмату і вчень католицької церкви.

Вершини своєї могутності Чехія сягнула в період правління Карла IV (1345–1378 рр.) з династії Люксембургів, який пізніше увійшов в історію під назвою «золотої доби». У своїй діяльності Карл спирався на потужну підтримку свого духівника й вихователя, обраного 1342 р. Папою Римським, – Климента VI. Завдяки папській буллі чеська католицька церква 1344 р. дістала статус самостійного архієпископства (до того з 973 р. вона була підпорядкована Майнцському архієпископству). Саме Климент VI сприяв обранню в липні 1346 р. чеського короля імператором Священної Римської імперії під ім'ям Карла IV (він був коронований 1355 р.). Прагнучи перетворити Чеське королівство на центр християнського світу, Карл у «Золотій буллі» (1356 р.) здійснив кодифікацію правових норм устрою Священної Римської імперії, підтвердив і розширив права і привілеї вищого римо-католицького духовенства [11].

Починаючи з XV ст. в чеському суспільстві дедалі більше поширювалися ідеї Реформації. З гострою критикою римо-католицької церкви і папства виступив видатний проповідник Я. Гус (1371–1415). У низці творів він висловив думки, що стали основоположними для всіх наступних церковних реформаторів. Узагальнено їх можна звести до таких тез: Священне Писання повинно бути єдиною основою у справах віри та християнських обрядів; індульгенції (куплені за гроші папські відкупні грамоти від гріхів) не можуть мати ніякого значення без справжнього покаяння грішника; духовенство необхідно позбавити церковного майна; світська влада Папи є незаконною; безгрішність Папи – навіть у вирішенні церковних питань – не є безумовною; основну роль у справі спасіння відіграє особиста віра в Бога. Відтак, за твердженням реформаторів, наявний порядок у церкві потрібно було змінити, а люди повинні були повернутися до того життя, яке заповідав Христос [1, с. 50].

Звинувачений у єресі та спалений на вогнищі інквізиції Я. Гус та його послідовники-гусити стали символами антикатолицизму і чеського патріотизму. Реформаторська діяльність Я. Гуса призвела до масового переходу чехів у протестантизм (наприкінці XVI ст. 85% населення Богемії були протестантами) [11], гуситських воєн (1419–1434 рр.), а згодом і Тридцятилітньої війни (1618–1648 рр.), в якій брали участь більшість європейських країн. Наслідком цих конфліктів було поступове відокремлення церкви від держави.

У XVII ст. католицизм у Габсбурзькій монархії став головною ідеологічною опорою держави, єдиною дозволеною релігією. За підтримки офіційного Відня католицька церква проводила боротьбу з усіма проявами відступництва та «протестантської єресі». Римо-католицька церква як сакральна влада тісно співпрацювала зі світськими властями задля зміцнення могутності Габсбурзької імперії. На думку Т. Гавлічека, тісна державно-церковна взаємодія визначала розвиток чеських земель з різною інтенсивністю аж до розпаду Австро-Угорщини 1918 р. [6, s. 332].

Наприкінці XVIII ст. імператор Йосип II здійснив низку важливих реформ, котрі згодом було

доповнено і, на думку П. Мінаріка, покладено в основу правової системи Першої Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.) [9, p. 461]. Ці реформи значною мірою змінили державно-церковні відносини в Австрійській імперії. Згідно з «Едиктом про віротерпимість» (1781) були скасовані дискримінаційні заходи щодо віросповідання. Католицька церква й надалі зберігала статус державної, проте водночас було дозволено перехід до протестантизму, православ'я або греко-католицької релігії, визнавалося юдейство. Натомість було заборонено діяльність сект і релігійних орденів, а їхнє майно передавалося створеним релігійним фондам, що фінансувалися державою [9, p. 461].

Законом від 1874 р. було посилено державний нагляд за церковним майном для попередження його «неправильного використання». Також було введено своєрідний церковний податок, а на релігійні фонди покладено зобов'язання субсидувати дохід священиків.

У другій половині XIX ст. на теренах Чехії відбувався процес звільнення церков з-під опіки держави. Від моделі контролю абсолютистської держави над конфесіями здійснювався перехід до системи паритету, рівноправності та емансипації церков. Конституція Австрії 1848 р. гарантувала всім громадянам держави свободу віросповідання й совісті, автономію церков у майнових і церковних справах. Якщо до цього часу метрики видавали лише єпархіальні уряди, відтепер постановами Міністерства внутрішніх справ було дозволено вести метрики і некатолицьким церквам [13].

Складником процесу емансипації католицької церкви від нагляду з боку держави став Конкордат 1855 р. зі Святим Престолом, завдяки якому католицька церква здобула широку автономію в канонічних справах, закріпила свої привілеї і запровадила нагляд за шкільною освітою.

Лише через 15 років після підписання Конкордату, тобто 1870 р., Австрійська держава анулювала його внаслідок прийняття Першим Ватиканським собором догми про непомильність Папи Римського. Однак ще до того, наприкінці 1860-х рр., більшість положень Конкордату було скасовано (наприклад, положення про нагляд католицьких ієрархів за шкільництвом). 1874 р. уряд прийняв Закон про вдосконалення зовнішніх зносин католицької церкви, яким упорядкував на паритетних засадах взаємини Апостольської столиці та Австрійської монархії [13].

Утворення незалежної Першої Чехословацької Республіки (1918–1938 рр.) супроводжувалося динамічною, іноді драматичною трансформацією державно-конфесійних відносин, проте в царині правового статусу церкви і релігійних спільнот порівняно з попередньою австро-угорською добою засадничих змін не відбулося. Зокрема, в галузі фінансового забезпечення церков зберегли свою чинність законодавчі акти Австрійської (Австро-Угорської) монархії. Доречно згадати буллу Папи Пія XI, якою було впорядковано кордони католицьких дієцезій у Чехословаччині так, щоб вони повністю збігалися з кордонами держави [10, s. 60].

Проблематика відокремлення держави і церкви та пов'язані з нею питання конституційного вирішення взаємин держави і конфесій у 1918–1920 рр. належали до найважливіших проблем політико-правового становища держави. Однак вони не знайшли відображення ні в тимчасовій Конституції 1918 р., ні в Конституції 1920 р., що гарантувала свободу віросповідання всім народам республіки (чехам, словакам, українцям, німцям, угорцям, євреям та іншим) [8, s. 14; 12].

Історичний період, що досліджується, був позначений процесом значного відчуження між державою і католицькою церквою та спробами створити незалежну від Святого Престолу національну церкву. В перші повоєнні роки набирав силу рух «Геть від Риму!», який за своїм характером був політичним, а не релігійним рухом [4, p. 276].

Каталізатором антикатолицьких виступів стали події 3 листопада 1918 р. в Празі, коли група чеських радикалів повалили і зруйнували статую Пресвятої Богородиці на Староместській площі. Ця акція спричинила по всій країні хвилю руйнувань предметів релігійного культу – ікон, картин, статуй, пам'ятників католицьким святим. Вочевидь, за прикладом «російського старшого брата» у школах було спаплюжено хрести і розп'яття Ісуса Христа. Вчителі, котрі дотримувалися католицьких обрядів, і священики-католики зазнавали цькувань [4, p. 275].

В умовах поширення антикатолицьких настроїв на початку 1920 р. 150 католицьких священиків, прихильників руху «Геть від Риму!», заснували Чехословацьку церкву (з 1971 р. вона використовує назву «Чехословацька гуситська церква»). Церква об'єднала католицькі і протестантські аспекти богослужіння і вчення та підкреслювала свій духовний зв'язок із відродженою гуситською традицією. Для християнської Європи на чеських землях склалася парадоксальна ситуація, коли чехи, залишаючись переважно католицькою нацією, прийшли до протестантської інтерпретації своєї національної історії. Президент країни Т. Масарик також став протестантом. Він був глибоко релігійною людиною і вважав, що рух гуситів насправді уособлює чеську національну ідентичність. З огляду на це президент проголосив Я. Гуса національним та релігійним героєм, а його слова «правда восторжествує» – національним гаслом [11]. Проте, попри потужну урядову підтримку, Чехословацька гуситська церква не стала державною, хоча завдяки великій кількості членів (майже 1 млн осіб) набула значного впливу в суспільстві.

Згідно з даними перепису 1930 р. 74% чехів і 86% словаків, які були католиками, залишилися вірними римо-католицькій церкві [4, p. 275]. Це зумовлено насамперед тим, що остання мала давні традиції в чеському суспільстві. Дані статистики також свідчать про те, що релігійна ситуація в Словаччині була дещо відмінною від чеської. Вплив римо-католицької церкви був там значно сильнішим, а популярність гуситської церкви – значно меншою. Однак і на словацьких землях церковна ієрархія була дискредитована співпрацею зі світською владою в період Австро-Угорської монархії.

Як і інші країни, Перша Чехословацька Республіка в нових історичних умовах повинна була вирішити питання свого ставлення до Святого Престолу як керівного центру всього католицького світу. Співпраця могла бути налагоджена на засадах порозуміння щодо встановлення меж державних кордонів з кордонами єпархії, що відігравало важливу роль для підтримання суверенітету республіки.

Передісторію ухвалення і зміст цього міжнародного договору розглянемо докладніше. Офіційне встановлення дипломатичних відносин із Ватиканом 1920 р. дало змогу провести переговори між чехословацьким урядом і Святим Престолом, які значною мірою сприяли організації відносин між державою та церквою. Важливою, зокрема, була розмова, яка відбулася в Римі між послом Чехословаччини у Ватикані К. Крофтою та ватиканським дипломатом, на той час державним секретарем Святого Престолу, кардиналом П. Ґаспаррі. Сторони домовилися, що якщо переговори пройдуть успішно, то результат буде оформлено не у формі конкордату, а у формі modus vivendi (угоди про співіснування). Отже, підсумком тривалих і складних дипломатичних перемовин став “Modus vivendi”. Парафування його тексту відбулося 17 грудня 1927 р. в Римі. Ми поділяємо думку тодішнього міністра закордонних справ Чехословаччини Е. Бенеша, який стверджував, що “Modus vivendi” – це попередня угода, яка за умови взаємного коригування згідно з домовленістю сторін може послугувати основою конкордату [5, s. 278]. Схожої точки зору дотримується і сучасна дослідниця М. Громовчук [2, с. 41].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз змісту “Modus vivendi” свідчить про те, що в основу цього документа було покладено такі принципово важливі для Святого Престолу принципи, як невтручання державної влади у внутрішнє життя національних католицьких церков (що повинно було слугувати гарантією їхньої автономії, життєдіяльності в духовній і суспільній сферах).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ванечек В. История государства и права Чехословакии / Пер. с чешского. Москва : Юридическая литература, 1981. 503 с.
2. Громовчук М.В. Коопераційна модель державно-церковних відносин (на прикладі Словацької Республіки). *Visegrad Journal on Human Rights*: Vedecký časopis Fakulty práva Paneurópskej vysokej školy. 2016. № 2/1. S. 39–45.
3. Паїк В.І. Корінь безсмертної України і українського народу: науково-популярне видання. Львів: Червона калина, 1995. 237 с.
4. Froese P. Secular Czechs and Devout Slovaks: Explaining Religious Differences. *Review of Religious Research*. 2005, March. Vol. 46. No 3. P. 269–283.
5. Dejmek J. Ĉeskoslovensko-vatikánská jednáni o modus vivendi 1927-1928. V knize: Ĉeský časopis historický. Praha: Historický ústav AV ĈR, 1994. 831 s. S. 278–281.
6. Havlíček T. Church-state relations in Czechia. *GeoJournal*. 2006, December. Vol. 67. No 4. PP. 331–340.
7. Kováč D. Dějiny Slovenska. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1998. 373 s.
8. Králik J. Náčrt vývoja právnej úpravy finančného zabezpečenia cirkví na území SR. V knihe: Modely ekonomického zabezpečenia cirkví a náboženských spoločností. Bratislava: Ústav pre vzt'ahy štátu a cirkv, 1997. 234 s.
9. Minarik P. Church-State Separation and Church Property. Restitution in the Czech Republic. Society. 2017. No 54 (4), October. P. 459–465.
10. Moravčiková M., Cipár M. Cisárovo Cisárovi. Ekonomické zabezpečenie cirkvi a náboženských spoločnosti. Dokumenty. Bratislava: Ústav pre vzt'ahy štátu a cirkvi, 2001. 277 s.
11. Protestantism in Bohemia and Moravia (Czech Republic). *Musée protestant*. URL: https://www.museeprotestant.org/en/notice/protestantism-in-the-republic-of-czechoslovakia/.
12. Sobota E. Ustava Republiki Ceskoslovenske. Praha: Orbis, 1926. 203 s.
13. Tretera J.R. Konfesní právo a církevní právo / Ed. by S. Přibyl. Praha: Jan Krigl, 1997. 331 s.

УДК 94(477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.3

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ У РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 60-Х – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-Х РР. XX СТ.: ЗАХІДНІ ЗЕМЛІ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

POLITICS OF SOVIET AUTHORITIES IN THE RELIGIOUS SPHERE IN THE SECOND HALF OF THE 60'S – FIRST HALF OF THE 80'S OF THE XX CENTURY: WESTERN LANDS OF THE UKRAINIAN SSR

Пуйда Р.Б.,
кандидат історичних наук, доцент,
директор науково-технічної бібліотеки
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

У статті розглянуто державно-церковні відносини в західноукраїнських областях у період так званого розвинутого соціалізму (друга половина 60-х – початок 80-х рр. XX ст.), зокрема розкриваються такі теми: особливості процесу відродження Греко-католицької церкви у регіоні; стан, тенденції серед віруючих Російської православної церкви (РПЦ); специфіка атеїстично-пропагандистської діяльності радянсько-партійних органів влади; діяльність віруючих в умовах радянської тоталітарної системи; засоби боротьби Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР з релігійністю населення та її ефективність. Мета статті – на основі аналізу архівних документів комплексно охарактеризувати загальні тенденції та локальні особливості державно-церковних відносин в Українській РСР у контексті суспільно-політичних та соціокультурних процесів. Показано, що основна відмінність західноукраїнського регіону від інших областей УРСР – висока релігійність населення, більшість із якого до проведення Львівського псевдособору (1946 р.) належало до Греко-католицької церкви. Відзначено, що боротьба із віруючими усіх конфесій у досліджуваний період не приносила очікувальних результатів для місцевих Уповноважених у справах релігій при Раді Міністрів СРСР, радянсько-партійних органів влади, насамперед через «поверхневість роботи», а також через певну лібералізацію всіх сфер суспільно-політичного життя в республіці та зменшення впливу репресивно-каральної системи на населення регіону. Зазначено, що в західноукраїнських областях Компартія України фіксувала значний відсоток населення, яке відзначалося релігійністю (відвідування культових споруд, дотримання обрядовості), що показує безуспішність політики викорінення релігійної свідомості у населення краю. Констатовано, що з метою протидії активізації релігійного впливу на населення західних областей УРСР Російської православної церкви, а також запобігання негативних антигромадських проявів «залишків уніатства», місцеві радянські державно-партійні органи влади проводили низку пропагандистських і масових політичних заходів щодо викриття антирадянської релігійної ідеології, зокрема «реакційної ролі уніатської церкви в історії українського народу».

Ключові слова: державно-церковні відносини, західні області УРСР, релігія, віруючі, Комуністична партія України, Рада у справах релігій.

The article is devoted to the analysis of state-church relations in the western Ukrainian regions in the final stages of developed socialism (late 70's – early 80's of the twentieth century), in particular reveals: features of the process of revival of the Greek Catholic Church in the region; condition, tendencies among believers of the Russian Orthodox Church (ROC); the specifics of atheistic and propagandistic activities of the Soviet party authorities; activity of believers in the conditions of the Soviet totalitarian system; means of struggle of the Council for Religious Affairs under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR against the religiosity of the population and its effectiveness. The purpose of the article is to comprehensively characterize the general trends and local features of state-church relations in the Ukrainian SSR in the context of socio-political and socio-cultural processes because of the analysis of archival documents. It is shown that the main difference between the western Ukrainian region and other regions of the USSR is the high religiosity of the population, most of which belonged to the Greek Catholic Church before the Lviv Pseudo-Council (1946). It is noted that the struggle against believers of all denominations in the period under study did not bring the expected results for local Commissioners for Religions under the Council of Ministers of the Ukrainian SSR, Soviet party authorities, primarily due to «superficiality» and a certain liberalization of all spheres of socio-political life in the republic and reducing the impact of the repressive and punitive system on the population of the region. It is noted that in the western Ukrainian regions the Communist Party of Ukraine recorded a significant percentage of the population, which was marked by religiosity (visiting religious buildings, observance of rituals), which shows the unsuccessful policy of eradicating religious consciousness in the population. It was established that in order to counteract the intensification of religious influence on the population of the western regions of the USSR of the Russian Orthodox Church, as well as to prevent negative anti-social manifestations of "remnants of Uniatism", local Soviet state and party authorities carried out a number of propaganda and mass political in particular, "the reactionary role of the Uniate Church in the history of the Ukrainian people".

Key words: state-church relations, western regions of the Ukrainian SSR, religion, believers, Communist Party of Ukraine, Council for Religions.

Постановка проблеми. У другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. в Українській РСР відбулися певні зміни у сфері державно-церковних відносин, адже застійні процеси торкнулися не тільки соціально-економічної сфери, але й безумовно церковно-релігійної, що стало яскраво помітним у західноукраїнських областях – регіоні із стійкими релігійними традиціями, викорінити які, як показали подальші події, радянській владі так і не вдалося. У соціокультурному житті західноукраїнського суспільства в окреслений період продовжувала зростати роль підпільної Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Російської православної церкви (РПЦ). Посилення активності греко-католицьких віруючих та духівництва, спроби реєстрації знятих з обліку релігійних громад, самовільні відкриття закритих культових споруд, зменшення впливу атеїстичної пропаганди на місцеве населення – базові чинники, які характеризують державно-церковні відносини у західноукраїнських областях досліджуваного періоду. Водночас в офіційно атеїстичній державі, якою була Українська РСР, у другій половині XX ст. легально або ж підпільно продовжували функціонувати сотні протестантських громад та спільнот, віруючі яких проводили релігійні зібрання, відвідували молитовні будинки, дотримувалися релігійності, ігноруючи при цьому радянське законодавство про релігійні культи. Центральні та місцеві органи влади відповідно до марксистсько-ленінської теорії намагалися не допустити збільшення мережі їх релігійних громад, методами репресій та переслідувань спробували зменшити релігійну активність віруючих. Вищезазначене актуалізує розвідку, яка присвячена релігійній політиці радянської держави в західноукраїнських областях і з методологічної точки зору вписується у модерний напрям регіоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Державно-церковні відносини в Українській РСР уже не перший рік перебувають у полі зору українських істориків, релігієзнавців, філософів, політологів, які упродовж останніх тридцяти років розкрили окремі аспекти проблеми. Узагальнюючі наукові студії, учені загалом відображають загальну картину політики Центрального Комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС) у релігійній сфері, що, зокрема, помітно у дослідженнях О. Бажана, Ю. Данилюка [1], П. Бондарчука [2], В. Войналовича [3], В. Марчука [8], В. Пащенка [9] та інших, проте у них не достатньо уваги приділено локальним особливостям певних регіонів. Натомість у наукових статтях релігійної тематики, які хронологічно стосуються періоду 1950-х – 1980-х рр., сконцентровано увагу на певних подіях або ж специфіці внутрішцерковного життя окремих конфесій. Джерельну основу статті становлять матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО України), а також архівні документи місцевих архівів – Державного архіву Львівської області (ДАЛО), Державного архіву Івано-Франківської області (ДАІФО) та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є ретроспективний аналіз політики центральних та місцевих органів влади у західних областях Української РСР у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х рр. Методологічною основою розвідки послужили загальнонаукові (аналіз і синтез, індукція й дедукція) й спеціальнонаукові (науковий опис, кількісний аналіз, критичний аналіз, порівняння аналогій, класифікація, типологічний аналіз, концептуалізація та інші) методи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Традиційно важливу роль у повсякденному житті населення західноукраїнських областей у другій половині 1960-х – першій половині 1980-х р. відігравали підпільна УГКЦ та РПЦ. Власне, починаючи із 1946 р. партійно-державні органи влади не припиняли боротьбу із віруючими та духівництвом УГКЦ, оскільки усвідомлювали, що загнана в катакомби Церква продовжувала функціонувати у підпіллі. Так, у доповідній записці «Про діяльність уніатського духовенства на території Львівської області» (1970 р.) місцевий уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР повідомляв, що у 1968 р. «уніатське духівництво… активізувало свою діяльність. Ним було захоплено декілька десятків закритих раніше церков, зросла кількість богослужінь, які відправляли уніатські священики у приватних квартирах громадян [6, арк. 21].

Оскільки «багато колишніх греко-католицьких віруючих почали відвідувати православні церкви, брати участь у православних обрядах» [7, арк. 25], на початку 1980-х рр. державно-партійні органи влади значні зусилля направили на боротьбу із релігійністю населення. Підстави для панічних настроїв у комуністів регіону справді були – у західноукраїнських областях зберігалися стійка тенденція до проведення релігійних обрядів. Зокрема, в Івано-Франківській області (1982 р.) із загальної кількості новонароджених 1 340 осіб було охрещено 633 дитини (47%). У той же час вінчалися 108 пар (17%), а похорони за участю священнослужителів відбулися у 88% випадків. Апарат місцевого уповноваженого Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР відзначав наявність факту участі в обряді хрещення і вінчання членів Всесоюзної ленінської комуністичної спілки молоді (ВЛКСМ) [8, арк. 260].

Для протидії поширенню уніатства місцеві органи влади застосовували репресії проти найактивніших віруючих та священнослужителів,

проводили перевірки законності покупки житла та прописки. Так, для прикладу створена з метою перевірки наявності у Коломиї (Івано-Франківська область) підпільних віруючих УГКЦ спеціальна Комісія у 1979 р. виявила, що у місті проживають: дві вдови «колишніх» греко-католицьких священиків пенсійного віку; шість сиріт «колишніх» греко-католицьких священиків, п'ять із яких – пенсіонери і одна домогосподарка; дванадцять вдів і двоє сиріт православних священиків – пенсіонерів; вісім греко-католицьких священиків пенсійного віку, які не перейшли на православ'я. Також комісією встановлено, що у Коломиї проживають 17 православних священиків. Фактів незаконної прописки комісією виявлено не було [9, арк. 43]. Найскладнішою для обкому КПУ залишалася ситуація у с. Голинь Коломийського району Івано-Франківської області, де місцеві віруючі цілодобово охороняли захоплену культову споруду [9, арк. 21].

Одним із найважливіших центрів поширення греко-католицизму у західноукраїнських областях залишалася Львівщина. Саме у цьому регіоні комуністичними активістами проводилася значна робота щодо викорінення релігійності із свідомості місцевого населення. Однак лекційно-пропагандистська робота місцевого партійного активу на практиці залишалася на доволі низькому рівні, про що відзначали члени Бюро Львівського обкому КПУ (1981 р.). Констатовано, що районні комітети партії, радянський та адміністративні органи Городоцького, Стрийського, Яворівського районів недооцінили «серйозність дій екстремістів уніатів щодо їх спроб активізувати католицьку церкву, відновити уніатство», втратили політичну гостроту в цих питаннях, допустили грубі прорахунки у виховній роботі серед населення. Відзначено, що тривалий час у селах Мишана, Завадів, Мужиловичі прихильники уніатства проводили масові збори на релігійному ґрунті, створювали конфліктні ситуації, постійно порушували громадський порядок, запрошували для задоволення релігійних потреб колишніх уніатських священиків [10, арк. 2].

Партчиновниками відзначено, що районні комітети партії своєчасно не дали принципової оцінки протизаконним діям «залишків уніатства», не забезпечили чіткої координації зусиль партійних організацій, радянських адміністративних органів. Громадський актив цих сіл вів себе пасивно, втратив політичну пильність, не інформував партійні, радянські органи про положення, яке створилося у вказаних селах, не протидіяв спробам релігійних екстремістів відновити уніатство. Політико-виховна робота в Завадові, Мшані, Мужиловичах, як і в інших селах цих районів, велася формально, була занедбана індивідуальна робота з віруючими, зовсім не використовувалися громадська думка трудових колективів, де працювали уніати [10, арк. 2].

Зважаючи на складну релігійну ситуацію, Львівський обком КПУ вважав необхідним: 1. Провести обласні міські, районні семінари-практикуми партійно-радянського ідеологічного активу у питаннях контролю за дотриманням законодавства про культи, припинення спроб активізувати Католицьку Церкву і відновити уніатство; 2. Обговорити на бюро міськомів, райкомів партії питання про перебудову атеїстичного виховання населення, посилення контролю за дотриманням законодавства про культи, припинення діяльності «залишків уніатства»; 3. Взяти на особливий облік усіх прихильників уніатства, релігійного фанатизму та екстремізму, організувати з ними конкретно цілеспрямовану ідеологічну роботу. Створити в населених пунктах оперативні групи з числа працівників радянських, адміністративних органів, членів добровільних народних дружин (ДНД) і ідеологічного активу; 4. В усіх населених пунктах, де проявляли активність уніати, проаналізувати діяльність установ культури, народної освіти, зміцнити їх матеріальну базу, встановити щоквартальний контроль за ходом виконання накреслених заходів [10, арк. 2].

Одна із особливостей західноукраїнського регіону – для боротьби із греко-католицькими віруючими та духівництвом місцева влада широко використовувала можливості РПЦ. Окреслена вище тенденція добре помітна на прикладі Закарпаття. Так, 23 листопада 1982 р. відбулася нарада за участю першого заступника голови Нади у справах релігій при Раді Міністрів УРСР П. Пилипенка, Уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області І. Ващинця, старшого інспектора апарату Уповноваженого Ради у справах релігій у Закарпатській області О. Панова, заступника голови виконкому Мукачівської міської ради народних депутатів М. Поповича та єпископа Сави. П. Пилипенко зауважив, що у вересні 1981 р. з єпископом Савою обговорювалося два важливих питання. Перше з них стосувалися того, що у Мукачівсько-Ужгородській єпархії «на низькому рівні ведеться боротьба із залишками уніатства у православних проходах», наводилися конкретні приклади церкви у селі Драгово Хустського району, де із хоругв був знятий православний хрест і пришитий греко-католицький та церкви у селі Воловець, де священик Іваницький проводив хресну ходу на Великдень з елементами греко католицького культу [11, арк. 21]. «У Києві ми з Вами багато говорили про боротьбу із залишками уніатства і в той же час ми маємо чимало фактів, які свідчать про те, що у низці приходів використовуються білі уніатські свічки…, зберігається уніатська атрибутика, – відзначав представник Ради. – Ви не вжили заходів щодо Минайла,

Іванця та інших… наводжу свіжі факти … сьогодні заїхали до церкви у селі Нове Давидково. Там уніатські ікони, хоругви і служебники. Тих служителів потрібно забирати і заміняти другими священиками під контролем досвідчених православних священиків [11, арк. 21].

У відповідь єпископ Сава констатував: «Коли я всіх православних священиків звільню, з ким я залишусь? З одними уніатами? Ми подивимось, якусь перестановку будемо робити. Ми узгодимо з Уповноваженим…» [11, арк. 24]. Він також додав, що Іваницький «дуже багато зробив для ліквідації уніатства: перебудував престол, забрав ікони і хоругви, але йому важко під час храмових свят – довкола церкви торгують уніатськими іконами і календарями». П. Пилипенко задав риторичне запитання: «Глобальне питання для Закарпаття – боротьба з уніатством. Хто повинен займатися цим питанням?» і почув однозначну відповідь єпископа Сави: «Я!». Останній також відзначив, що замість священика Минайла не може підібрати «знаючого справу православного священика» і коли такого знайде, він проведе заміну. Завершуючи розмову, єпископ Сава резюмував: «Чому б вам не провести таку розмову з екзархом України. Ми відрізані від православ'я уніатством – сусідством Львівської, Івано-Франківської областей з одного боку та Румунією і Польщею – з іншого» [11, арк. 27].

В Українській РСР станом на середину 1960-х рр. продовжували офіційно або ж підпільно функціонувати численні громади адвентистів сьомого дня (АСД), свідків Єгови, п'ятидесятників, баптистів та інших, які, попри репресії та переслідування влади, зуміли зберегти високий рівень релігійності. Зокрема, у 1946 р. 1946 р. в Україні нараховувалося близько 140 громад АСД [12, арк. 232], на початку 1965 р. – 141 громада (понад 8,1 тис. осіб) [13, арк. 17]. Станом на 1978 р. до зареєстрованих релігійних громад адвентистів входило понад 10 тис. віруючих. Водночас існувало чимало віруючих, які входили до незареєстрованих громад АСД [13, арк. 17]. Кількість представників цієї релігійної течії продовжувала збільшуватися й надалі. На початку 1980-х років тільки у західноукраїнських областях Рада у справах релігій при Раді Міністрів УРСР констатувала зростання мережі релігійних громад АСД (у Чернівецький області нараховувалося 2 990 віруючих, Волинський, Рівненській, Закарпатській областях – понад 1 000, Львівський, Івано-Франківський і Тернопільський – бл. 800). Загалом в УРСР станом на серпень 1981 р. нараховувалося 121 943 АСД [9, арк. 147].

Чимало «проблем» для партчиновників Української РСР створювали віруючі п'ятидесятники та баптисти, які були об'єднані у Церкву євангельських християн баптистів (ЄХБ). Наприкінці 1950-х рр. офіційно зареєстровані громади ЄХБ демонстрували стійку тенденцію до збільшення числа своїх членів (1954 р. – 1228 громад, 1955 р. – 1338, 1956 р. – 1348, 1957 р. – 1348. 1958 р. – 1339), що відбувалося на тлі репресій найбільш активних віруючих. Загалом у 1960 р. нараховувалося понад 100 тис. членів ЄХБ, 1962 р. – 97663. У цей же період в УРСР функціонували 90 підпільних громад ЄХБ (2 760 осіб). Надалі кількісні показники залишилися практично без змін: у 1967 р. нараховувалося 1 025 офіційно діючих громад ЄХБ (89034 осіб) [14, арк. 21–22]. Для посилення контролю над віруючими партійно-державні органи влади наприкінці 1960-х рр. розпочали реєструвати так звані «автономні п'ятидесятницькі громади». За свідченням сучасних істориків-релігієзнавців, першою з таких стала громада ХВЄ у с. Гольма Балтського району Одеської області, зареєстрована в 1969 р., другою – у Чернівцях [15, арк. 11–12]. Тоді ж між автономними громадами було встановлено тісні зв'язки, а в 1970, 1971 рр. проведено таємні з'їзди у Запоріжжі, Маріуполі, Києві [16, арк. 31].

Під цілковитою забороною партійно-державних органів влади Української РСР перебували свідки Єгови. Зокрема, в Івано-Франківській області згідно з повідомленнями місцевого Уповноваженого ради у справах релігій при Раді Міністрів Української РСР за кожним з віруючих цієї Церкви був закріплений агітатор (в області нараховувалося бл. 600 свідків Єгови, а їх громади діяли у 210 населених пунктах області). В області у 1981–1982 рр. постійно працювали 19 атеїстичний бригад, до складу яких входили викладачі вузів, вчителі шкіл, лектори-атеїсти. Апаратом Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР в Івано-Франківській області у першому півріччі 1981 р. проведено 39 «розмов» з віруючими церкви свідків Єгови. Був розроблений комплексний план щодо припинення незаконної діяльності свідків Єгови на 1981–1982 рр. [16, арк. 109].

Особливе занепокоєння Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР викликала діяльність свідків Єгови на Закарпатті. В області було зареєстровано понад 1 000 віруючих цієї церкви – здебільшого Рахівський район). У 1981 р. у цьому районі місцевим Уповноваженим у справах релігій було організовано два тематичних вечори, дві радіопередачі, опубліковано дві історичні статті у газеті «Зоря Рахівщини». На думку представника Ради у справах релігій (В. Єлєнський), у районі проведена «системна робота з даною категорією віруючих, основу якої складала індивідуальна робота практично з кожним єговістом». У тому ж році 7 разів було припинено збори свідків Єгови. У цей же час В. Єлєнський констатував, що започатковано масові збори віруючих цієї Церкви, особливо після того, як восени 1981 р. керівни-

ком Рахівської громади став Мигалій («Корона») [16, арк. 111].

Із впевненістю можемо констатувати, що у 1970-х рр. наступ Комуністичної партії України (КПУ) на релігійні громади АСД та ЄХБ, не кажучи уже про підпільних віруючих цих Церков значно посилився. Зокрема, у доповідній записці «Про заходи щодо припинення нелегальної діяльності релігійних груп п'ятидесятників та інших сектантських течій» (1976 р.) Рівненський обком КПУ повідомляв, що в області проведено значну роботу щодо припинення діяльності релігійних груп єговістів, адвентистів сьомого дня, п'ятидесятників, а також послідовників, які підтримують так звану Раду церков євангельських християн-баптистів [16, арк. 112]. На думку парт чиновників, з року в рік зменшувалася кількість віруючих, які знаходяться під впливом п'ятидесятників [16, арк. 22].

На початку 1980-х рр. ситуація у сфері державно-церковних відносин суттєво не змінилася. Так, у серпні 1982 р. Рада у справах релігій при раді Міністрів Української РСР здійснювала перевірку роботи Уповноваженого ради у Чернівецькій області щодо його діяльності у сфері посилення боротьби із закордонною релігійною пропагандою. Було встановлено, що апарат Уповноваженого за активної допомоги місцевого партійного активу «провів певну позитивну роботу» у цьому питанні, що, однак, не знімало з порядку денного проблеми вдосконалення заходів, спрямованих на боротьбу з релігійністю у регіоні. Констатовано, що серед частини п'ятидесятників і баптистів-розкольників поширюються еміграційні настрої [8, арк. 123].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, основна мета діяльності радянських органів влади у церковно-релігійній сфері упродовж досліджуваного періоду – ліквідація релігійної свідомості серед населення західноукраїнського регіону, цілковите знищення ворожих до КПУ Церков і спільнот, передусім УГКЦ, свідків Єгови, а також тих релігійних громад, які функціонували у підпіллі. Для протидії поширенню греко-католицизму у західноукраїнському регіоні влада широко використовувала методи пропаганди серед місцевого населення, можливості РПЦ, застосовувала репресії до найактивніших віруючих та священослужителів. Однак, попри вжиті заходи, уніати не втрачали надії на відновлення функціонування Церкви в УРСР, про що свідчать їх численні листи до партчиновників з вимогами відкрити закриті культові споруди, зареєструвати релігійні громади (формально православні), самовільно захоплені церкви в окремих місцевостях регіону, дотримання греко-католицької релігійної обрядовості, підпільне висвячення духівництва. Під особливим наглядом влади перебували віруючі Церкви АСД, п'ятидесятники, баптисти, свідки Єгови, про що свідчать документи радянських органів влади із грифом «таємно». Акцентовану увагу Комітет державної безпеки (КДБ), місцеві уповноважені Ради у справах релігій при Раді Міністрів Української РСР приділяли підпільним громадам тих церков і спільнот, які не бажали виходити із підпілля. Щодо цих віруючих влада застосовувала репресивні заходи, намагалася чинити морально-психологічний тиск та всіляко дискредитувала серед широкого загалу за допомогою засобів масової інформації (ЗМІ). Перспективний напрям подальших досліджень – аналіз особливостей державно-церковних відносин у період горбачовської перебудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажан О., Данилюк В. Випробування вірою: боротьба за реалізацію прав і свобод віруючих в Україні в другій половині 1950–1980-х рр. Київ, 2000. 329 с.
2. Бондарчук П. Релігійна свідомість віруючих УРСР (1940–1980-і роки): повсякденні прояви, трансформації. Київ, 2012. 321 с.
3. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. Київ, 2005. 741 с.
4. Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України XX ст. Івано-Франківськ, 2004. 464 с.
5. Пащенко В. Греко-католики в Україні. Від 40-х рр. XX ст. до наших днів. Полтава, 2002. 616 с.
6. ДАЛО. Ф. Р-1332. Оп. 2. Спр. 43. Арк. 21.
7. ДАІФО. Ф. Р-388. Оп. 1. Спр. 39. Арк. 25.
8. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 8. Спр. 207. Арк. 160.
9. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 6. Спр. 162. Арк. 43.
10. ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 58. Спр. 63. Арк. 2.
11. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 217. Арк. 21.
12. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 40. Арк. 232.
13. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3538. Арк. 17.
14. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 5. Спр. 293. Арк. 21–22.
15. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 190. Арк. 11–12.
16. ЦДАВО України. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 25. Арк. 31, 94.

УДК 324:049.2
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.4

МАНІПУЛЯТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ (НА ПРИКЛАДІ МІСЦЕВИХ ВИБОРІВ У КРАМАТОРСЬКІЙ ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ 2020 РОКУ)

MANIPULATIVE TECHNOLOGIES OF THE ELECTION CAMPAIGN (ON THE EXAMPLE OF LOCAL ELECTIONS IN THE KRAMATORSK TERRITORIAL COMMUNITY OF 2020)

Стешенко Н.Л.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії та соціально-політичних наук
Донбаської державної машинобудівної академії

Чоста К.С.,
здобувач вищої освіти ІІІ курсу факультету економіки та менеджменту
Донбаської державної машинобудівної академії

У статті автори аналізують загальні принципи функціонування та регіональні особливості виборчих технологій, зокрема їхній маніпулятивний вплив на масову свідомість виборців. Одним із базових принципів української політичної системи є система прямих виборів, які проводяться на засадах демократичності, прозорості та конкуренції. Політтехнологи та безпосередні суб'єкти виборчого процесу все більш професійно використовують різноманітні виборчі технології з метою завоювати симпатії якомога більшої частини електорату. При цьому все більше уваги приділяється впровадженню технологій маніпулювання свідомістю громадян під час виборчих кампаній, що врешті-решт може стати загрозою для демократичних принципів цієї прямої форми народовладдя. Під технологіями маніпулювання розуміють ті засоби, методи та прийоми, які застосовуються задля впливу на свідомість потенційних виборців. Їх використання наразі стало суттєвою проблемою, оскільки технології маніпулювання свідомістю виборців зазнали суттєвої трансформації, змінивши методи прямого впливу на громаду на методи непрямого маніпулювання з урахуванням потенційних можливостей новітніх інформаційних комунікативних процесів впливу на цільову аудиторію. На цьому етапі формування системи виборів в Україні, політичні технології, зокрема ті, що мають маніпулятивний характер, набувають усе більшого застосування під час проведення виборчих кампаній. Відповідну тенденцію можна спостерігати під час проведення місцевих виборів у Краматорській територіальній громаді 2020 року. Авторами проаналізовано різноманітні методи впливу на виборців, передусім через ЗМІ, Інтернет й друковану продукцію, та окремі маніпулятивні виборчі технології, які найчастіше використовувалися під час виборів, а саме: антиреклама, чорний PR, маніпуляції з рейтингами та політичні гасла. Це зумовлює необхідність їх дослідження як порівняно нового явища для політичного життя українського суспільства і як одного з найважливіших чинників у подальшій демократизації країни. З'ясовано роль маніпулятивних виборчих технологій у формуванні загальних електоральних настроїв та їх вплив на масову свідомість виборців. Акцентовано увагу, що ефективно протистояти маніпулятивним виборчим технологіям можна тільки шляхом суттєвого підвищення загальної політичної культури населення.

Ключові слова: виборчий процес, маніпулювання, електорат, технології психологічного впливу, масова свідомість населення.

In the article the authors analyze the general principles of functioning and regional features of electoral technologies, in particular, their manipulative influence on the mass consciousness of voters. One of the basic principles of the Ukrainian political system is the system of direct elections, which are held on the principles of democracy, transparency and competition. Political technologists and the direct actors in the electoral process are increasingly using a variety of electoral technologies to win the sympathy of as many of the electorate as possible. At the same time, more and more attention is paid to the introduction of technologies for manipulating the consciousness of citizens during election campaigns, which may eventually become a threat to the democratic principles of this direct form of democracy. Manipulation technologies are understood as those means, methods and techniques that are used to influence the consciousness of potential voters. Their use has now become a significant problem, as the technologies of manipulating the minds of voters have undergone significant transformations, changing the methods of direct influence on the community to methods of indirect manipulation, taking into account the potential of the latest information and communication processes. At this stage of the formation of the election system in Ukraine, political technologies, in particular those that are manipulative in nature are increasingly used during election campaigns. The corresponding trend can be observed during the local elections in the Kramatorsk Territorial Community in 2020. The authors analyzed various methods of influencing voters, primarily through the media, the Internet and print media, and some manipulative election technologies that were most commonly used during the election, namely, anti-advertising, black PR, rating manipulation, and political slogans. This necessitates their study as a relatively new phenomenon for the political life of Ukrainian society and as one of the most important factors in the further democratization of the country. The role of manipulative election technologies in the formation of general electoral moods and their influence on the mass consciousness of voters is clarified. Emphasis is placed on the fact that it is possible to effectively resist manipulative electoral technologies only by significantly improving the general political culture of the population.

Key words: electoral process, manipulation, electorate, technologies of psychological influence, mass consciousness of population.

Постановка проблеми. Одним з невіддільних складників сучасної української політичної системи є інститут виборів, які проводяться на засадах прозорості та чесної конкуренції. Це стало каталізатором розвитку політичного маркетингу в Україні та спонукало вітчизняних політтехнологів та безпосередніх суб'єктів виборчого процесу все більш професійно впроваджувати та застосовувати виборчі технології, щоб завоювати прихильність якомога більшої частини електорату. На цьому етапі політичні технології виборчих кампаній в Україні досягли високого рівня розвитку. Цю тенденцію можна простежити, зокрема, під час проведення місцевих виборів восени 2020 року. Насамперед це стосується технологій маніпулювання. Це ті засоби, методи та прийоми, які застосовують задля впливу на свідомість виборця. Сьогодні ця проблема посідає особливе місце у сучасному українському суспільстві, адже технології маніпулювання свідомістю громадян зазнали суттєвої трансформації, змінивши методи прямого впливу на громаду та методи непрямого маніпулювання з урахуванням потенційних можливостей новітніх інформаційних комунікативних процесів впливу на цільову аудиторію. Передвиборча кампанія 2020 року відзначилася численними маніпуляціями впливу на політичну свідомість електорату. Були використані найрізноманітніші методи впливу, насамперед через ЗМІ, Інтернет та друковану продукцію.

Автори розглянули проблему на прикладі місцевих виборів у Краматорській територіальній громаді (ТГ) 2020 року. Вивчення та аналіз регіональних особливостей виборчих технологій є важливим з точки зору порівняльної політології, а дослідження їх маніпулятивного впливу на масову свідомість та класифікація мають систематизувати наявні наукові дослідження та поглибити знання щодо впливу інформаційних джерел на виборця та його підсвідомий вибір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні маємо певний науковий доробок з проблеми в українській науці: О. Поліщук, О. Колєсніков, А. Ашурбенов, О. Ликник досліджували специфіку розвитку виборчих технологій в Україні. Виборчі технології в контексті політичного маркетингу розглянуто в працях В. Стоцкого, Г. Музиченка, Т. Моторнюка, Я. Яненка та інших дослідників. Вплив виборчих технологій на масову свідомість електорату аналізували Т. Моторнюк, К. Лозова, Ю. Шведа, А. Налотов та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На цей час інтенсивність використання виборчих технологій зростає, що зумовлює необхідність їх дослідження як порівняно нового явища для політичного життя українського суспільства і як одного з найважливіших чинників у подальшій демократизації країни. Використання виборчих технологій як засобу впливу на свідомість виборця – одна з найактуальніших проблем сучасної політології та електоральної соціології, що й спричинило появу цього дослідження.

Мета статті – з'ясувати роль маніпулятивних виборчих технологій у формуванні загальних електоральних настроїв та їх вплив на масову свідомість виборців на прикладі місцевих виборів у Краматорській ТГ 2020 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мета будь-якої виборчої кампанії, яка проводиться політичною силою чи окремим кандидатом – завоювати симпатії електорату. Виборча кампанія є досить складним та довготривалим процесом, який складається в комплексі з багатьох елементів. Однак серед усіх її складників, особлива увага приділяється розробці виборчих технологій.

Виборчі технології – це досить маловивчене явище вітчизняної політики. Дотепер відсутня єдина наукова концепція щодо нього, проте існує безліч визначень. З одного боку, такі обставини характерні для нових наукових напрямів, з іншого – є об'єктивним наслідком складності та багатоаспектності феномена. Зазвичай, говорячи про виборчі технології, розуміють технології, які охоплюють виборчий процес у всій його повноті. З цієї точки зору виборчий процес може включати в себе не тільки період виборчої кампанії, а й проміжок часу між виборами. При більш вузькому трактуванні під виборчими технологіями розуміють методи організації виборчих кампаній кандидатів та/або партій, спрямовані на досягнення стратегічних цілей [1, с. 70–71].

В Україні зародження виборчих технологій відбувалося з появою політичної протореклами в Київській Русі, яка використовувалась в таких органах влади, як віче та боярська рада. У козацькі часи політичні комунікації, як зразок виборчого діалогу, посідали важливе місце в діяльності всіх гілок влади. У період перебування України в складі Російської імперії та СРСР виборчі технології через особливості тодішніх форм державного правління майже не застосовувалися. Стрімкий розвиток політичних технологій виборчої кампанії на сучасному етапі в Україні розпочався з 1991 р. Проте цей процес був доволі невпорядкованим та неоднорідним з огляду на недосвідченість українського демократичного політикуму, неготовність суспільства до стрімких змін та постійні експериментальні зміни виборчих систем у державі. Таким чином, кожні вибори привносять щось нове у виборчий процес [2, с. 230].

Сучасні виборчі технології нерозривно пов'язані з політичним маркетингом – комплексом заходів в сфері досліджень політичного ринку, вивчення поведінки виборців і впливу на них з метою перемоги тієї чи іншої політичної

сили або кандидата на виборах. Сам термін «політичний маркетинг», який на Заході часто прирівнюється до терміну «виборчий маркетинг», набув поширення після виходу книги Д. Ліндона «Маркетинг політичний та соціальний», яка була вперше видана у 1976 році в Парижі. У руслі цього підходу процедури, інструменти та методи звичайного маркетингу екстраполюються в політичну сферу та реалізуються в рамках політичного позиціонування, іміджмейкінгу, формування оптимального середовища для партії або кандидата [3].

Розробка виборчих технологій включає в себе вироблення стратегії й тактики виборчої кампанії, створення іміджу кандидата, планування та прогнозування перебігу передвиборчої кампанії [4, с. 58].

Неможливо перелічити усі загальновідомі виборчі технології, які використовуються на практиці. Їх обсяг постійно змінюється разом із потребами виборчих кампаній та розвитком громадських виборчих відносин. Проте мета цих тактичних прийомів та методів залишається незмінною – надання електорату інформації про кандидата / політичну силу, його / її програму, цілі та наміри, а також формування у виборців певних установок, які повинні орієнтувати їх на підтримку саме цього кандидата / політичної сили або непідтримку кандидата / політичної сили – конкурента. У цій статті проаналізовано виборчі технології, які були найбільш широковживаними під час місцевих виборів у Краматорській ТГ 2020 року та мали, на думку авторів, найвагоміший вплив на свідомість електорату.

У сучасному інформаційному суспільстві усе більшої ваги набувають соціальні мережі. Групи у Фейсбуці та дописи «ЛОМів» (абревіатура з рос.: Лидеры Общественного Мнения) мають значно більший вплив на електорат, аніж стаття у газеті. Особливо це стосується аудиторії молодого та середнього віку. Вчені навіть виділили цей феномен в окремий термін – «верховенство Фейсбуку» (за аналогією з «верховенством права») [1, с. 66].

Тому далекоглядні суб'єкти виборчого процесу намагаються якомога більше застосувати відповідні технології саме в Інтернет-ресурсах. Під час місцевих виборів 2020 року широко використовувалася антиреклама кандидатів у соціальних мережах.

Антирекламу можна визначити як різновид реклами, метою (або однієї з цілей) якої є дискредитація іншого учасника виборчого процесу для власної вигоди за допомогою спеціальних засобів. Зазвичай у політичній рекламі під час виборчої кампанії використовується дискредитація репутації. Антиреклама (як і реклама) поєднує в собі кілька методів впливу, тобто є одночасно інформативною та емоційною. Її зазвичай відрізняє підвищена увага до образу, навмисна візуалізація (близькість до карикатури й плакатним принципам) [2, с. 231; 3].

Яскравим прикладом політичної антиреклами під час місцевих виборів Краматорської ТГ 2020 року є допис у Фейсбуці, що був спрямований проти кандидата на посаду Краматорського міського голови О. Гончаренка. Гасло з агітаційної газети Олександра Васильовича «Слышать людей» перетворили на комічне «человек-ухо», стверджуючи, що кандидат насправді взагалі не спілкується з народом. Використання агітаційних матеріалів конкурента вводить в оману його потенційний електорат і тим самим впливає на свідомість виборця [5, с. 23].

Також одним із найпопулярніших методів виборчих технологій є чорний PR. Це цілеспрямоване поширення негативної інформації, що стосується політичного конкурента з метою підриву його позицій й досягнення власної переваги. Попри те, що застосування чорного PR-у передбачає пряме порушення чинного законодавства, у політиці цей прийом використовується досить часто [6, с. 118].

Щоб глибше зрозуміти, як застосовуються ці технології, розглянемо кілька основних видів чорного PR-у. Метод негативної похвали дозволяє публічно похвалити противника таким чином, щоб у результаті ставлення громадськості до нього стало негативним. Щоб досягти необхідного ефекту, необхідно хвалити за допомогою надмірного вживання епітетів, додавши непідтверджені факти та приховану негативну інформацію. Метод освистування застосовується ще з найдавніших часів, щоб зірвати публічний виступ чи промову. Це такий спосіб демонстрації протесту, який здатний завадити політичному опоненту та перервати його виступ. Проте найпоширенішим видом чорного PR-у є метод «компромату». Цей метод передбачає запуск до електорату такої інформації, яка повинна викликати сумніви у цільової аудиторії конкурента щодо його компетентності, чесності та благих намірів. Інформація, що поширюється, не обов'язково повинна бути правдивою, головне, щоб вона мала безпосереднє відношення до кандидата та його цільової аудиторії та була зрозумілою широкому загалу.

Під час виборчої кампанії 2020 року на території Краматорської ТГ було помічено використання чорного PR-у. Зокрема, напередодні першого туру виборів міського голови на вулицях міста почали активно роздавати листівки з гучною заявою, яка стосувалася одного з кандидатів, лідера виборчих перегонів О. Гончаренка. Замовником цієї партії листівок виступив Олексій Галан – кандидат на посаду міського голови, директор благодійного фонду «Милосердя». У листівці заявлялося

про причетність Гончаренка до «кришування» наркобізнесу.

Ефективність чорного PR-у, а саме використання методу «компромату», зумовлено тим, що дезінформація використовується зазвичай у момент прийняття якогось важливого рішення, і коли неправдива інформація спростована – мета «компромату» вже буде досягнута. Спростування компрометуючих матеріалів майже не впливає на психологічне ставлення електорату, що вже склалося. Найбільш якісні «фейкові» повідомлення апелюють до несвідомого, вони спрямовані на маніпуляцію страхами й бажаннями. Водночас повідомлення приховано апелює до підсвідомості, подаючи їй безпечну нейтральну інформацію, створюючи «алібі для свідомості» [7, с. 131].

Місцеві вибори у Краматорську 2020 року виділялися численною агітацією. Листівки, банери, газети – усі ці агітаційні матеріали, окрім різноманітних гасел та обіцянок, містили зазвичай ще й аналітичні дані. На перший погляд незрозуміло, як рейтинги кандидатів на виборах можуть вплинути на вибір електорату, проте думка більшості є, напевно, одним з найефективніших способів маніпуляції свідомістю, що підтверджено багатьма тестами та психологічними дослідженнями. Одним із найвідоміших серед них є дослід, у якому беруть участь від 5 до 10 осіб, одна з яких – справжній піддослідний, а інші – підставні. Є дуже багато варіацій цього досліду, але розглянемо його суть на одному з прикладів. Група людей (усі, крім одного, підставні) отримує завдання: визначити колір куль. Перед групою розміщують три кулі, серед яких дві білі та одна чорна. Підставні люди чітко запевняють, що усі кулі без винятку – білі. Людина, яка не була в змові і чесно виконувала завдання, піддалася впливу думок оточуючих і також через деякий час починала стверджувати, що всі кулі білі. Аналогічний ефект мають і рейтинги під час виборчої кампанії.

Існує декілька основних способів впливу на суспільну свідомість електорату за допомогою рейтингу. Один із найпоширеніших – коли статистичні дані публікуються частково, зазвичай у тій частині, що вигідна суб'єкту виборчого процесу. Другим дієвим способом є ігнорування результатів опитувань, які були проведені перевіреними статистичними кампаніями, та подальша їх дискредитація у підконтрольних кандидату / політичній силі ЗМІ або в агітаційних матеріалах (листівки, газети, дописи в соціальних мережах). Також поширеним способом є замовлення власних рейтингів у дуже сумнівних аналітичних кампаніях або часткова чи повна їх фальсифікація [8, с. 120].

Під час аналізу газет місцевих осередків політичних партій напередодні виборів у Краматорській ТГ було виявлено ознаки маніпуляцій рейтингом. Зокрема, було порівняно сторінки з рейтингом у двох газетах: «Наш край» та «Команда Максима Єфімова».

На порівняльному графіку газети «Наш край» щодо рейтингу кандидатів на посаду міського голови м. Краматорська зазначено таку трійку лідерів:

I. Панков Андрій – 44,5%;

II. Гончаренко Олександр – 22,4%;

III. Ржавський Володимир – 7%.

Варто зазначити, що політична партія «Наш край» у цій же газеті вдалася до прихованої агітації кандидата на посаду міського голови А. Панкова (стаття «Не словом, а делом! Жители Краматорска поддерживают действующего мэра»), а згодом публічно заявила про його підтримку на виборах.

У інформаційному бюлетені «Команда Максима Єфімова» визначено наступну послідовність лідерів попередніх опитувань:

I. Гончаренко Олександр – 35,8%;

II. Панков Андрій – 26,6%;

III. Фоміна Світлана – 8,2%.

Аналізуючи цей рейтинг, варто згадати заяву М. Єфімова (голови партії «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ»): «Мы не выдвигаем своего кандидата, но на должность городского головы поддерживаем А.В. Гончаренко».

Щодо рейтингу партій, які потенційно можуть подолати поріг у 5% та пройти до Краматорської міської ради, у газеті «Наш край» зазначено наступні політичні сили:

I. «Опозиційна платформа – За життя!» – 22,5%;

II. «Партія миру та розвитку» – 17,5%;

III. «Наш край» та «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» – по 14,5%;

IV. «Слуга народу» та «Європейська солідарність» – по 9%;

V. «Батьківщина» – 6%.

Газета «Команда Максима Єфімова» приводить такі аналітичні дані щодо партій:

I. «Опозиційна платформа – За життя!» – 28,7%;

II. Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» – 24,1%;

III. «Слуга народу» – 19,2%;

IV. «Європейська солідарність» – 6,7%;

V. «Партія миру та розвитку» – 5%.

Отже, зробивши детальний аналіз сторінок з рейтингом у двох агітаційних газетах: «Наш край» та «Команда Максима Єфімова», можна аргументувати твердження про маніпулятивний характер цих рейтингових досліджень наступним: а) кандидати та партії, які відкрито або невідкрито підтримує партія-засновниця газети, стоять на більш високих позиціях; б) кандидати та партії, з якими партія-засновниця газети не співпрацює, мають низький рейтинг або взагалі виключені з нього; в) виконавець рейтингового дослідження є невідомим на ринку аналітичних послуг (зокрема, в агітаційній газеті

«Наш край» вказано, що дослідження електоральних уподобань проведено ГО «Довіра»).

Таким чином, маніпуляції з рейтингами є дуже популярним та впливовим методом виборчих технологій, який широко використовується політтехнологами під час виборчого процесу. Сила цього прийому в тому, що інструментом маніпуляції виступають аналітичні дані, яким виборці звикли довіряти та опиратися під час голосування [8, с. 122].

Це зумовлює його ефективність та вплив на масову свідомість громадян.

Особливим видом виборчих технологій є політичні гасла. Гасло – це заклик, який у короткій формі виражає керівну ідею, завдання або вимогу кандидата / політичної сили. Нерідко гаслом є «унікальна політична пропозиція», тобто те, що обіцяє кандидат / політична сила та що відрізняє його / її від інших. Створення політичних гасел – справа надзвичайно важка та відповідальна. Вдале політичне гасло здатне швидко об'єднати людей та стати справжньою інструкцією до дії [9, с. 130].

Політичне гасло має бути лаконічним і образним, містити конкретний зміст, бути доступним представникам різних соціальних верств й легко запам'ятовуватися. У ньому повинні бути відсутні внутрішні протиріччя, а також інформація, яку можна по-різному трактувати. У процесі створення гасел часто намагаються врахувати парадоксальні психологічні особливості свідомості виборців. Образність головних слів у таких гаслах помітно підвищує їх сугестивні резерви. У такий спосіб вони реалізують психологічний вплив. Лаконічний і конкретний зміст сприяє швидкому запам'ятовуванню, точній інтеграції та відтворенню тексту гасла [10, с. 17].

Серед прикладів політичних закликів під час місцевих виборів у Краматорській ТГ 2020 року можна виділити гасло в агітаційній газеті Донецької обласної організації політичної партії «Слуга народу». На першій сторінці цієї газети вгорі надруковано гучні заголовки: «Как власть «профукала» 21 млн и ремонт поликлиники» та «Чиновники заробляють на сиротах і ветеранах». Внизу, на цій же сторінці, розміщено гасло: «Чи стане влада у місті прозорою? Залежить від тебе!». Таким чином, читачу яскраво описується проблема та відразу пропонується її рішення. Також через акцентування на важливість правильного вибору та підвищення відчуття відповідальності за цей вибір здійснюється тиск на виборця, що змушує його прийняти «єдине правильне рішення».

Політичні гасла є одним із найефективніших методів впливу на свідомість виборця, але за даними спеціальних досліджень з'ясовано, що гасло – це досить короткостроковий, загалом не стратегічний, а тактичний, ситуативний інструмент впливу на свідомість та поведінку людей. Підраховано, що для збереження впливу на психологію мас, основні політичні гасла потрібно оновлювати не рідше, ніж кожні п'ять років.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Сучасне демократичне суспільство неможливе без виборів, а відтак і без виборчих технологій. У роботі було проаналізовано маніпулятивні виборчі технології, які найчастіше використовувалися під час виборів у Краматорській ТГ восени 2020 року, а саме антиреклама, чорний PR, маніпуляції з рейтингами та політичні гасла. Виборчі технології активно застосовуються під час виборчих кампаній, насамперед задля маніпуляції громадською думкою. Вплив виборчих технологій на масову свідомість виборців є важливою проблемою не тільки на регіональному, а й на всеукраїнському рівні. Ефективно протистояти виборчим технологіям, які мають маніпулятивний вплив, можна тільки шляхом суттєвого підвищення загальної політичної культури населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Нестерович В.Ф. Виборча кампанія : словник сленгових термінів та виразів. Київ : Ліра-К, 2020. 648 с.
2. Дроздик Л.А. Політична реклама та антиреклама як елементи виборчої кампанії 2012 р. в Україні. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 57. С. 230–234.
3. Богомолова О. Коммерческая и политическая антиреклама: модели и методы. URL: http://www. advlab. ru/ articles/article120.htm (дата звернення: 14.07.2021).
4. Чубатенко О.М. Маніпулятивні технології у виборчих процесах України. *Науковий журнал «Політикус».* 2020. Вип. 4. С. 57–61.
5. Прудка Л.М. Маніпулювання свідомістю електорату під час виборчого процесу. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2019. Вип. 3. С. 23–27.
6. Буркут І.Г., Колесников О.В. Виборчі технології: регіональний досвід. Чернівці : Видав. дім «Букрек», 2009. 240 с.
7. Нальотов А. Виборчі технології як чинник впливу на масову свідомість. *Політичний менеджмент*. 2007. № 5. С. 126–137.
8. Фурашев В.М., Самчинська О.А. Маніпуляції свідомістю людини як основний спосіб ведення передвиборчих кампаній. *Інформація і право.* 2019. № 3 (30). С. 119–125.
9. Костельнюк М.М. Маніпуляційні технології в політичних процесах: термінологічний інструментарій. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 5. С. 123–132.
10. Rybak A., Zukow W. Manipulative techniques in political election campaign advertising: experience of Ukraine. *Current problems of advertisement and image in economy and tourism.* Radom, 2012. P. 13–24.

УДК 32.328
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.5

ОСНОВНІ МОДЕЛІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕТИЧНИХ НОРМ ПОВЕДІНКИ ПАРЛАМЕНТАРЯ, ВИРОБЛЕНІ СВІТОВОЮ ПРАКТИКОЮ: АКТУАЛЬНІСТЬ ДЛЯ УКРАЇНИ

BASIC MODELS OF REGULATION OF ETHICAL NORMS OF PARLIAMENT'S BEHAVIOR MADE BY WORLD PRACTICE: RELEVANCE FOR UKRAINE

Шестакова Ю.В.,
аспірантка кафедри публічної політики
Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У рамках цієї статті досліджуються основні моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту, вироблені світовою практикою, поряд з прикладами їх застосування у країнах провідних світових демократій та в Україні. Також аналізується обрана Україною друга модель регулювання етичних норм поведінки членів парламенту та тенденції реформування парламентської етики за обраним Україною шляхом. У статті за допомогою порівняльного методу дослідження виявляються подібності і відмінності у формуванні політики щодо парламентської етики у країнах світу, у тому числі і в Україні. Дослідження проводиться і щодо подальших необхідних кроків реформування вітчизняної парламентської етики. Автором проведений аналіз стандартів та правил поведінки членів українського парламенту з метою врегулювання ситуацій етичного характеру, що виникають у процесі здійснення народними депутатами України повноважень, покладених на них Конституцією та законами України. Основний фокус зосереджено на діючій нормативно-правовій базі та її відповідності ефективним практикам зарубіжних країн та міжнародним стандартам у цій сфері. Запропоновано на основі успішної міжнародної практики ряд заходів, реалізація яких сприятиме удосконаленню чинного законодавчого забезпечення етики депутатської діяльності та інституту дисциплінарної відповідальності народних депутатів України. Автором наводяться приклади різних форм закріплення етичних норм у чинному законодавстві на прикладах, обраних для аналізу країн. У дослідженні також аналізується актуальність для України прийняття етичного кодексу парламентаря як універсальної форми врегулювання питання парламентської етики та як нагальної потреби у подальшому розвитку за другою моделлю регулювання етичних норм поведінки членів парламенту та окреслюються перспективи подальших розвідок за заявленою тематикою.

Ключові слова: парламентська етика, етичний кодекс, етична норма, парламентар, професійна етика, модель регулювання, стандарти поведінки, правила поведінки.

This article is examined the main models of regulation of ethical norms of behavior of members of parliament developed by world practice, along with examples of their application in the world's leading democracies and in Ukraine. The second model of regulation of ethical norms of behavior of members of parliament and tendencies of reforming of parliamentary ethics in the chosen way by Ukraine is also analyzed. The article is used a comparative research method to identify similarities and differences in the formation of policy on parliamentary ethics in the world, including Ukraine. Research is also being conducted on further necessary steps to reform domestic parliamentary ethics. The author analyzes the standards and rules of conduct of members of the Ukrainian Parliament in order to resolve ethical situations that arise in the process of exercising the powers of the people's deputies of Ukraine, imposed on them by the Constitution and laws of Ukraine. The main focus is on the current regulatory framework and its compliance with effective practices of foreign countries and international standards in this area. On the basis of successful international practice, a number of measures have been proposed, the implementation of which will contribute to the improvement of the current legislative support for the ethics of deputy activity and the institute of disciplinary responsibility of people's deputies of Ukraine. The author gives examples of various forms of enshrining ethical norms in current legislation on the examples of countries selected for analysis. The study also analyzes the relevance for Ukraine of the adoption of a code of ethics for parliamentarians as a universal form of regulation of parliamentary ethics and as an urgent need for further development of the second model of regulation of ethical standards of conduct of members of parliament and outlines prospects for further research.

Key words: parliamentary ethics, code of ethics, ethical norm, parliamentarian, professional ethics, model of regulation, standards of conduct, rules of conduct.

Постановка проблеми. Ще з часів утворення незалежної держави України чи не найголовнішим постало питання легітимізації українського парламенту. Легітимність парламенту визначається як відповідністю його діяльності нормам Конституції та законів, так і довірою та підтримкою пересічного громадянина до результатів діяльності найвищого законодавчого органу країни. Тільки через призму цих елементів встановлюється зворотній зв'язок між суспільством та парламентарем. Враховуючи виклики демократичного суспільства, одним з найголовніших питань становлення парламенту як професійного законодавчого органу постає вдосконалення інституту депутатської етики регулювання етичних норм поведінки членів парламенту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Професійна етика парламентської діяльності

є об'єктом, на якому зосереджена увага багатьох науковців і практиків. Теоретичну основу дослідження складають роботи щодо правової культури та етичних норм, які викладені у працях стародавніх мислителів – Арістотеля, І. Бентама, М. Вебера, Г. Гегеля, Р. Йерінга, І. Канта, Г. Кельзена, Н.М. Коркунова, К. Маркса, Дж. Мілля, Дж. Мура, Дж. Остіна, Р. Радбруха, Г. Спенсера, Є.Н. Трубецького, Л. Фуллера, Е. Хьобеля, Цицерона, Ф. Енгельса та у роботах сучасних науковців – Т.Г. Аболіної, М. Амеллера, В.І. Бакштановського, Ч. Вайза, А.А. Денисова, В.В. Єфіменка, В.В. Копейчикова, О.А. Костюченка, Г. Кретшмера, О.М. Лінчука, Р.З. Лівшиця, А.Р. Мацюка, О.М. Мироненка, П.Є. Недбайла, В.С. Нерсесянца, В.Ф. Опришка, В.Ф. Погорілка, Г.М. Роберта, Т. Сінклера, П.Н. Сергійка, М.О. Теплюка, Є.А. Тихонової, Ю.В. Тихонравова, О.Ф. Фрицького, О.І. Фортова, М.Х. Хутиза, В.М. Шаповала, Ю.С. Шемшученка, М. Шпета, Є.В. Шинкаренка, О.І. Ющика.

В Україні з часів становлення України як незалежної держави дослідженнями у сфері парламентської етики займалися такі науковці, як Т.Е. Василевська, В.А. Гошовська, Л.І. Даниленко, Л.А. Пашко, В.Б. Авер'янов, В.Д. Бакуменко, Б.А. Гаєвський, В.Д. Горбатенко, С.Д. Дубенко, В.Л. Коваленко, В.М. Князєв, В.І. Луговий, В.К. Майборода, В.А. Малахов, І.Ф. Надольний, Н.Р. Нижник, О.Ю. Оболенський, Є.В. Ромат, В.П. Тронь, В.В. Цвєтков та інші.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є аналіз та порівняння сучасних проблем парламентської етики на сучасному етапі розвитку у країнах провідних світових демократій та в Україні зокрема з метою визначення шляхів реалізації системних реформ, які на цей час відбуваються в Україні, з урахуванням світового досвіду. Для досягнення заявленої цілі сучасна політологія використовує різнобічні теоретичні, філософські, загальнологічні та емпіричні методи дослідження. Серед методів теоретичного пізнання виділяють, зокрема, порівняльний метод, який передбачає співставлення однотипних об'єктів з метою виявлення подібностей і відмінностей, який застосовано у цьому дослідженні.

Заявлена мета вимагає виконання таких завдань:

– дослідити сучасний стан парламентської етики в провідних демократичних країнах та Україні з урахуванням вироблених світовою практикою моделей регулювання етичних норм поведінки членів парламенту;

– із застосуванням порівняльного методу визначити рівні розвитку парламентської етики країн, що беруться для прикладу, та визначити подібності і відмінності у формуванні вітчизняної парламентської етики;

– визначити перспективи розвитку парламентської етики в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз міжнародного досвіду показує, що в багатьох розвинених країнах світу парламентська етика та вирішення етичних питань є однією із найскладніших та важливіших проблем, навколо яких зосереджується розбудова нових форм управління та врядування. Зростання кількості етичних правил та поведінки в багатьох парламентах за останні два десятиліття призвело до прийняття нових механізмів нагляду за дотриманням та застосуванням нормативних актів.

Зокрема, світовою практикою парламентаризму вироблено три основні моделі регулювання етичних норм поведінки членів парламенту. Перша модель передбачає створення судового або квазісудового органу, який здійснює контроль за дотриманням депутатами норм етики у їх професійній діяльності.

Друга модель спирається на саморегулювання парламенту. Вона передбачає створення спеціального парламентського комітету з питань етики депутатської діяльності, який повинен працювати зі звітністю, розслідуванням випадків можливої негідної поведінки та накладенням санкцій на парламентарів, підозрюваних у порушенні правил.

Третя модель поєднує у собі елементи перших двох. Нею передбачається створення незалежного спеціалізованого органу, який призначається та звітує перед парламентом. Цей орган розслідує справи та надає консультативну допомогу членам парламенту із питань, пов'язаних із застосуванням норм етики, але санкції за їх порушення (у разі виявлення такого факту у ході розслідування) накладає спеціально скликаний комітет парламенту [1, с. 31].

Спільним фактором для усіх трьох моделей є вимога щодо розслідування порушення норм етики членом парламенту та визначення способу направлення справ на розслідування.

Різні підходи у сфері парламентської етики, як щодо впровадження етичних норм, так і щодо розслідування порушення цих норм, можна прослідкувати на прикладах країн США, Канади, Великої Британії, порівнюючи досвід цих країн з українськими реаліями.

США (Палата представників). Відповідно до Кодексу службової поведінки (Регламент палати представників XXIV, 1968, з поправками, внесеними в 1992 році) члени палати, посадові особи та штатні службовці зобов'язані завжди поводитись у спосіб, що відображатиме непідкупність палати. У цьому кодексі у порівнянні з іншими дослідженими нормативними документами обмеження наведені більш детально, і серед іншого є інформація про таке: заборона на отримання подарунків, конфлікти інтересів, змішення

особистих коштів члена палати і коштів, що були виділені на передвиборчу кампанію, неналежне використання офіційних ресурсів [2, с.40]. Питання етики вирішуються в межах Палати представників Комітетом Палати зі стандартів службової поведінки. Склад Комітету поділяється порівну між двома партіями і включає в себе 10 членів. (Правило X, 1999 рік) (Комітет заснований в 1967 році, Резолюції палати 418, 90 Конгрес, 1 сесія). Учасники можуть подавати скарги до Комітету в письмовій формі під присягою, із зазначенням дати. (Особа, яка не є членом палати, також може подати скаргу в Комітет, але тільки в тому разі, якщо особа, яка є членом палати, засвідчить, що скарга заслуговує на розгляд). Якщо більшістю голосів Комітет визначає, що скарга «заслуговує подальшого розслідування», призначається підкомітет, який складається з 4–6 членів і який вирішує, чи мало місце порушення. Якщо так, то створюється ще один підкомітет, який має встановити, чи є звинувачення обґрунтованими. Якщо так, Комітет збирається у повному складі, складає звіт і визначає міру покарання. Свої рекомендації Комітет надсилає до палати. Діапазон покарань включає засудження, догану, штраф, позбавлення або обмеження привілеїв, або, в крайньому разі, звільнення. Відповідно до Конституції для звільнення члена палати необхідно отримати 2/3 від загальної кількості голосів членів палати. Поточний механізм подання скарг і санкцій був прийнятий 105 Конгресом в 1997 році [2, с. 54–55].

Канада (Палата громад). Міністри та парламентські секретарі зобов'язані дотримуватись Кодексу з регулювання конфлікту інтересів та працевлаштування після звільнення зі служби для осіб, що обіймають вищі та керівні державні посади від 1994 року, в якому визначені етичні стандарти, засоби громадського контролю, процедура прийняття рішень, а також приватні та державні інтереси. Окрім цього, Кодекс забороняє використовувати в особистих цілях інформацію, одержану під час виконання посадових обов'язків. Винятки становлять члени палати, які не обіймають міністерські посади [2, с. 32]. Куратор з питань етики, який відповідає за дотримання Кодексу, призначається відповідно до Кодексу. Прем'єр-міністр має право остаточного рішення у випадках вирішення спорів. До посадових осіб, які не дотримуються Кодексу, вживаються заходи, які вважаються доречними прем'єром-міністром, в тому числі припинення членства в палаті. Члени палати можуть бути оштрафовані на суму 200 канадських доларів за кожен день існування конфлікту інтересів. Якщо член палати буде помічений у спекулюванні власним авторитетом, він може бути ув'язнений на один рік і оштрафований на 2 000 канадських доларів [2, с. 49].

Велика Британія (Палата громад). Кодекс поведінки членів парламенту визначає загальні норми громадського обов'язку, особистої поведінки та обов'язок реєструвати капіталовкладення. Кодекс також містить загальні заборони на отримання хабарів, оплачувану адвокатську діяльність та зловживання інформацією [2, с. 38]. Відповідно до Керівництва з правил поведінки членів палати призначені уповноважений зі стандартів та Спеціальний комітет зі стандартів і привілей. Уповноважений не є штатним співробітником палати. Склад Комітету ґрунтується на принципі пропорційного представництва партій. Члени палати або громадяни повинні звертатися зі скаргами в письмовій формі до Уповноваженого. Якщо доказів достатньо, то Уповноважений проводить попереднє розслідування і доповідає про висновки Комітету. Комітет проводить офіційне розслідування і вирішує, чи буде цей процес відкритим для громадськості. Комітет спрямовує справу до палати для подальшого розгляду. Палата може покарати своїх членів невиплатою зарплати та тимчасовим відстороненням від виконання обов'язків [2, с. 52–53].

Україна (Верховна Рада України). У лютому 2017 року ряд депутатів Верховної Ради України виступили з ініціативою щодо розробки та прийняття «Кодексу депутатської етики». З цією метою вони розповсюдили для підписання відповідний документ під назвою «Декларація про наміри» [2; с. 29]. В наявному правовому полі України відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який би загалом урегульовував питання депутатської етики. Правові засади діяльності Верховної Ради та народних депутатів, у тому числі норми їх етичної поведінки, визначаються Конституцією України [3], Законами України «Про статус народного депутата України» [4], «Про Регламент Верховної Ради України» [5]. Окремі питання, що стосуються реального та потенційного конфлікту інтересів, суттєвої зміни майнового стану, декларування майна парламентарів визначаються Законом України «Про запобігання корупції» [6].

Зокрема, Законом України «Про статус народного депутата України» (ст. 8, ст. 24) та Регламентом Верховної Ради України (ст. 51-53) народний депутат у своїй діяльності повинен дотримуватись загальноприйнятих норм моралі, уникати дій, заяв та вчинків, що компрометують його, виборців, Верховну Раду України, державу. Народний депутат не повинен використовувати депутатський мандат в особистих, зокрема корисливих, цілях (тобто індивідуальні та корпоративні інтереси народних депутатів не повинні перешкоджати виконанню ними представницьких функцій), повинен додержуватись вимог трудової дисципліни та норм депутатської етики.

Статті 51-52 Регламенту забороняють внесення до зали засідань плакатів, гучномовців, перешкоджання виступам депутатів, образи на адресу депутатів, виступи без дозволу головуючого на засіданні, перевищення часу тривалості виступів. Регламентом передбачені такі види дисциплінарних заходів щодо народних депутатів: попередження (за виголошення образливих та непристойних слів, заклики до незаконних дій), припинення виступу (за виголошення образливих та непристойних слів, заклики до незаконних дій), позбавлення права виступу на засіданні (у разі повторного порушення дисципліни), позбавлення права брати участь у пленарних засіданнях (до п'яти пленарних засідань).

Контроль за дотриманням норм етики покладено в основному на Комітет Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України (який не є політично незалежним органом), а також головуючого на засіданні Верховної Ради (у частині дотримання правил етики на засіданнях парламенту). Зазначений Комітет покликаний відповідно до Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [6] та Постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання» [7] виконувати контрольні функції у таких сферах відання, що стосуються дотримання норм етики депутатської діяльності: надання згоди на притягнення до кримінальної відповідальності, затримання чи арешт народного депутата України; дострокове припинення повноважень народного депутата України; несумісність депутатського мандата з іншими видами діяльності, дисципліна та дотримання норм депутатської етики [8].

Законом України «Про запобігання корупції» запроваджено електронне декларування майнового стану народних депутатів. Перевірка правдивості та коректності вказаних відомостей покладені на профільні органи.

Новітньою є стаття 364^{-2} Кримінального кодексу України, якою передбачена кримінальна відповідальність за умисне здійснення народним депутатом України на пленарному засіданні Верховної Ради України голосування замість іншого народного депутата України (неособисте голосування). Такі дії депутата караються штрафом від трьох тисяч до п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Попри відмінності у підходах до формування комплексної системи етичних норм парламентаря у проаналізованих країнах світу, незмінною є її мета – забезпечити професійну діяльність депутатів в інтересах громадян і суспільства, а також запобігти можливим зловживанням владою і порушенням закону.

Проаналізувавши підходи різних країн і порівнюючи їх з українським підходом, вбачається, що Україна йде шляхом другої моделі регулювання етичних норм поведінки депутатів.

Україна, як країна, що прагне інтегруватися у європейське співтовариство, повинна вдосконалити своє законодавство у тій частині, що регулює етичну поведінку народних депутатів України, яке б встановило певні вимоги до депутатської діяльності, а також передбачало санкції за невиконання цих вимог. Враховуючи проведене дослідження, можна дійти висновку, що в Україні низький рівень парламентської етики, відсутність як Кодексу поведінки парламентаря, так і належного нормативно-правового врегулювання вказаного питання зумовлює уповільнення реформування України за другою моделлю регулювання етики депутатської діяльності.

Необхідним складником парламентської реформи в Україні є ухвалення етичного кодексу парламентаря, оскільки саме через поведінку кожного народного обранця суспільство оцінює діяльність Верховної Ради загалом. Потреба в посиленні етичних засад в політичних процесах України відповідає також світовому вектору суспільного розвитку, гуманізації міждержавних відносин, адаптації до стандартів Європейського Союзу.

Перспективи подальших розвідок полягають в аналізі механізмів запровадження етичного кодексу в Україні, оскільки для подальшого впровадження реформування парламентської етики за другою моделлю вирішального значення набуває законодавче та процедурне забезпечення відповідних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Greg Power. Handbook on Parliamentary Ethics and Conduct. A Guide for Parliamentarians. Global Task Force on Parliamentary Ethics. Published by GOPAC-WFD. p. 44. URL: http://www.gopacnetwork.org/Docs/PEC_Guide_EN.pdf (Last accessed: 09.09.2021).

2. Суслова. І. Флурі. Ф., Будрак. В. Парламентська етика в Україні. Реалії, потреби, перспективи. Женева-Київ : Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2017. 55 с.

3. Конституція України від 28 черв. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 09.09.2021).

4. Про статус народного депутата України : Закон України від 17 лист. 1992 р. № 2790-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12 (дата звернення: 09.09.2021).

5. Про Регламенті Верховної Ради України : Закон України від 10 лют. 2010 р. № 1861-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17 (дата звернення: 09.09.2021).

6. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18 (дата звернення: 09.09.2021).

7. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України шостого скликання : Постанова Верховної Ради України від 04 груд. 2007 р. № 4-VI. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4-17 (дата звернення: 09.09.2021).

8. Етика депутатської діяльності та інститут дисциплінарної відповідальності народних депутатів України: напрями удосконалення. Аналітична записка. *НІСД* : веб-сайт. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/politika/etika-deputatskoi-diyalnosti-ta-institut-disciplinarnoi-vidpovidalnosti (дата звернення: 09.09.2021).

9. Кримінальний кодекс України від 05 квіт. 2005 р. № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 09.09.2021).

УДК 352.075:32
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.6

ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ ПОЛІТИКИ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

PECULIARITIES OF PROVIDING COMMUNICATIVE POLICY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES

Шотурма Н.В.,
кандидат політичних наук,
старший викладач кафедри журналістики
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Механізми комунікативної взаємодії органів самоврядування та громадськості визначаються важливими факторами демократизації держави, забезпечують ефективність двостороннього процесу прийняття рішень і формування ціннісної системи політичної активності населення.

Щодо системи управління комунікативної діяльності, то вона складається з органів управління на місцях, а також опосередковано – із громадськості, а саме громадських організацій та соціальних груп, здатних впливати на процес прийняття рішень. У такому процесі провідну роль відіграють інформаційні служби, метою яких є всебічне, оперативне інформування громадськості про діяльність відповідної ради, виконавчих органів та їх посадових осіб, виконавчого комітету про ухвалені рішення й плани роботи, для роз'яснення принципів управління громадою та заходів щодо їх здійснення.

Ключову роль у формуванні позитивного іміджу місцевого самоврядування відіграють механізми й процедури зворотного зв'язку із громадськістю, а не різноманітні форми інформування й однобічної комунікації.

Важливість інформаційної відкритості в місцевому управлінні визнається ступенем довіри між громадянами та органами державної влади, а також розвитком принципів участі громадськості, що є одним з основних аспектів належного урядування.

Публічність влади, відкритість інформації та адекватна поінформованість населення сприяють становленню налагодженого каналу зворотного зв'язку, формують свідому політичну участь громадян, надають можливості для обґрунтованої відповіді та раціонального впливу громадськості на державні рішення.

Підсумовуючи, у сенсі законодавчого забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації Україна поступово наближається до міжнародних та європейських стандартів, однак його реалізація на практиці стикається із низкою труднощів, що гальмують процеси розвитку громадянського суспільства, знижують ефективність функціонування органів державної влади.

Ключові слова: комунікативна політика, органи місцевого самоврядування, громадськість, доступ до публічної інформації, комунікація.

The mechanisms of communicative interaction between self-government bodies and the public are determined by important factors of democratization of the state, ensure the effectiveness of the bilateral decision-making process and the formation of a valuable system of political activity of the population.

As for the management system of communicative activity, it consists of local authorities and indirectly – from the public, namely public organizations and social groups, capable of influencing the decision-making process. In this process, information services play a leading role, aiming to comprehensively, promptly inform the public about the activities of the relevant council, executive bodies and their officials, the executive committee about the decisions and work plans adopted, to explain the principles of community management and measures for their implementation. .

The key role in shaping a positive image of local self-government is played by the mechanisms and procedures of public feedback, not the various forms of information and one-sided communication.

The importance of informational candor in a local government is admitted as a degree of trust between citizens and public authorities. And also it is admitted as principals' improvement of public participation, which is one of the basic aspects of a loyal government.

Publicity of the government, openness of information and adequate public awareness contribute to the formation of a well-established feedback channel, form a conscious political participation of citizens, provide opportunities for a reasonable response and rational public influence on government decisions.

In conclusion, in terms of legislative provision of the right of citizens to access public information, Ukraine is gradually approaching international and European standards, but its implementation in practice faces a number of difficulties that slow down the development of civil society, reduce the efficiency of public authorities.

Key words: communication policy, local authorities, the public, access to public information, communication.

Постановка проблеми. Дослідження обґрунтоване низкою об'єктивних причин: важливістю інтерпретації основних детермінантів «комунікативної політики»; необхідністю продовження процесу щодо регулювання основ комунікаційного діалогу, що було загальмовано після схвалення Концепції проєкту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики»; доцільністю в аналізі та імплементації польського досвіду; визначенням комплексу рекомендацій

та напряму подальшого реформування. Чинником успішності дослідження має бути трансформація інструментів комунікативної політики на місцях задля встановлення і реалізації транспарентних взаємовідносин з громадськістю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти процесу зворотного зв'язку в комунікативній взаємодії вивчали О. Трухачов (зворотний зв'язок у політичній комунікації), О. Совгиря (принципи відкритості, прозорості та гласності в діяльності влади), А. Баровська (державна комунікативна політика), В. Юрченко (комунікативні технології взаємодії), О. Корнійчук (інструментальне значення зв'язків із громадськістю), М. Тур.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є визначення особливостей комунікативної політики органів місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний інститут місцевого самоврядування в Україні вимагає вироблення дієвих механізмів партнерства влади та громади, підвищення результативності діяльності неурядових організацій й формування нових стандартів комунікації. А саме впровадження такої організаційної ролі для місцевої влади, зорієнтованої на користь громад, та удосконалення інститутів прямого народовладдя в комунікативному управлінні.

Важливим завданням органів самоврядування є надання публічних послуг населенню для забезпечення задоволення його потреб у різних сферах життєдіяльності, координація інтересів місцевих товариств, громадянина, держави, політичних партій. Реалізація цих завдань своєю чергою потребує відповідного комунікативного забезпечення. Саме інформація та комунікація складають основу процесу надання послуг. Якщо комунікація розглядається як процес, то інформація – це те, що передається в ході цього процесу [1].

Відтак комунікативну діяльність можна розглядати як внутрішній складник державно-управлінського процесу і як зовнішньо й внутрішньо спрямовані зв'язки з громадськістю й персоналом, що вимагає своїх правил, методів, засобів, технологій. Тобто до комунікативної діяльності місцевої влади належать три блоки завдань: забезпечення інформаційного обслуговування органів місцевого самоврядування; налагодження комунікації з «внутрішніми клієнтами» – посадовцями місцевого самоврядування; забезпечення комунікативної взаємодії із «зовнішніми клієнтами» – громадянами (населенням й інституціональними структурами громадянського суспільства) [2].

Тобто здійснення комунікативної діяльності треба розглядати як інтегрований комплекс правових та інституційних складників, які базуються на основоположних нормативно-правових актах і використанні відповідних методів управління, спрямованих на задоволення інформаційно-комунікативних потреб населення та організації діяльності структурних підрозділів.

Систему управління комунікативної діяльності місцевих органів визначаємо як взаємодію безпосередньо органів управління на місцях (органи місцевого самоврядування та посадовці місцевого самоврядування) і громадськості (населення, громадські організації, соціальні групи, бізнесові структури, які здатні суттєво впливати на процес прийняття управлінських рішень).

Зазначимо, що систему місцевого самоврядування утворюють:

– сільські, селищні та міські ради, об'єднані територіальні громади, які мають право створювати власні виконавчі органи для безпосередньої реалізації функцій і виконання рішень у межах законодавчо визначених повноважень органів місцевого самоврядування;

– районні та обласні ради, які представляють спільні інтереси сіл, селищ, міст;

– органи самоорганізації населення, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на певній території в межах села, селища або міста.

Варто відзначити, що, хоча органи місцевого самоврядування є суб'єктом комунікативних відносин, здебільшого і їх участь у здійсненні комунікативної політики здебільшого схожа з діяльністю органів виконавчої влади, проте особливістю їх компетенції є територіальна обмеженість відповідно до адміністративно-територіального поділу та пряма співпраця місцевого рівня влади й громади.

Уперше формування інформаційних служб розпочалося з моменту запровадження інституту президентства (1992 р.), коли в структурі Адміністрації Президента України було створено пресслужбу глави держави, і відтоді розпочався фактичний процес налагодження основ зв'язків із громадськістю в органах державної влади. Продовженням законодавчого унормування став Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року, в якому фіксувалося право створення в державних органах спеціальних інформаційних служб або систем, що забезпечували б у встановленому порядку доступ до інформації. Цей перший етап характеризувався здебільшого кількісним насиченням штатів пресових та інших служб, що здійснюють функції зв'язків із громадськістю, фахівцями, щодо якісного наповнення – це питання актуальне й сьогодні [3].

Важливим законодавчим регулятором став Закон України «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» (1997), який визначив понятійні

та функціональні особливості. Відтак інформаційні служби органів місцевого самоврядування характеризуються як структурні підрозділи цих органів, що виконують інформаційно-аналітичні функції й забезпечують зв'язки із засобами масової інформації, громадськістю. Функціонувати інформаційні служби можуть у формі інформаційних управлінь, інформаційно-аналітичних підрозділів, прес-служб, прес-центрів, центрів громадських зв'язків, прес-бюро, прес-секретарів та прес-аташе з відповідним апаратом. Така відмінність підходів до структурних одиниць виражається в неможливості прийняття типових положень та приведення діяльності інформаційних служб до спільного знаменника. До цього слід додати відсутність актів, у яких повинна бути визначена структура виконавчих органів рад. Тому створення інформаційного підрозділу та формування його структури належить безпосередньо до компетенції ради.

Варто взяти до уваги комунікативну роль секретаря сільської, селищної, міської ради, а також голови районної, обласної, районної у місті ради, які здійснюють інформаційні функції, забезпечують роботу з розгляду звернень громадян та доступу до публічної інформації відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування» (ст. 50 п. 3; ст. 55 п. 6) [4].

Узагальнюючи, відзначимо, що головними завданнями інформаційної системи місцевого самоврядування в робочому режимі функціонування є:

− забезпечення представницької та управлінської діяльності сільської, селищної, міської ради;

− забезпечення управлінської діяльності голови та виконавчих органів місцевого самоврядування;

− забезпечення інформаційної взаємодії влади та громади;

− забезпечення інформатизації органів місцевого самоврядування.

Ключову роль у формуванні позитивного іміджу місцевого самоврядування відіграють механізми й процедури зворотного зв'язку із громадськістю, а не різноманітні форми інформування й однобічної комунікації. Оскільки прорахунком є переважно прес-посередницька діяльність, яка має ситуаційний і безсистемний характер та відрізняється короткостроковістю акцій, розрахованих на моментальний, одноразовий ефект.

Навіть більше, ставлення громадськості до влади буде позитивним, навіть якщо муніципальні органи менше пропагуватимуть свою діяльність та організовуватимуть пабліситі своїх заходів, натомість почнуть активніше вивчати думку громадськості з найважливіших питань і зважати на неї в процесі прийняття рішень із нагальних проблем. Особлива роль у цій роботі має належати органам самоврядування, чия діяльність за визначенням має бути публічною та покликаною розв'язувати стратегічні проблеми муніципального рівня.

Отже, основним завданням діяльності комунікаційних підрозділів є створення доброзичливого ставлення населення до державних, громадсько-політичних, господарсько-економічних та інших інститутів суспільства (функція інформування та репрезентаційна), а також функції, пов'язані з обробкою інформації та запитів від громадян, моніторинг громадських настроїв.

До переліку недоліків комунікації між органами державної влади та суспільством відносять також нечіткість функцій комунікативних підрозділів, прийняття без обговорення з ними управлінських рішень, у деяких випадках – незадовільну фахову компетентність працівників цих підрозділів. Місцеві службовці не завжди відзначаються умінням чи прагненням дохідливо, своєчасно пояснити або прокоментувати певний факт. У результаті дії й наміри влади можуть викликати нерозуміння, неприйняття з боку суспільства, що може негативно вплинути на ефективність державної політики. Доцільно врахувати наявність значного апарату управління, що сприяє бюрократизації, тінізації соціальних мереж та корупції. Відтак питання прозорості та відкритості органів влади постає важливою умовою ефективного комунікативного процесу, що буде розкрито в наступному підрозділі [5].

Погоджуючись з думкою авторів праці «Комунікативний процес у місцевому самоврядуванні», відзначимо, що для налагодження дієвої комунікації в місцевому самоврядуванні, зокрема органів місцевого самоврядування та їхніх працівників, необхідно реалізувати такі положення: по-перше, це безпосередня наближеність представників органів місцевого самоврядування до територіальної громади – не лише в географічній площині, а й у площині прийняття й реалізації управлінських рішень; по-друге, така взаємозалежність членів територіальних громад та органів місцевого самоврядування повинна відображатись у юридичній та політичній практиках українського суспільства; по-третє, належна якість управлінських послуг і відповідність соціально-значимим ідеям розвитку суспільства [6].

Загалом робота комунікативних служб у всіх її проявах стане ефективною лише за умови, коли органи влади, отримуючи повну інформацію про суспільну думку, будуть використовувати її в ролі органічно вбудованої частини як у процес прийняття державних рішень, так і в механізм діяльності самоврядних органів.

Діяльність місцевої влади не повинна зводитись до формального виконання законодавчих приписів, а має стати дієвим інструментом для

забезпечення взаємодії громади та органів місцевого самоврядування, залучення громадян та громадських інституцій до вирішення місцевих питань. Пряма взаємозалежність відкритості влади й довіри до неї є вагомою причиною для того, щоб приділяти постійну увагу комунікативному складникові в діяльності місцевої влади. Аналіз актів законодавства, що регулюють питання комунікації органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадськістю, свідчить, що вони не враховують розвиток нових інформаційно-комунікативних технологій. До того ж цими актами врегульовано лише певні форми комунікації з громадськістю. Таким чином, механізм здійснення громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування актами законодавства залишається невизначеним.

Питання прозорості та відкритості влади в умовах реформування діяльності органів місцевого самоврядування відіграє не останню роль. В інтеграційному просторі відбуваються процеси посилення ролі та значення інформації як для суспільства в цілому, так і в житті кожного громадянина.

Погоджуючись з дослідженням О. Корнійчука, відзначимо, що однією із передумов сталого демократичного розвитку суспільства є інформаційна відкритість. Саме відкритість влади, її спроможність та готовність до діалогу з різними суспільними силами здебільшого визначають внутрішньополітичну ситуацію й загалом впливають на процеси соціально-економічного розвитку регіонів. Відомо, що відкритість визначається трьома основними аспектами: якістю чинного нормативно-правового забезпечення, згідно з яким органи управління функціонують; існування дієвих та конкретних механізмів і процедур реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної й місцевої влади; рівнем політичної культури, який існує у суспільстві й зокрема в державному апараті [7].

Закладені підвалини регулювання інформаційних відносин декларують упровадження в органах місцевого самоврядування основних компонентів європейської моделі відкритості та прозорості інформації, підвищення її якості й доступності для надання можливості людині, громадянину, інститутам громадського суспільства брати участь у місцевих справах, доступу до суспільно важливої інформації, що сприяє захисту прав людини.

Одним з головних критеріїв демократії в країні є доступ громадян до інформації, на що неодноразово звертає свою увагу міжнародне співтовариство. Виокремлюється цілий комплекс проблем, що заважають забезпеченню доступу громадян до інформації. Основна з них – це невиконання державними органами влади норм законодавства про відкритість державного управління.

Прийняття 13 січня 2011 р. Закону України «Про доступ до публічної інформації» стало не лише кроком на шляху виконання міжнародно-правових зобов'язань України відповідно до Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи від 5 жовтня 2005 р. № 1466 «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» тощо, а й важливою подією у суспільно-політичному житті України.

У міжнародно-правових документах закладено стандарти, яких рекомендовано дотримуватися національним урядам і парламентам під час ухвалення законодавства щодо доступу до публічної інформації та його застосування на практиці. Завдяки низці міжнародно-правових документів установлені обов'язкові вимоги щодо надання інформації, термінів, процедур і правил оприлюднення вичерпної інформації у процесі прийняття рішень у державному управлінні. Поступово були оформлені базові принципи доступу до інформації, що є у розпорядженні всіх органів державної влади, оскільки вимоги доступу до публічної інформації поширилися на законодавчі й судові органи. Міжнародні стандарти щодо реалізації права на доступ до публічної інформації впродовж останніх десятиріч послідовно визначалися в низці міжнародно-правових документів, передусім таких:

- Рекомендація № 854 (1979) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про доступ громадськості до інформації, що є в розпорядженні державних органів, та свободу інформації»;
- Рекомендація № R (81) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів» 1981 р.;
- Рекомендація Rec (2002) 2 Комітету Міністрів Ради Європи «Про доступ до офіційних документів» 2002 р.;
- Конвенція Ради Європи «Про доступ до офіційних документів» 2008 р.;
- Орхуська Конвенція ООН «Про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» 1998 р.;
- «Йоганесбурзькі принципи. Національна безпека, свобода висловлювань і доступ до інформації», «Право громадськості знати. Принципи законодавства про свободу інформації», «Модельний закон про свободу інформації» міжнародної неурядової організації «Артикль 19»[10], яка розробила міжнародні стандарти «Принципи законодавства про свободу інформації. Право громадян на доступ до інформації», на основі яких будь-хто може визначити, чи насправді закони його країни дозволяють мати та гарантують доступ до офіційної інформації. Ці принципи встановлюють шляхи, за допомогою яких уряди можуть досягти максимальної відкритості відповідно до міжнародних стандартів.

Всі ці основні міжнародні принципи важливі, оскільки вони забезпечують критерій для перевірки того, чи насправді національний закон розширюватиме доступ громадськості до інформації. Звичайно, не всі українські закони відповідатимуть цим критеріям. Але дані керівні засади забезпечують критерій якіснішої практики, корисної для пояснення чинних законів та у проведенні правової реформи.

Отже, у сенсі законодавчого забезпечення права громадян на доступ до публічної інформації Україна поступово наближається до міжнародних та європейських стандартів, однак його реалізація на практиці стикається із низкою труднощів, що гальмують процеси розвитку громадянського суспільства, знижують ефективність функціонування органів державної влади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бажинова О. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації. *Публічне управління : теорія та практика.* Харків, 2012. Вип.4. с. 196–201.
2. Бебик В. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка паблік рилейшнз. Київ: 2005. с.440.
3. Корнійчук О. Реалізація інформаційної політики на регіональному рівні та шляхи підвищення її ефективності. *Демократичне врядування. Науковий вісник ЛРІДУ НАДУ*. 2011. Вип. 6. URL: http://mmdc.narod.ru/books/freedom_of_info_principles.html
4. Основні засади діяльності прес-служб органів державної влади та місцевого самоврядування: світовий та український досвід. Довідник. Донецьк. 2011. 96 с.
5. Петрова І. Інформаційне забезпечення органів місцевого самоврядування в сучасній Україні *Наукові праці. Серія: Історія.* 2011. Т. 147, вип. 134. 45–48 с.
6. Принципи Артикля 19: Принципи законодавства про свободу інформації. Право громадян на доступ до інформації. URL: http://mmdc.narod.ru/books/freedom_of_info_principles.html.
7. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80.
8. Руденко О.М., Чмига В.О. Комунікативний процес у місцевому самоврядуванні : навч. посіб. уклад. В.В. Святненко. Київ : НАДУ, 2013. 84 с.
9. Соляник К.М. Зв'язки з громадськістю в контексті реалізації державної політики України. *Державне будівництво.* 2012. №2. URL: http://kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/index.html.
10. Терещенко Д.А. Організаційно-правове забезпечення комунікативної діяльності місцевих органів влади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Харків, 2009. 19 с.

РОЗДІЛ 2
ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.7

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ПОНЯТТЯ «КРИЗА» У ПОСТПАНДЕМІЧНУ ДОБУ

DECONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF "CRISIS" IN POST-PANDEMIC AGE

Данилович К.Ю.,
студентка IV курсу філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті авторка аналізує процес розвитку кризових явищ у суспільстві, виділяє головні підходи до формулювання поняття «криза» та різновиди кризових явищ. Криза як явище є відповіддю на потребу людськості у виживанні. Кризовість закладена у фундаменті природи людства. Людське існування пов'язується із зовнішніми конфліктами інтересів і з внутрішніми протиріччями в людській онтології. Криза певний еволюційний рушій, який допомагає людству розвиватися. У той же момент криза сприяє не лише еволюції, а й певною мірою моральній деградації, адже під час кризових явищ ми ставимо в пріоритет найбільш вигідне рішення, а не найбільш прийнятне. Криза не може бути охарактеризована прикметниками «позитивна» чи «негативна», оскільки будь-яке кризове явище всередині самого себе розділяється на ці дві конотації. Кризовість внутрішнього буття ретранслюється у кризовість окремого політичного тіла: як людина переживає внутрішній конфлікт з зовнішнім світом, так і існування будь-якого державного утворення вже є посяганням на реальність іншого державного утворення. Для вирішення міждержавних криз ми або приймаємо правила гри світового порядку, або підпорядковуємося одному глобальному гегемону. Криза сприяє творенню порядку, як ми побачимо далі. Коронавірусна криза змушує переосмислити не лише наші підходи до визначення поняття «криза», але і її сутнісні характеристики, сфери її впливу. COVID-19 став кризовою подією небачених масштабів, як за своїм економічним впливом, так і за статистичними показниками. Авторка оцінює вплив пандемії, як однієї з ключових криз третього тисячоліття, на концепт «криза» взагалі та виводить власне формулювання поняття «криза». У статті окреслені такі ознаки кризи третього тисячоліття, як всеохопленість, всепроникність, неочікуваність (тією ж мірою, що і передбачуваність). У висновку авторка вбачає кризу третього тисячоліття як потужний механізм творення світового порядку.

Ключові слова: криза, кривозе явище, світовий порядок, міжнародні відносини, COVID-19, пандемія

The author analyzed the process of development of crisis phenomena in society, identified the main approaches to the formulation of the concept of "crisis" and the types of crisis phenomena in this article. The crisis as a phenomenon is a response to humanity's need for survival. Crisis is embedded in the foundation of human nature. Human existence is associated with external conflicts of interest and internal contradictions in the human ontology. The crisis is a certain evolutionary driver that helps humanity develop. At the same time, the crisis contributes not only to evolution, but also to some extent to moral degradation, because during crises we prioritize the most advantageous solution, not the most acceptable. Crisis cannot be characterized by the adjectives "positive" or "negative", as any crisis phenomenon within itself is divided into these two connotations. The crisis of internal existence is retransmitted into the crisis of an individual political body: as a person experiences an internal conflict with the outside world, so the existence of any state entity is already an encroachment on the reality of another state entity. We either adopt the rules of the world order or submit to one global hegemon to resolve interstate crises. The crisis is contributing to order, as we shall see. The coronavirus crisis forces us to rethink not only our approaches to defining the concept of "crisis", but also its essential characteristics, its spheres of influence. COVID-19 has become a crisis event of unprecedented proportions, both in terms of its economic impact and in terms of statistics. The author assesses the impact of the pandemic, as one of the key crises of the third millennium, on the concept of "crisis" in general and derives her own formulation of the concept of "crisis". The article outlines such signs of the crisis of the third millennium as comprehensiveness, permeability, and unexpectedness (to the same extent as predictability). In conclusion, the author sees the crisis of the third millennium as a powerful mechanism for creating a world order.

Key words: crisis, crisis phenomenon, world order, international relations, COVID-19, pandemic.

Постановка проблеми. Тисячі років тому, коли людство лише розпочинало свій розвиток, його дії були очевидні й прості, а причина будь-якого кроку одна – *виживання*. Виживання змусило людину створити науку, виживання кинуло суспільство в політичний дискурс, виживання змусило шукати *réservoir commun*.

Виживання – це достатньо вузьке поняття, котре слід розглядати в контексті конотації *рушійної сили*. Виживання людини – це лише складовий

елемент куди ширшого й водночас неокресленого та неідентифікованого поняття «*криза*». Потреба в людському виживанні виникає насамперед у «*кризі*» – відпочатковій неусвідомленій конфронтації між внутрішнім світом людини, її потребою в існуванні та зовнішнім світом, який тлумачить людину як природного хижака.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Термін «криза», як і більшість засадничих понять нашого західного мислення, походить *з давньогрецької* і позначає «*момент рішення*» – як поворотний момент, так і вирішення цього моменту. Тобто «криза» об'єднує в собі як хаотичне, дезінтеграційне «начало», так і екзистенцію впорядкованості, систематичності. *Кризовість закладена в фундаменті природи людства*. Людське існування пов'язується не лише із зовнішніми конфліктами інтересів (починаючи архаїчним «Я – Природа», завершуючи Холодною війною XX ст. чи падінням житлових ринків 2007–2008 рр.), а з внутрішніми протиріччями в людській онтології. Влучний вислів Томаса Гоббса «*Людина людині вовк*» перетворюється на момент осягнення кризовості людської цивілізації у «*Людина сама собі вовк*».

Аналізуючи герменевтико-феноменологічні підходи до визначення криз Гусерля, дослідник Е. Кальницький у своїй статті наводить кілька класичних визначень кризи: *«Под кризисом также можно понимать и опасную ситуацию, которая требует серьезного внимания, и определенный этап в последовательности событий, при котором тенденция всех будущих сюжетов в какой-то степени определяется как поворотная точка; и как состояние нестабильности или опасности в социальных, экономических, политических и международных вопросах»* [1].

Згадує про кризу як зіткнення двох цивілізацій на стику епох Х. Ортега-і-Гассет: *«...не слід ідеалізувати сучасну кризу, пояснюючи її як конфлікт між двома кодексами моралі чи двома цивілізаціями – однією, що хиріє, і другою, що світає»* [2].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження деконструкції поняття «криза» у постпандемічну добу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XX столітті найбільш яскравими були теорії щодо зіткнення різноманітних соціальних інтересів як фундаменту соціальних криз. Будь-яка спільність, на думку тих же марксистів чи Франкфуртської школи, є ареною нерівності, яка й породжує конфлікти, згодом – соціальні зміни, і насамкінець – нові проблеми, які знову породжують кризи [3]

Джо Огункоя у своїй праці «Неминучість кризи в існуванні людини» захищає тезу: людський розвиток інфільтрований у здатність приймати рішення для подолання проблем [4]. Криза сприяє не лише еволюції, а й певною мірою *моральній деградації*, адже під час кризових явищ ми ставимо в пріоритет найбільш *вигідне* рішення, а не найбільш *прийнятне* [5].

«В умовах кризи ми дозволяємо собі робити те, про що інакше ніколи б не думали. У режимі постійного вибору ми нещадно обираємо серед людей, щоб допомогти тим, хто має найкращі шанси на виживання. Заради порятунку життя навіть найуважніший єврей може порушити суботу. Але якщо життя завжди під загрозою, а ми завжди в кризі, то ми завжди повинні робити те, що, як вважає мораль, є неправильним. Якщо ми завжди в режимі вибору, то ми завжди повинні вибирати сильних перед слабкими, тому що вони мають більші шанси отримати користь від нашої допомоги».

З таких міркувань, якщо людство приречене на кризу, то *людям науки залишається лише шукати способи її подолання*. У сучасній філософській та суспільно-політичній думці є два підходи до терміна «подолання», а відтак і два підходи до визначення конотації кризи – позитивний і негативний [6].

Західняки А.М. Штангрет, Р. Хіт, К. Макконелл, С. Брю та ряд вітчизняних дослідників ставляться до *криз* наче до руйнівного впливу на людську трудову діяльність. На їхню думку, подолання кризи тотожне поверненню до старої стабільності через нові методи й механізми вирішення кризи.

Протилежність «західному баченню» презентує думка В.О. Василенка, В.Г. Сибірякової, Т. Гренца, Ю.В. Яковеца і ще низки науковців, які вважають *кризу* переломним моментом із апріорі позитивними результатами в перспективі.

Якщо поміркувати детальніше, то як позитивний, так і негативний підходи по суті визначають одне й те ж: *різка зміна усталеного світовідчуття призводить до вироблення нових механізмів подолання труднощів й утворення / перетворення цілком нового продукту / порядку / реальності*. На нашу думку, неможливо для поняття криза використовувати прикметники «позитивна» чи «негативна», оскільки будь-яке кризове явище всередині самого себе розділяється на ці дві конотації. Розрізняти методи вивчення криз – марна справа.

Під час будь-якого типу криз, на думку вченого В. Верндського, завдання науки стати опорною точкою для розгубленого суспільства [7, с. 145]. Нейтральна позиція науки пояснюється необхідністю збереження її безперервності, що є запорукою розвитку суспільства попри всі кризові явища, особливо на стику епох [7, с. 149].

Ще одна «класифікація», яку пропонують нам вчені, добре прописана в роботі А.М. Ткаченко та Ю.В. Калюжної. Вона зводиться до джерел походження кризи: об'єктивних та суб'єктивних [6]. У роботі описані підходи до визначення саме

економічної кризи, але ми цілком можемо їх ретранслювати на всі поняття кризи загалом. Об'єктивні чинники співвідносяться з необхідністю модернізації, продукування нових рішень умовами певної кризової ситуації (природної, техногенної тощо), а суб'єктивні чинники походження кризи зводяться до психологічних джерел змін – поведінкова стратегія, психотип окремої людини тощо. Ця класифікація, на наш погляд, більше релевантна, тому що зводиться до людської дієвості, відповідаючи на принципове питання: *що залежить від людини, а що ні*. Коли ж ми говоримо про загальний людський фактор, який не може залежати від кожної окремої людини, а є лише випадковою сукупністю усіх імпліцитних та експліцитних обставин – класифікація знову втрачає сенс. Початок Першої світової війни був спричинений як об'єктивними чинниками напруги світового порядку, так і цілком суб'єктивним збігом обставин. Можна сказати, що приводом для першої найкровопролитнішої війни в історії став сендвіч, та чи не звучить це абсурдно? Об'єктивні і суб'єктивні чинники йдуть поряд, коли ми говоримо про *кризу*. Межа між цими чинниками дуже нетривка.

Коли йдеться про міжнародні відносини, то впорядкованість певної світової системи залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних чинників окремих політичних акторів. Біполярний світовий порядок минулого століття творили Труман і Сталін чи загальний закономірний політичний та ідеологічний процес, який описував ще Гантінгтон, говорячи про зіткнення глобальних цивілізацій на стику своїх внутрішніх культур? Відповіді на це питання насправді немає і бути не може, виходячи з базових принципів ефекту Едіпа у політиці: будь-яке наше міркування вже буде суб'єктивним впливом на об'єктивні аналітичні чи методологічні фактори.

Це міркування показує внутрішню діалектику будь-яких кризових явищ. З одного боку, саме намагання попередити кризу вже призводить до її реалізації. З іншого, про що писав і Ж. Бодріяр, – криза породжує неймовірний соціальний, економічний та культурний вибух, і чим більша криза – тим більший цей поштовх до розвитку. Усе, що втрачено, має бути відновлено у той самій кількості. Але у той самий момент, коли суспільство перенасичується своїми здобутками – вибухає нова криза [6].

Традиційним вважається поділ за полем поширення криз: економічні, політичні, соціальні, культурні поля тощо. Поділ також є дуже умовним, адже криза не обмежується лише якоюсь однією сферою. Згадаймо *Світову фінансово-економічну кризу 2007–2008 років*. Наприклад, у Сполучених Штатах Америки, вона призвела не лише до економічного занепаду, втрати робочих місць, а й до соціальної фобії й нетолерантності до мігрантів, їхньої культурної сегрегації. Соціальні чинники часто стають причиною політичних проблем, а політика зумовлює ринкові коливання економіки. Однак навіть за наявності всіх вихідних даних, як це не парадоксально, ми рідко коли можемо спрогнозувати кризу, а якщо і прогнозуємо, то отримуємо зовсім не те, що передбачали. У разі Світової кризи 2007–2008 років були всі сигнали того, що житлова бульбашка лусне, однак усі економісти разом стали сліпими та глухими до цих сигналів і лише одиниці били на сполох.

Кризовість внутрішнього буття ретранслюється у кризовість окремого політичного тіла: як людина переживає внутрішній конфлікт з зовнішнім світом, так і існування будь-якого державного утворення вже є посяганням на реальність іншого державного утворення. Конфлікти між державами лежать у природі їх існування. Для вирішення міждержавних криз ми або приймаємо правила гри світового порядку, або підпорядковуємося одному глобальному гегемону. Криза сприяє творенню порядку, як ми побачимо далі.

Коронавірусна криза змушує переосмислити не лише наші підходи до визначення поняття «криза», але і її сутнісні характеристики, сфери її впливу. *COVID-19* став кризовою подією *небачених масштабів*, як за своїм економічним впливом, так і за статистичними показниками. Дехто вже порівнює його з чумою. Втім, як відомо, під час чуми не було глобалізації та інтернету: «*Світова цивілізація переживає загальну кризу. Подальший розвиток без дуже серйозних змін неможливий*» [9].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Криза *COVID-19* зламала наявний світовий політико-економічний порядок і дала нам змогу переосмислити всі кризи-попередниці. Отже, слово «порядок» нині можемо визначити ключовим критерієм відсутності кризи. З огляду на висловлені зауваження пропонуємо надати таке визначення інноваційному різновиду глобальної кризи: «*Криза – це суттєва зміна наявного порядку внаслідок об'єктивних та суб'єктивних чинників, яка охоплює так чи інакше всі сфери людського життя*». Сучасна криза – це не лише про політику, економіку чи соціально-культурну деградацію. Криза третього тисячоліття всеохоплююча і всепроникна, неочікувана або ж цілком передбачувана, хоча останнє доволі сумнівно внаслідок людської обмеженості та необачності. Сучасна криза охоплює більш як одну чи дві цивілізації. Сучасна криза змінює внутрішньо людей усіх без винятків цивілізаційно-культурних приналежностей, переінакшуючи їхню людськість. Криза третього тисячоліття – потужний механізм творення світового порядку, за яким ми маємо унікальну можливість спостерігати прямо зараз. Порівняти її

силу можна хіба що з промисловими революціями. І якщо зазвичай четверта промислова революція пояснюється через поєднання машинного й автоматизованого виробництва з якнайменшим втручанням людини, то нашу кризу третього тисячоліття можна пояснити через зіткнення індивідуалістського буття людини, якого вимагає інстинкт самозбереження, з глобалізаційними процесами нашої доби. Людина третього тисячоліття у всіх сферах суспільної реальності змушена постійно жити з напруженим очікуванням втручання у власний простір. Врешті, створюється найвидатніший симулякр сучасної епохи: живучи в полоні соціуму й глобалізації, ми вважаємо себе індивідуалістами, які все очікують того самого полону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кальницкий Э.А. Кризис человечества: герменевтико-феноменологический анализ. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія.* 2017. № 1. С. 64–73. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2017_1_9.

2. Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813.

3. Ишицука Ш. Понятие природы у Лукача и Гуссерля. Философия и человек. Москва : Высшая школа, 1993. Ч. II. С. 224–227

4. Ogunkoya Jo. The Inevitability of Crisis in Human Existence. *Lwati: A Journal of Contemporary Research*. 2009. Vol. 6. No. 1.

5. Levin Yuval. The Crisis of New Life. The New Atlantis. 2004-2005. URL: https://www.thenewatlantis.com/authors/yuval-levin.

6. Ткаченко А.М., Калюжна Ю.В. Криза: сутність, класифікація та причини виникнення. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності.* 2013. Вип. 1(2). С. 122–126.

7. Володимир Іванович Вернадський і Україна [Текст] / Нац. акад. наук України, Коміс. з наук. спадщини акад. В. І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т історії України. (Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського ; Т. 1 ; кн. 2) / голова ред. кол. О.С. Онищенко ; ред.: Л.А. Дубровіна, А.Г. Загородній ; уклад. О.С. Онищенко. К, 2011.

8. Бодріяр Ж. Доля енергії. Прозорість зла. URL: https://gtmarket.ru/library/basis/3413/3426.

9. Данилов А.Н. Глобализм, регионализм и современный трансформационный процесс. *Социологические исследования.* 1998. №9. С. 12–17.

УДК: 343.6
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.8

ТЕРОРИЗМ ЯК ГЛОБАЛЬНА ПРОБЛЕМА СВІТУ

TERRORISM AS A GLOBAL PROBLEM OF THE WORLD

Дір І.Ю.,
кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України,
Надзвичайний і Повноважний Посол України
доцент кафедри міжнародної політики
Ужгородського національного університету

У статті досліджено тероризм як глобальну проблему людства, яка становить загрозу для більшості країн світу, оскільки в останні десятиліття побільшала кількість терористичних актів у світі, які забирають життя чималої кількості людей по всьому світу. Проаналізовано теоретичні аспекти поняття «тероризм». Зокрема, було визначено тлумачення терміна, історичні передумови виникнення, основні види та мету, яку переслідують терористи. Досліджено кількість терористичних актів у світі, визначено періоди, коли відбувалося найбільше насильницьких актів цього типу, та виділено регіони-лідери за цим показником. Крім того, було проаналізовано, що левова частка терористичних актів сталася за останні декілька десятиліть, що знову ж таки підтверджує, що тероризм є глобальною проблемою, яка потребує нагального вирішення. Також було розглянуто терористичні напади за видами, які використовуються у світі, було визначено кількість жертв та визначено країни, в яких зафіксована найбільша чисельність померлих. До того ж було вивчено Глобальний індекс тероризму у 2020 році, визначено країни, що займають лідируючі позиції у цьому рейтингу. Крім того, була розглянута ретроспектива Глобального індексу за останні декілька років та динаміка змін рейтингу. Визначено, що найбільш небезпечною країною світу є Афганістан, а найбільш безпечною країною виступають Об'єднані Арабські Емірати. На додачу було проаналізовано ситуацію зі станом розвитку тероризму у високо розвинутих країнах, зокрема у країнах Європейського Союзу та країнах Північної Америки. У тому числі для країн Європейського Союзу був визначений рейтинг безпечності за цим індексом відповідно до класу країн. Також була проаналізована позиція України у Глобальному індексі тероризму та загальна ситуація з тероризмом у регіоні. До того ж було визначено найжахливіші терористичні акти в історії людства, жертвами яких стало чимало осіб, а саме країна, де відбувався терористичний акт, рік та кількість загиблих. У тому числі було визначено кількість загиблих осіб від терористичних актів у загальній кількості померлих щороку.

Ключові слова: тероризм, жертва, країна, глобальна проблема, індекс, рейтинг.

The article examines terrorism as a global problem of humanity, which poses a threat to most countries of the world, as in recent decades the number of terrorist acts in the world, which take the lives of many people around the world. Theoretical aspects of the concept of "terrorism" were analyzed. In particular, the interpretation of the term, the historical background, the main types and purpose of terrorists were determined. The number of terrorist acts in the world have been studied, the periods when the most acts of violence of this type took place have been identified, and the leading regions in this indicator have been identified. In addition, it was analyzed that the lion's share of terrorist acts has occurred over the past few decades. It again confirms that terrorism is a global problem that needs to be addressed urgently. Terrorist attacks by species used in the world were also considered, the number of victims was determined and the countries with the highest number of deaths were identified. In addition, the Global Terrorism Index in 2020 was studied, and the countries occupying leading positions in this ranking were identified. In addition, a retrospective of the Global Index over the past few years and the dynamics of rating changes were considered. The most dangerous country in the world is Afghanistan, and the safest country is the United Arab Emirates. In addition, the situation with the state of terrorism development in highly developed countries, in particular in the European Union and North America, was analyzed. Including for the countries of the European Union the safety rating according to this index according to a class of countries has been defined. Ukraine's position in the Global Terrorism Index and the general situation with terrorism in the region were also analyzed. In addition, the most horrific terrorist acts in the history of mankind were identified, the victims of which were many people, namely the country where the terrorist act took place, the year and the number of dead. In particular, the number of deaths from terrorist acts in the total number of deaths each year was determined.

Key words: terrorism, victim, country, problem, index, rating

Постановка проблеми. Однією із глобальних проблем людства наразі виступає проблема тероризму. Тероризм – це систематичне використання терору, особливо як засіб примусу. Однак у міжнародному співтоваристві тероризм не має загальновизнаного, юридично обов'язкового, кримінально-правового визначення. Як про явище про тероризм уперше заговорили у 1970-х рр. з початком війни у В'єтнамі та з утворенням нових ліворадикальних груп, які переслідували політичні цілі та намагалася залякати широку групу людей [1]. Загальноприйняті визначення тероризму стосуються лише тих насильницьких актів, які покликані викликати страх (терор), здійснюються для досягнення релігійних, політичних чи ідеологічних цілей, а також навмисно націлюються на цивільних осіб [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті проаналізовано інформацію провідних наукових центрів, які займаються дослідженням проблематики, таких як Інститут економіки та миру, Statista.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Опрацювавши ряд наукових

досліджень у галузі глобальних проблем людства і тероризму, ми виявили, що питання тероризму висвітлюються переважно у високорозвинутих країнах, і зовсім незначною мірою – у слаборозвинутих.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основною метою статті є аналіз тероризму як глобальної проблеми людства, що загрожує не тільки слаборозвиненим країнам світу, але і високорозвиненим.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує чимало злочинів у світі, які можуть трактуватися як тероризм. Проте загалом науковці виокремлюють п'ять видів тероризму:

1. Тероризм, який фінансується державою, – вид тероризму, який покликаний залякати державу або її уряд.

2. Дисидентський тероризм – терористичні акти, які здійснюються угрупуваннями, які повстали проти режиму свого уряду.

3. Тероризм здійснений ліворадикальними та праворадикальними терористичними угрупуваннями – терористичні акти, метою яких є політична ідеологія.

4. Релігійний тероризм – терористичні акти, ціллю яких є здійснення злочинів з релігійною метою.

5. Кримінальний тероризм – вид терористичних актів, які покликані сприяти рівню злочинності або виправдати їх [2].

Відповідно, за період з 2006 по 2019 роки у світі було здійснено 151 771 терористичний акт. При цьому найбільше їх було у 2007 р., а найменше – у 2012 році (рис. 1) [4]. При цьому варто відзначити, що Національний консорціум по вивченню тероризму, який створений при Університеті Меріленд, зазначає, що починаючи з 1970 року у світі було здійснено 200 000 терористичних актів, тобто 75% усіх терористичних актів у світі було здійснено за останні 13 років [4].

Рис. 1. Кількість терористичних актів у світі 2006–2019 роки, тис.

Джерело: [5]

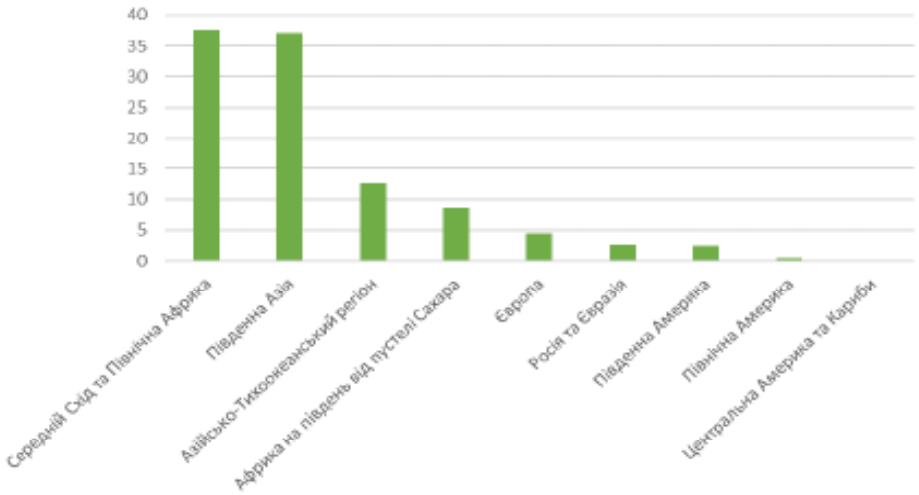

Рис. 2. Кількість терористичних актів у світі за регіонами 2002–2019 роки, тис.

Джерело: [5]

У регіональному розрізі найбільше терористичних актів було здійснено у країнах Азії та Африки, а Афганістан – країна номер один за кількістю здійснених терактів, де за 2019 рік було зафіксовано 1 750 акти. Для розвинених країн ця проблема також є досить актуальною. Так, у Європі за досліджуваний період було зафіксовано 4 531 теракти, а в Північній Америці – 514 (рис. 2) [5].

Найбільша кількість жертв від терористичних актів була зафіксована у 2014 році, а найменше – у 2012. Найбільша кількість смертей 2019 року була зафіксована в Афганістані – 41% осіб, які стали жертвами терактів, померли (рис. 3) [5].

Найбільшою популярністю серед терористів користуються напади з використанням пострілів та мінувань, саме на них припало 57% усіх видів терористичних актів у 2019 році. Невідомі типи терористичних актів та ті, які користувалися незначним попитом, становили 14% (рис. 4) [5].

Глобальний індекс тероризму, розроблений Інститутом економіки та миру, допомагає проаналізувати країни світу за рівнем тероризму

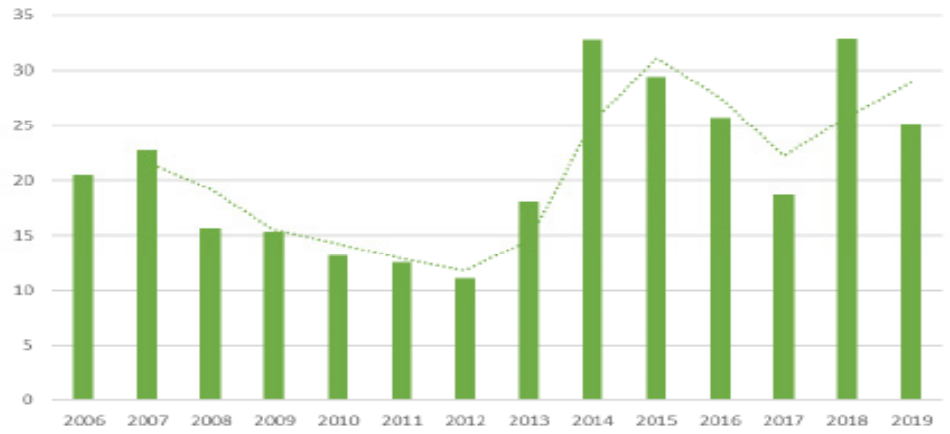

Рис. 3. Кількість смертей унаслідок здійснення терористичних актів 2006–2019 роки, тис. ос.

Джерело: [5]

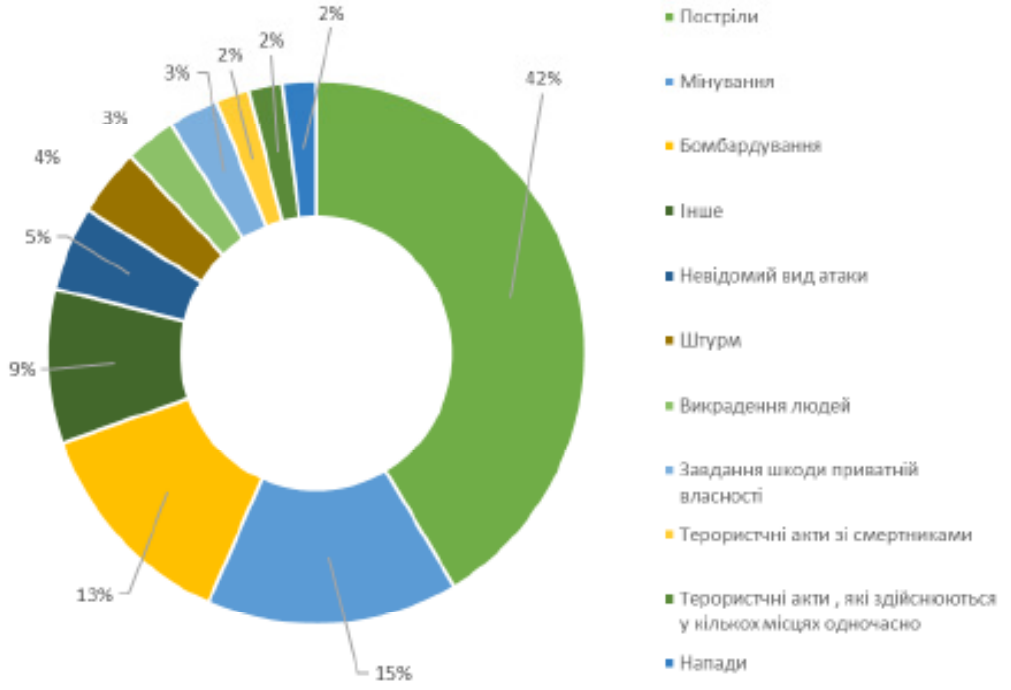

Рис. 4. Види терористичних нападів у світі, 2019 рік, %

Джерело: [5]

та визначити масштаб терористичної загрози. Чим більший загальний рейтинг країни, тим більша кількість терористичних актів була зареєстрована. До рейтингу входять 135 країн світу, за якими ведеться офіційна статистика. Так, найгірша ситуація за рівнем терористичних атак спостерігається у країнах Африки та Азії. Саме ці країни займають лідируючи позиції за цим індексом. Найбільш безпечною країною світу у 2020 році стали Об'єднані Арабські Емірати, які зайняли 135 місце у рейтингу (табл. 1) [3].

Таблиця 1

Країни за результатами Глобального індексу тероризму 2020 рік

№	Держава	Загальний рейтинг	Зміни за 2019–2020 рр.
1.	Афганістан	9,592	-
2.	Ірак	8,682	-
3.	Нігерія	8,314	-
4.	Сирія	7,778	-
5.	Сомалі	7,645	+1
6.	Ємен	7,581	+1
7.	Пакистан	7,541	-2
8.	Індія	7,353	-
9.	Демократична Республіка Конго	7,178	+1
10.	Філіппіни	7,099	-1
11.	Малі	7,049	+2
12.	Буркіна-Фасо	6,755	+15
13.	Камерун	6,627	+1
14.	Єгипет	6,419	-3
15.	Мозамбік	6,400	+8
16.	Лівія	6,250	-4
17.	Центральна Африканська Республіка	6,241	-2
18.	Туреччина	6,110	-2
19.	Колумбія	6,100	-
20.	Шрі-Ланка	6,065	+35
21.	Таїланд	5,783	-3
22.	Південний Судан	5,726	-5
23.	Кенія	5,644	-2
24.	Нігер	5,617	-2
25.	М'янма	5,543	-1

Джерело: складено за [3]

Таблиця 2

Терористичні акти за найбільшою кількістю жертв

№	Терористичний акт	Країна	Рік	Кількість жертв
1	Терористичні акти 11 вересня 2001 року	США	2001	2 996
2	Різанина в Кемп-Спайхері	Ірак	2014	1 566
3	Різдвяні розправи	Демократична Республіка Конго	2008	860
4	Вибухи в єзидських громадах	Ірак	2007	795
5	Вбивства поліцейських у Шрі-Ланці	Шрі-Ланка	1990	774
6	Теракти в Могадішо	Сомалі	2016	655
7	Терористичний акт в Анкарі	Туреччина	2015	508
8	Пожар в кінотеатрі «Рекс»	Іран	1978	420
9	Різанина у Трухільо	Колумбія	1990	400
10	Терористичний акт в Беслані	Росія	2004	385

Джерело: складено за [7]

Для високорозвинених країн світу проблема тероризму не є винятком. Так, за період з 2002 по 2019 рр. у ЄС було зафіксовано 4 531 акти, які підпадали під категорію тероризму. У результаті цих дій загинуло 2 558 осіб. У загальному за 2002–2019 роки країни ЄС погіршили свій результат у Глобальному індексі тероризму на 0,483 бали, тобто рівень терористичних актів за цей період зріс. Щоправда варто відмітити, що за 2018–2019 роки відбулося незначне покращення індексу. Найбільш небезпечнішою країною ЄС з точки зору здійснення терористичних актів була Великобританія, але якщо бути більш точним, то Північна Ірландія, де терористичні акти пов'язані з конфліктом між республіканцями та профспілками. А найбезпечнішими країнами виступають Португалія, Румунія, Словенія, Люксембург та Мальта [3].

Країни Північної Америки також час від часу стикаються із терористичними актами. Так, 2019 року було зафіксовано 58 терористичних акти, що на 18% менше, ніж 2018 року. США у Глобальному індексі тероризму у 2020 році розмістилися на 29 місці із загальним результатом у 5,260 бали. Загалом же рейтинг країни за 2002–2019 роки покращився на 2,911, тобто рівень тероризму зменшується. Канада ж зайняла 56 сходинку у цьому рейтингу з результатом 3,171 бали, але за період з 2002 по 2019 роки країна погіршила свій загальний показник на 2,031 бали [3].

Для України тероризм також становить чималу загрозу. Так, у Глобальному індексі тероризму країна займає 36 місце із загальним показником у 4,692 бали. У своєму регіоні, до якого входять 12 країн, Україна займає перше місце, випередивши такі країни, як Росія, Таджикистан, Киргизстан, Казахстан, Грузія тощо. Загалом же за період з 2002 по 2019 роки наша країна погіршила свій рейтинг на 3,106 бали, що ставить її поруч з Демократичною Республікою Конго, яка за такий же проміжок часу втратила таку ж саму кількість балів. Проте варто також відмітити, що Україні вдалося покращити свій загальний рейтинг за 2018–2019 роки на 0,768 бали [3].

Найбільшим в історії людства терактом став теракт 9/11, який стався у США 2001 року і забрав життя чималої кількості людей з різних країн світу. Варто також відмітити, що найбільші теракти світу за кількістю жертв відбувалися переважно у країнах Африки та Азії (табл. 2) [6].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, тероризм є однією із найбільших глобальних проблем людства. Щороку саме через різного роду терористичні акти у світі гине близько 21 тисячі осіб, що становить 0,05% від усіх смертей. При цьому 95% усіх загиблих припадає на країни Близького Сходу, Африки та Південної Азії. Найгірша ситуація за кількістю терористичних актів спостерігається в Афганістані, а найкраща – в ОАЕ. Країни ЄС та Північної Америки також стикаються із терористичними загрозами. І хоча порівняно з іншими країнами ці акти насилля відбуваються відносно нечасто, проте вони несуть надзвичайну загрозу політиці безпеки та цілісності. Так, економіки цих країн щороку втрачають близько 600,67 млн доларів США, що у світовому вимірі становить 2,3%.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дір І.Ю. Тероризм як загроза для країн Європейського Союзу. Стратегічні напрями зовнішньої політики Європейського Союзу: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 23 квітня 2021 року) / за ред. Доценко О.М., Новікової Л.В., Червяцової А.О. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2021. 382 с.
2. Eastern Kentucky University. Definition, History, and Types of Terrorism. 2019. URL: https://ekuonline.eku.edu/homeland-security/definition-history-and-types-terrorism (дата звернення: 23.05.2021).
3. Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2020. 2020. URL: https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2020/11/GTI-2020-web-1.pdf (дата звернення: 27.02.2021).
4. National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism. The Global Terrorism Database 2020. URL: https://www.start.umd.edu/gtd/about/ (дата звернення: 23.05.2021).
5. Statista. Terrorism: Facts and statistics. 2021. URL: https://www.statista.com/topics/2267/terrorism/ (дата звернення: 26.02.2021).
6. The New York Times. 'Anonymous Soldiers', by Bruce Hoffman. 2015. URL: https://www.nytimes.com/2015/03/01/books/review/anonymous-soldiers-by-bruce-hoffman.html?_r=0 (дата звернення: 26.02.2021).
7. World Atlas. Worst Attacks in World History. 2019. URL: https://www.worldatlas.com/articles/worst-terrorist-attacks-in-history.html (дата звернення: 23.05.2020).

УДК 327:341.24
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.9

СТРАТЕГІЯ КЛІМАТИЧНОЇ ПОЛІТИКИ "GREEN DEAL": ОСОБЛИВОСТІ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ЄС ТА В УКРАЇНІ

GREEN DEAL CLIMATE POLICY STRATEGY: FEATURES OF IMPLEMENTATION IN THE EU AND IN UKRAINE

Івасечко О.Я.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

Мельник Б.П.,
студентка I курсу магістратури факультету міжнародних відносин
Національного університету «Львівська політехніка»

У статті розглянуто стратегію кліматичної політики ЄС "Green Deal", яка зробить революційний крок до нового європейського світу, що збереже гармонію з біосферою і зможе відзначатися певною формою зростання політичного суспільства, без значних наслідків для економіки.

Визначено, що Європейська зелена угода – це план дій, який складається з низки угод та нормативно-правових актів, спрямованих на покращення боротьби з кліматичними змінами.

Охарактеризовано стан наукових досліджень проблеми реалізації в ЄС та в Україні нової стратегії боротьби з глобальною зміною клімату – Зеленого курсу.

Описано законодавчі аспекти Зеленої угоди та визначено головні проблеми реалізації Європейського зеленого курсу. А також виявлено основні пріоритети та напрями діяльності кліматичної стратегії "Green Deal", які включають енергетику, будівництво, транспорт, сільське господарство та забруднення навколишнього середовища.

Проаналізовано реалізацію Зеленого курсу як провідної можливості для розвитку та визначено можливі негативні наслідки "Green Deal" для України.

Визначено, що стратегія "Green Deal" матиме для України не тільки позитивні, а й негативні наслідки. Досліджено, що Зелена угода передбачає падіння попиту на промислову продукцію через продовження життя товарів. Враховуючи це та заохочуючи використовувати сировину, яка придатна до переробки, можна передбачити зменшення попиту на сировину загалом. Зрозуміло, що Україна, яка є основним постачальником сировини на світові та європейські ринки, зараз повинна готуватися до радикальних зрушень.

З'ясовано перспективи та визначено характерні рекомендації щодо імплементації кліматичної стратегії ЄС "Green Deal". Наголошено на тому, що Зелений договір повинен змусити ЄС домовитись про більш амбітні цілі на наступне десятиліття.

Здійснено теоретичне узагальнення і визначено особливості практичної реалізації нової європейської кліматичної стратегії "Green Deal" як політики формування та реалізації ідей щодо боротьби з глобальною зміною клімату, що дозволило сформулювати низку методологічних і науково-практичних висновків.

Ключові слова: стратегія, кліматична політика, імплементація, Зелена угода, реалізація, "Green Deal", перспективи, наслідки, виклики, втілення.

In the article has been considered the strategy of the EU climate policy "Green Deal", which will take a revolutionary step towards a new European world that will maintain harmony with the biosphere and be able to experience some form of political growth without significant economic consequences.

It has been identified that the European Green Agreement is an action plan consisting of a number of agreements and other regulations aimed at improving the fight against climate change.

The state of scientific researches of the problem of realization in the EU and in Ukraine of the new strategy of struggle against global climate change – the Green course have been characterized.

The legislative aspects of the Green Agreement have been described and the main problems of the European Green Course implementation have been identified. The main priorities and directions of the Green Deal climate strategy, which include energy, construction, transport, agriculture and environmental pollution, have also been identified.

The implementation of the Green Deal as a leading opportunity has been analyzed and the possible negative consequences of the Green Deal for Ukraine have been identified.

It has been determined that the Green Deal strategy will have not only positive but also negative consequences for Ukraine. It has been investigated that the Green Agreement provides for a decline in demand for industrial products due to the extension of the life of goods. Given this and encouraging the use of raw materials that are suitable for processing, it is possible to anticipate a reduction in demand for raw materials in general. It is clear that Ukraine, which is the main supplier of raw materials to world and European markets, must now prepare for radical changes.

Prospects have been clarified and specific recommendations for the implementation of the new EU climate strategy "Green Deal" have been identified. It has been emphasized that the Green Treaty should force the EU to agree on more ambitious goals for the next decade, which is why countries must give up certain ambitions and benefits in order to reach a compromise for a common goal.

Theoretical generalization has been done and features of practical implementation of the new European climate strategy “Green Deal” as a policy of formation and implementation of ideas to combat global climate change have been defined, which allowed to formulate a number of methodological and scientific-practical conclusions.

Key words: strategy, climate policy, implementation, Green agreement, realization, “Green Deal”, prospects, consequences, challenges, embodiment.

Постановка проблеми. Проблема зміни клімату в останні роки є однією з найбільш широко обговорюваних проблем. Тут стикаються інтереси розвинених країн і країн, що розвиваються, підприємств, зайнятих у виробництві енергії з традиційних та відновлюваних джерел, суб’єктів, що здійснюють масові викиди CO2, інших парникових газів і озоноруйнуючих речовин в атмосферу Землі, з інтересами організацій щодо охорони навколишнього середовища і здоров’я населення. З огляду на це ЄС запропонував нову стратегію кліматичної політики “Green Deal”, яка спрямована на стабілізацію кліматичної ситуації в Європі і в усьому світі загалом.

Унікальність Зеленої угоди полягає в тому, що вона виникла в контексті екологічної кризи і спрямована на її вирішення. До цього часу ЄС надавав пріоритет лише боротьбі з економічною кризою, враховуючи при цьому питання клімату. Програма Зеленої угоди спрямована на імплементацію подвійної мети процвітання для всіх та подолання антропогенного стану, що характеризується повенями, посухами, різкими змінами температур, масовим вимиранням тварин та руйнуванням систем продовольства.

Отже, визначивши пріоритетним екологічне питання і здійснюючи все можливе для успішної імплементації Зеленої угоди, ЄС зробив революційний крок до нового європейського світу, який збереже гармонію з біосферою і зможе відзначатися певною формою зростання політичного суспільства, без значних наслідків для економіки.

Для України як великої промислової держави “Green Deal” є надзвичайно амбіційною стратегією, яка буде мати неоціненний вплив, адже вже більше століття країнами лише посилюється негативний вплив на навколишнє середовище, перетворюючи частину колись зелених та процвітаючих земель на звалища та промислові пустелі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через універсальний характер охоплення кліматична політика привертає увагу багатьох науковців з різних сфер, передусім політиків, екологів, економістів, правозахисників, метеорологів, географів, філософів, юристів тощо. Важливим складником джерельної бази наукового дослідження стали результати самітів та зустрічей, підписані угоди та нормативно-правові акти в рамках Зеленого курсу, а також численні дослідження експертів. Серед закордонних дослідників варто звернути увагу на роботи Г. Клайса, С. Тальяпетри, Г. Захманна, М. Леонарда, Дж. Пізані-Фері, Дж. Шапіро. В Україні питання імплементації Зеленої угоди стали досліджувати порівняно недавно, через інші політичні й економічні проблеми, які стоять на порядку денному. Проте вартими уваги є праці А. Андрусевича, О. Хобатюка, В. Кравчука, З. Козак та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зелений курс – це зовнішня політика, оскільки зміна клімату є глобальною проблемою. ЄС, швидше за все, наполегливо домагатиметься амбіційних багатосторонніх домовленостей про стримування глобального потепління і буде підпорядковувати деякі інші цілі цьому першочерговому пріоритету. Вже зараз Європейська Комісія визнала, що їй або потрібно буде експортувати свої стандарти, або створити механізм пристосування кордонів для підтримки європейської конкурентоспроможності та запобігання витоку вуглецю.

Усі ці зовнішньополітичні зусилля викличуть геополітичну реакцію міжнародних партнерів ЄС. Відповіді варіюватимуться від співпраці у впровадженні додаткових кліматичних політик, до конкурентних зусиль щодо перенаправлення потоків торгівлі та інвестицій та відверто ворожих зусиль, спрямованих на протидію наслідкам Зеленої угоди.

Також Європейська зелена угода несе певні виклики і для України в контексті її втілення. Підвищені вимоги до якості певних видів продукції та технологій скоріше за все створять додаткові виклики для «промислового безвізового режиму». Посилення ринку вторинної сировини в ЄС призведе до зменшення експорту вторинної сировини в Україну. Це вплине на переробні підприємства, які на цей час залежать від імпорту таких матеріалів. Прагнення ЄС зменшити перевезення вантажів автомобільними транспортними засобами, призначеними для зменшення викидів, можуть вплинути на видачу дозволів для українських автотранспортних компаній.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основним завданням дослідження є здійснення детального аналізу процесу імплементації Європейського зеленого курсу в ЄС та в Україні, а також виокремлення позитивних та негативних наслідків для України в контексті Зеленої угоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Європейський зелений курс – це основний стратегічний пріоритет, який вперше викладено у політичних рекомендаціях очільниці Європейської комісії Урсули фон дер Ляєн, в якому репрезентована візія щодо кліматично нейтральної

Європи, а також переслідується ціль захистити біорізноманіття, створити циркулярну економіку та усунути забруднення, одночасно підвищуючи конкурентоспроможність європейської промисловості та забезпечуючи справедливий перехід для постраждалих регіонів та працівників.

Урсула Фон дер Ляєн пообіцяла представити пропозиції щодо Європейського зеленого курсу протягом перших 100 днів дії мандату Комісії, включаючи новий «Європейський закон про клімат» (пропозиція, прийнята 4 березня 2020 року), що встановлює ціль нейтралітету на 2050 рік [1].

Згодом Комісія опублікувала стратегію, в якій детально описується інвестиційний план: Європейський інвестиційний план «Зелена угода» (також відомий як Інвестиційний план сталого розвитку Європи).

Інвестиційний план, який доповнює інші ініціативи, передбачені Європейським зеленим курсом, має на меті внести вклад у фінансування стійкого переходу, підтримуючи при цьому регіони та громади, які найбільш схильні до його впливу [2].

Поєднуючи законодавчі та незаконодавчі ініціативи, План враховує три аспекти:

– *Фінансування.* Протягом періоду 2021–2030 років Комісія має намір мобілізувати щонайменше 1 трильйон євро стійких інвестицій, збільшивши ресурси, спрямовані на кліматичні дії в рамках бюджету ЄС та залучивши додаткове державне та приватне фінансування. Європейський інвестиційний банк повинен бути ключовим партнером у мобілізації додаткового фінансування [3].

– *Сприятливі умови.* Комісія планує використовувати комбінацію регулювання та стимулів для забезпечення належного врахування стійкості під час прийняття інвестиційних рішень, ставлячи стійке фінансування в основу фінансової системи шляхом надання державному сектору вказівок та відповідних інструментів.

– *Підтримка впровадження*. Консультативна та технічна підтримка буде надаватися державним адміністраціям та організаторам проєктів з метою створення мережі стійких проєктів [2].

Зелена угода діятиме в рамках комплексу нормативно-правових актів, що встановлюють чіткі загальні цілі – нульові викиди вуглецю до 2050 р. та скорочення викидів на 50% – 55% до 2030 р. (порівняно з рівнями 1990 р.).

З моменту свого оголошення Європейська Комісія без вагань почала видавати законодавчі ініціативи. Сьогодні комунікації, дорожні карти та пропозиції охоплюють такі питання, як стале фінансування, циркулярна економіка, транспорт, державна допомога, лісове господарство та продовольство. Критично важливий, опублікований проєкт Європейського кліматичного закону, який вводить юридично зобов'язуюче зобов'язання щодо нульових викидів вуглецю в ЄС до 2050 року [4].

Також ключові пріоритети Зеленої угоди включають:

– Енергетику – сприяння та інтеграція відновлюваних джерел енергії, декарбонізація енергоємних галузей промисловості та політика стійких продуктів, орієнтована на ресурсомісткі галузі, такі як текстиль;

– Будівництво – акцент на реконструкції існуючих будівель з метою підвищення енергоефективності;

– Транспорт – заходи на підтримку більш чистих, екологічно чистих та альтернативних способів транспортування, з метою досягнення на 90% скорочення викидів із сектору;

– Сільське господарство / рибальство – заходи щодо підтримки біорізноманіття, зменшення використання шкідливих хімічних речовин, поліпшення переробки продуктів харчування, упаковки та відходів;

– Забруднення – запланований запуск нового плану нульового забруднення в 2021 році, що охоплює повітря, воду та ґрунт, з метою кращого моніторингу, звітування, запобігання та усунення забруднення [5].

Як справжній цілісний проєкт, Зелена угода вимагає реалізації низки компонентів, щоб досягти кліматичної нейтральності.

У серпні 2020 року Україна передала Європейській Комісії позиційний документ бачення України щодо реалізації Європейського зеленого курсу. У документі Уряд України запропонував налагодити структурований та регулярний діалог з ЄС щодо умов раннього залучення України до розробки та реалізації політики згідно з Європейським зеленим курсом та розробити спільну Дорожню карту для участі України в ньому [6].

Для того щоб підтримати уряд України та її населення у подоланні викликів та забезпечити шлях з метою повної інтеграції України з економікою ЄС, ПРООН спеціально розробила і розпочала нову програму сприяння та підтримки зеленого відновлення для української економіки.

ПРООН запустила «Пакет екологічного відновлення» на суму приблизно 1,2 млн доларів США, що включає спеціальний план розблокування приватних зелених та стійких фінансів, а також аналіз всіх загроз та перспективних можливостей для української економіки, які будуть пов'язані з активною участю України в Європейській зеленій угоді.

Побудова української зеленої економіки зараз є основною ланкою Угоди про асоціацію з ЄС, яка охоплює перелік директив, що полегшують непростий перехід до зеленої економіки. Беручи до уваги як чітку встановлену потужність, так і величезний потенціал, наша держава має всі шанси розвивати

та розширювати виробництво електролізованого водню з таких відновлюваних форм генерації, як гідроенергія чи ядерна енергія, вітер чи сонячна енергія, або навіть біомаси [7].

Важливішим є те, що за умови розвиненої масштабної водневої економіки, Україна стане одним з найважливіших та найбільших експортерів до Європейського Союзу. Цю можливість відзначив і сам ЄС, наголосивши на тому, що Україна має всі можливості виробляти 10 ГВт електролізованої потужності приблизно до 2030 року. Україна забезпечувала б одну восьму необхідної для ЄС потужності, для зменшення викидів газів з парниковим ефектом на 55% порівняно з рівнем, який був у 1990 року в межах періоду наступних десяти років.

Але Україна може використати максимально ці можливості Зеленої угоди за умови адаптування інфраструктури передачі та розподілу. Тут випливає проблема застарілості української інфраструктури, що вимагає дій у сфері модернізації та автоматизації, перш ніж її перепрофілюють для використання водню. Звісно, це займе істотний проміжок часу, враховуючи потужний обсяг задіяних інфраструктурних мереж [8].

Якщо Україна візьме активну участь в угоді досягнення нейтральності до вуглецю до 2050 р. та залучить великі інвестиції, постає питання, хто повинен за них платити. Хоча Україна отримує і продовжуватиме отримувати кошти від ЄС, вона не має доступу до тих самих фінансових ресурсів, що й країни – члени ЄС. Йоганн Затхофф, член парламенту та німецької соціал-демократичної партії, наголошує, що ЄС готовий підтримати Україну на своєму шляху, проте структура інвестицій є проблематичною [9].

Крім того, уривчастість та невідповідність національної кліматичної політики в Україні, невиконання зобов'язань за Угодою про асоціацію щодо кліматичних дій, що погіршується надзвичайно низькою інституційною спроможністю та дисбалансованою системою державного управління, підривають здатність України розробляти та впроваджувати ефективну та дієву кліматичну політику. У цьому контексті з'явився і продовжує посилюватися розрив між кліматичною політикою ЄС та статусом постійної невизначеності в Україні.

Досягнення амбіційних цілей Європейської зеленої угоди вимагає від ЄС запровадження захисту власних ринків та виробників. Це може зменшити конкурентоспроможність українських товарів на ринку ЄС, особливо щодо енерго- та ресурсомістких товарів, які займають значну частку в структурі українського експорту. Це продукти металургії, харчової промисловості, високотонажних хімікатів, сільського господарства, енергетики, машинобудування тощо.

Навіть більше, транспортна інфраструктура може потрапити під обмеження таких механізмів, як трубопроводи. Фактично будуть враховані всі логістичні викиди вуглецю, що вплине на його конкурентоспроможність [10].

Потенційною загрозою для України також може стати механізм регулювання вуглецевого кордону, розроблений Європейською Комісією з метою запобігання перетворенню сусідніх країн на вуглецеві офшори, що може значною мірою погіршити експорт електроенергії з України до ЄС.

Європейська зелена угода несе певні виклики для України в контексті її втілення. Якщо сказати коротко, за будь-якого сценарію Україна повинна заплатити. Хоча Європейський зелений курс пропонує Україні низку переваг, однак труднощі настільки ж численні [11].

Європейський зелений курс пропагується як засіб порятунку нашої планети, але багато заходів мало пов'язані зі здоров'ям планети, наприклад, амбіції створити нові робочі місця, досягти гендерної рівності та розробити нові харчові продукти на основі водоростей.

Якби Зелена угода могла одноосібно забезпечити відсутність змін клімату в цьому столітті, усі б підтримали її – навіть попри високу ціну. Однак це не так [12].

Організація Ґрінпіс заявила, що Європейський зелений курс прямує в правильному напряму, але, на жаль, навіть цього буде недостатньо. Але, з іншого боку, Європейський зелений курс об'єднує різні компоненти стратегії в інтегровану програму: міжнародне встановлення цілей, субсидії на обмежений час, цільові інвестиції, скоординована національна політика розвитку та комплексні системи розширення. Разом вони можуть прискорити наближення світової економіки до «позитивного переломного пункту» у розповсюдженні відновлюваної енергетики [13].

Розширення ринків відновлюваної енергії та більш швидкі темпи зростання виробництва призведуть до швидшого вдосконалення технологій, що ще більше знизить витрати, а отже, ціни. Результатом буде «доброчесний цикл» розширення, навчання та зменшення витрат. За відносно короткий проміжок часу – між 10 і 20 роками, залежно від того, наскільки швидко зросте світ – ціни впадуть до такої міри, що субсидії на відновлювані джерела енергії не будуть більше необхідні.

Загалом Зелений курс слід сприймати як корінну спробу трансформувати європейську економіку та європейські моделі споживання. Але оскільки це тягне за собою фундаментальну переробку європейської енергетичної системи і оскільки вона займає таке високе місце в політичному порядку денному ЄС, це також змінить відносини між ЄС та його сусідами та

перевизначить загальноосвітні пріоритети європейської політики. Таким чином, Зелений курс дає поштовх для розвитку зовнішньої політики з глибокими геополітичними наслідками [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Європейський зелений курс – це флагманський проєкт не лише в межах ЄС, а й щодо відносин із сусідами. Це залежить від верховенства права та антикорупційного забезпечення. Європейський зелений курс є наріжним каменем на шляху до екологічно чистої модернізації та реалізації основних інвестицій у зелену інфраструктуру та декарбонізацію.

Зелений договір включає численні стратегії та плани, такі як Інвестиційний план сталого розвитку Європи, нова промислова стратегія ЄС, план дій циркулярної економіки, нова Стратегія ЄС у галузі біорізноманіття до 2030 року та Стратегія сталого сільського господарства «Ферма, що розвивається». Крім того, Зелений договір призвів до розробки закону про клімат, який кодифікує мету вуглецевої нейтральності до 2050 року. Закон надав повноваження Комісії оцінювати прогрес, досягнутий державами-членами до досягнення цієї мети, і кожні п'ять років переглядати траєкторію досягнення нейтральності вуглецю починаючи з 2023 року. У ньому зазначається, що Комісія робить це шляхом «делегованих актів», а саме без повних переговорів з державами-членами та Європейським парламентом.

Крім того, Зелена угода передбачає запровадження податку на прикордонний вуглець з метою запобігання витоку вуглецю, а саме перенесення промислового виробництва, що сильно забруднює, за межі ЄС, де на нього не застосовуватимуться однакові екологічні обмеження.

Зелений курс також відроджує ідею перетворення Європейського інвестиційного банку на «європейський кліматичний банк» за допомогою пільгового фінансування зелених проєктів. Для того, щоб покрити більші витрати на енергетичний перехід для регіонів, які більше залежать від вугілля, Зелений договір включає Механізм справедливого переходу та Фонд.

Для України, як великої промислової держави, Зелена угода це вкрай амбіційна мета. В основі Зеленого курсу лежить передусім енергетична галузь, двигун національного українського економічного розвитку. Реалізація Європейського Зеленого курсу в Україні має широкі перспективи для ефективної роботи багатьох галузей економіки, включаючи енергетику, енергоефективність, транспорт, будівництво та реконструкцію нерухомості, ефективність використання ресурсів, енергоефективність централізованого теплопостачання та інші види економічної діяльності. Експерти переконані, що Зелений курс ЄС – це не просто енергетичне питання, а нова економічна парадигма для відновлення економіки України.

Впровадження заходів Європейського зеленого курсу для України буде вимогливим та трудомістким, але за підтримки уряду України та ПРООН український бізнес буде краще підготовлений для подолання викликів та досягнення успіху на європейських ринках.

Крім того, якщо Україна піде Зеленим курсом, то не лише зміцнить свої позиції на ринку ЄС, але і збільшить шанси отримати прямоопосередкований доступ до приватних «зелених» фінансових ресурсів

Попри те, що кліматична політика Європи є одним із ключових інструментів економічної та промислової політики сьогодення, екологи визначили, що Європа сама по собі не може суттєво змінити кліматичні тенденції, проте вона може заохотити інші країни наслідувати її приклад. Зелений договір повинен змусити ЄС домовитись про більш амбітні цілі на наступне десятиліття. Саме тому країни мають поступитися певними своїми амбіціями і вигодами, аби досягти компромісу заради спільної мети. Зрештою, нова угода також вимагає нового ставлення до навколишнього середовища і з боку населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The European Green Deal. *European Parlament* : веб-сайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-a-european-green-deal/file-european-green-deal (дата звернення: 29.06.2021).
2. The European Green Deal investment plan. *European Parlament* : веб-сайт. URL: https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/theme-european-green-deal/european-green-deal-investment-plan (дата звернення: 11.07.2021).
3. The European Green Deal investment plan. *Mondag* : веб-сайт. URL: (дата звернення: 30.05.2021).
4. Claeys G., Tagliapietra S., Zachmann G. How to make the European Green Deal work. *Policy Contribution*. 2019. Vol. 19, No 13. P. 21.
5. The European Green Deal – overview and status report. *Lexology* : веб-сайт. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=b18af039-49eb-484e-ac52-25820 a7513e3 (дата звернення: 13.07.2021).
6. The EU Green Deal – a roadmap to sustainable economies. *switch2green* : веб-сайт. URL: (дата звернення: 25.03.2021).
7. Supporting a Ukrainian Green Deal in a post-pandemic world to build forward better. *UNDP in Ukraine* : веб-сайт. URL: https://www.ua.undp.org/contet /ukraine/en/home/blog/2021/phoenix-rising.html (дата звернення: 02.04.2021).

8. Ukraine can play key role in Europe's energy Green Deal. *Atlantic Council* : веб-сайт. URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-can-play -key-role-in-europes-energy-green-deal/ (дата звернення: 20.06.2021).

9. The Green Future of Ukraine and the EU – Forced or Free Will? *Kharkiv observer* : веб-сайт. URL: https://kharkivobserver.com/the-green-future-of-ukraine-and-the-eu-forced-or-free-will/ (дата звернення: 09.04.2021).

10. Andrusevych A., Khabatiuk O., Kozak Z., Kravchuk V. European Dreen Deal: opportunities and threats to Ukraine. *Resource and Analysis Center «Society and Environment».* 2020. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/09/ web_european-green-deal_2020en (дата звернення: 27.07.2021).

11. Ukraine: The European Green Deal and the drive against corruption. Веб-сторінка The Global Energiewende». : https://energytransition.org/2020/10/ukraine-the-european-green-deal-and-the-drive-against-corruption/ (дата звернення: 02.08.2021)

12. Why I oppose the European Green Deal. *The PARLIAMENT* : веб-сайт. URL: https://www.theparliamentmagazine.eu/news/article/why-i-oppose-the-euro pean-green-deal (дата звернення: 10.04.2021).

13. Про Європейську Зелену угоду та Маніфест Енерджі Сітіз *Асоціація «Енергоефективні міста України»* : веб-сайт. URL: https://enefcities.org.ua/ novyny/pro-yevropeysku-zelenu-ugodu-ta-manifest-enerdji-sitiz/ (дата звернення: 10.08.2021).

14. Leonard M., Pisani-Ferry J., Shapiro J., Tagliapietra S. The geopolitics of the European Green Deal. 2021. Vol. 19, No 15. P. 23.

УДК 327.019.5 (477)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.10

ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ІМІДЖУ УКРАЇНИ

DIGITALIZATION AS A FACTOR OF TRANSFORMATION INTERNATIONAL IMAGE OF UKRAINE

Ігнатьєва Т.В.,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Віннічук О.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
завідувач кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Маркітантов В.Ю.,
кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Стаття присвячена дослідженню впливу нетрадиційних факторів на процес покращення міжнародного іміджу України, а саме діджиталізації та таких похідних, як аутсорсинг, цифрова дипломатія та Twiplomacy. З'ясовано, що міжнародна спільнота здебільшого сприймає Україну як державу революцій, корупції та бойових дій. Проаналізовано вплив процесу діджиталізації на трансформацію міжнародного іміджу України, зокрема досліджені успіхи української ІТ-сфери у завоюванні міжнародного ринку та спроможність вітчизняних фахівців створювати конкурентний продукт, що приваблює іноземні транснаціональні компанії, а відтак – формує позитивне сприйняття нашої держави (позитивний імідж) у міжнародному просторі. Встановлено, що інноваційні інструменти репрезентації України в світовому економічному, медійному, науково-технічному просторах, такі як аутсорсинг, цифровізація, цифрова дипломатія та Twiplomacy, займають пріоритетні позиції та позитивно впливають на процес трансформації міжнародного іміджу держави.

Розкрито місце України у світовому рейтингу за аналізом процесів інновації та цифровізації. Наголошено на ролі соціальних мереж у протидії російській інформаційній агресії. Відзначено успішні проєкти Міністерства інформаційної політики України та Міністерства цифрової трансформації України у цьому напряму.

Адже позитивний контент про розвиток Української держави, її успіхи та перемоги дає можливість підвищити індексовий складник іміджу на міжнародній арені. Відповідно, зростання активності української ІТ-сфери стимулює міжнародні корпорації до налагодження співпраці з нашою державою як надійним партнером.

Зроблено висновок, що процес діджиталізації й використання соціальних мереж пришвидшує трансформацію українського іміджу в міжнародному просторі та викликає рефлексію позитивного бачення України в інтернет-користувачів, а подальше використання цифровізації українського суспільства та економіки стане невід'ємним фактором іміджу держави.

Ключові слова: імідж, Україна, міжнародні відносини, діджиталізація, Twiplomacy.

The article is devoted to the study of the influence of non-traditional factors of the process of improving the international image of Ukraine, namely digitalization and such derivatives as outsourcing, digital diplomacy and twiplomacy. It was found that the international community mostly perceives Ukraine as a state of revolutions, corruption and hostilities. The influence of the digitalization process on the transformation of Ukraine's international image is analyzed, in particular the successes of the Ukrainian IT sphere in conquering the international market and the ability of domestic specialists to create a competitive product that attracts foreign multinationals and thus forms a positive perception of our country in the international space. It is established that innovative tools of representation of Ukraine in the world economic, media, scientific and technical spaces such as outsourcing, digitalization, digital diplomacy and twiplomacy occupy priority positions and positively influence the process of transformation of the international image of the state.

Ukraine's place in the world ranking of the analysis of innovation and digitalization processes is revealed. The role of social networks in counteracting Russian information aggression is emphasized. Successful projects of the Ministry of Information Policy of Ukraine and the Ministry of Digital Transformation of Ukraine in this direction were noted.

After all, positive content about the development of the Ukrainian state, its successes and victories provide an opportunity to increase the index component of the image in the international arena. Accordingly, the growing activity of the ukrainian IT sector encourages international corporations to establish cooperation with our country as a reliable partner.

It is concluded that the process of digitalization and use of social networks accelerates the transformation of Ukrainian image in the international space and reflects the positive vision of Ukraine in Internet users, and further use of digitalization of Ukrainian society and economy will become integral factors of the state image.

Key words: image, Ukraine, internationalrelations, digitalization, Twiplomacy.

Постановка проблеми. Швидка цифровізація сучасного суспільства формує принципово нову модель взаємовідносин між представниками суспільства, між громадянами та органами державної влади, між державами тощо на різних рівнях, стимулюючи до продукування державами якісного контенту для презентації свого іміджу.

Імідж держави створюється не одне десятиліття, він є результатом багатьох складників: її міжнародного рейтингу та економічного розвитку, добробуту населення, інтенсивності інвестиційних потоків, розвитку новітніх технологій тощо. Зрозуміло, що наша держава, яка відзначила лише 30-річчя, знаходиться на початковому етапі складного та багатогранного процесу формування позитивного іміджу на міжнародній арені.

У рамках міжнародної маркетингової кампанії "Ukrainenow", яка стартувала за підтримки британського уряду 2018 р., 27 експертів проаналізували, які асоціації викликає Українська держава у представників міжнародної спільноти. За результатами проведеного дослідження було з'ясовано, що основними серед зазначених стали: корупція, революція, військово-політичний конфлікт, бойові дії [1]. Пандемія та національні локдауни останніх років звичайно не сприяли покращенню державного іміджу, а зазначені проблеми й надалі залишаються у матриці державного буття, але завдяки активізації процесу діджиталізації була отримана унікальна можливість і новий інструментарій його трансформації. Цьому сприяє також й медіатизація політики завдяки використанню соціальних мереж.

Зокрема, в лютому 2015 р. Міністерством інформаційної політики України було запущено в дію проєкт «Інформаційні війська України» як інструмент здійснення відповіді на російську інформаційну агресію.

Основним завданням реалізації проєкту став порівняльний аналіз актуальних подій. Тобто висвітлення різних поглядів на певні події з позиції російських ЗМІ, європейських та українських. Крім того, використовуються цитати лідерів громадської думки щодо актуальних подій для конкретизації певної позиції.

У рамках проєкту набули активності групи та тематичні сторінки у таких соціальних мережах, як Facebook, YouTube, VKontakte, Twitter, Google, які активно сприяли поширенню правдивого контенту на протидію російській політичній прогандистській машині.

Формування успішного державного іміджу насамперед має бути спрямоване на українське суспільство, що сьогодні перебуває у дезінтеграційному стані. Він має стимулювати енергетичний, творчий потенціал українців, об'єднати їх зусилля на створення гідних умов життя (підняття економічного рейтингу), що відкриє нові можливості для більш ефективної співпраці з міжнародною спільнотою (поважаєш себе сам – поважають й інші).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз джерел та останні дослідження іміджу держави показали, що характеристика його структури та засобів формування, факторів впливу, стратегії утворення іміджу різних держав є сферою зацікавленості цілої низки вітчизняних науковців, як-от: Л. Губерський[2], Г. Вербицька[3], К. Савон [4], Л. Кочубей [5] тощо. Зокрема, Л. Кочубей, проаналізувавши сучасні засоби формування міжнародного іміджу України, зазначає, що віддає перевагу цілеспрямованій стратегії інформаційної політики.

Дослідниця С. Коляденко переконана, що діджиталізація виступає одним із аспектів посилення процесу глобалізації, але одночасно цей процес приводить у дію механізм ідентифікації рис, які притаманні окремим територіям, що своєю чергою сприяє формуванню позитивного іміджу регіону серед інтернет-користувачів (за умови, що місцева влада докладає зусилля до розвитку контенту цифрової економіки). Науковець переконана, що й цифровізація сучасної економіки має стати базисом для створення позитивного іміджу регіонів України [6, с. 32], а відтак – всієї України. Зауважимо, що С. Коляденко зосередила свої зусилля на дослідженні діджиталізації саме економіки, оминувши інші аспекти формування образу нашої держави.У такому ж напряму досліджують імідж України М. Макаренко [7], В. Садовий, Н. Могильна та В. Омельяненко [8] тощо.

Серед науковців, які займаються дослідженням стану діджиталізації в Україні, можна назвати Г. Жосан [9], Б. Тетярятник [10] тощо.

Мета дослідження. Позитивне сприйняття України на міжнародній арені впливає на її світовий рейтинг, а відтак на можливості захисту національних інтересів в умовах російської гібридної війни, отримання міжнародної дипломатичної та військової підтримки. Діджиталізація є одним із найуспішніших проєктів українського уряду, вона охоплює не тільки усі регіони країни, а й залучає кожного із нас в цифрову реальність. Саме тому метою статті є дослідження впливу діджиталізації на трансформацію міжнародного іміджу України.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація – це цілеспрямована трансформація життя суспільства (бізнесу, банків, фінансового ринку, виробництва, економіки, професій, освіти) на основі інноваційних інформаційних та телекомунікаційних технологій [11, с.45, 47]; це – процес застосування інформаційно-комунікативних технологій, заснований на можливостях ІТ-індустрії з метою формування нових, цифрових елементів економіки [12].

За світовими показниками, які оцінюють динаміку зростання світових країн (64 країни) у 2021 р.,

Україна посіла 54 місце за конкурентоспроможністю, а в 2017 р. ми займали лише 60 позицію. За цифровим рейтингом держава займає 58 місце, а за кадровим – 42, що означає наявність висококваліфікованих кадрів [13]. Відносне покращення світових рейтингів держави свідчить, що важливими складниками конкурентоспроможності стали інновації та процес цифровізації.

Пандемія коронавірусу пришвидшила попит на діджиталізацію в усьому світі. В цьому контексті закономірно, що українська IT-індустрія чи не єдина галузь економіки, яка не тільки успішно подолала періоди локдаунів, але й змогла значно наростити свої потужності. В 2019 р. її зростання становило 30% та ще на 20% – наступного року (при загальному просіданні ВВП на 4% за 2020 р.). Вперше в історії цього сектору економіки були експортовані послуги на $5 млрд, а сама індустрія отримала 563 млн інвестицій. Зокрема, експорт IT-послуг з України до Великобританії у 2020 р. зріс на 50%, сягнувши $350 млн [14]. Це означає, що IT-сектор став драйвером української економіки. Про підкорення світового простору українськими діджиталкомпаніями свідчить той факт, що кожна п'ята фірма зі списку Fortune 500 (список найбільших американських корпорацій) використовує послуги вітчизняних IT-компаній.

Експерти заявляють, що Україна-2021 зайняла топ позицію серед місць для аутсорсингу (передача компанією частини її завдань або процесів підрядчикам) в Східній Європі. Це стало можливим завдяки великій армії IT-інженерів (близько 200 тис.), які займаються розробкою програмного забезпечення для мобільних телефонів, фінансових технологій, штучного інтелекту, онлайн-торгівлі тощо.

Зростання ділової активності української IT-сфери стимулювало такі транснаціональні корпорації, як Google, Apple, Siemens, Samsung, розмістити в Україні понад 100 дослідницьких центрів [15]. Успіхи цього сегменту економіки роблять нашу державу відомою у міжнародному просторі, піднімають її світові рейтингові позиції, що безпосередньо впливає на покращення міжнародного іміджу.

У березні 2021 р. британська організація Global Sourcing Association віддала перше місце у щорічній номінації Delivery Destinationofthe Year Україні, що свідчить про зміцнення українського державного бренду та іміджу [16].

Похідними процесу діджиталізації є використання цифрової дипломатії та Twiplomacy. Інноваційні цифрові інструменти міжнародної комунікації, особливо соціальні мережі, створили новий складник міжнародної дипломатії, просуваючи позитивний імідж України.

Twitter – соціальна мережа мікроблогів, світовий лідер серед інтернет-мереж (Facebook займає друге місце, Instagram– третє). 97% держав – членів ООН є користувачами цієї мережі [17]. Офіційний канал нашої держави з'явився у Twitter ще влітку 2016 р. Твіттер-представництво має український Президент, Кабінет міністрів, Міністерство цифрової трансформації, Міністерство освіти і науки тощо. Загальновідомо, що не тільки українські політики (чиновники) активно використовують сучасні соціальні мережі, це – сформований світовий тренд, вимога нашого «реального часу». Як рефлексія на світові події, факти та явища розпочала своє існування й українська твіттер-дипломатія.

Соціальні мережі використовують українці, що проживають в окупованому росіянами Криму. Там вони мають можливість знайти український сегмент і «відпочити від російської мови, культури, спокійно спілкуватися українською, забуваючи про Росію» [18]. В Twitter досить часто використовують хештехи, які позначають світову позицію України, приміром #UkraineIsEurope, чи не дають забути світу про російську агресію проти нашої держави: #StopRussianAggression, #RussiaAttacksUkraine, #SanctionsAgainstRussia, #CrimeaIsUkraine, #CrimeaIsBleeding, #RussiaInvadedUkraine тощо.

У Twitter навіть відбуваються міжнародні суперечки. Так, офіційні твіттер-акаунти Росії та України вели дискусію про національну приналежність Сергія Корольова, який сам себе вважав українцем. Опосередковано до дискусії залучився І. Маск і В. Зеленський [19].

Без перебільшення можна констатувати, що соціальні мережі, і зокрема Twitter, залучають в обговорення питань та проблем мільйонну аудиторію, що продукувало втрату дипломатією її «елітарного» статусу, залучивши до неї широкі маси. Зауважимо, що така дипломатія досить економічна та практична, миттєва та результативна.

Приміром, у дописі об'єднаного командування сухопутних військ НАТО українською мовою наголошується, що Україна стала першою країною-партнером, чий підрозділ SOF увійшов до Сил реагування НАТО без членства у ньому; а наша держава є цінним партнером Альянсу (як одна із шести партнерів) [20], що, звичайно, впливає на зростання міжнародної статусності України та є маркером для ворожих держав.

Отже, діджиталізація змінює структуру самої дипломатії, включаючи в її інструментарій соціальні мережі, що означає отримання миттєвої реакції на події та залучення до їх обговорення не тільки високопосадовців, а й пересічних користувачів. Позитивний контент про політику розвитку України, здобутки, перемоги у боротьбі за незалежність українських героїв дасть можливість сформувати авторитет країни «надійного партнера», а відтак покращити власний імідж на міжнародній арені.

Висновки дослідження й перспективи подальших розвідок. Було з'ясовано, що імідж України на міжнародній арені асоціюється здебільшого з корупцією, революцією та військовими діями. Таке положення потребує його докорінної трансформації із урахуванням наших успіхів і досягнень, що дасть можливість налагодити більш ефективні комунікації з міжнародною спільнотою.

Факти свідчать, що серед сучасних світових трендів, які розраховані не на одне десятиліття, чільне місце займає діджиталізація – незворотній процес поєднання цифрового / віртуального світу із фізичним. Саме вона за останні роки (період пандемії коронавірусу, локдаунів, онлайн-освіти та роботи) перетворилася на справжнього драйвера просування інтересів держави у міжнародному просторі.

Успіхи в розвитку інформаційних технологій та української ІТ-сфери стали вагомими факторами зміцнення міжнародного іміджу держави, залучивши в економіку іноземні інвестиції та зацікавивши провідні транснаціональні компанії: Google, Apple, Siemens, Samsung тощо.

На імідж держави потужно впливає потік позитивної інформації про Україну, який надходить у соціальні мережі, підтримка нашою державою співвітчизників, які перебувають в окупації та за межами країни. Необхідною умовою трансформації іміджу є формування та тиражування українського контенту, активна державна діяльність у Twitter, Facebook, інших соцмережах, розгортання процесу цифрової дипломатії.

Надалі, об'єктивно аналізуючи імідж України у світі, необхідно провести дослідження її рейтингових показників, зосередивши увагу на відстаючих позиціях, а системне залучення діджиталізації у ці сфери з великою вірогідністю спрацює на їх покращення, що буде ефективно спрацьовувати на позитивний імідж України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukrainenow. Новий брендинг України. URL: https://banda.agency/ukrainenow/(дата звернення 03.09. 2021).
2. Губерський Л.В. Імідж України міжнародний: Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. Київ : Знання України. 2004. Т.1. 760 с.
3. Вербицька Г. Міжнародний імідж України: проблеми та шляхи реформування. Український інформаційний простір. 2013. С. 4-9.
4. Савон К.В. Міжнародний імідж України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Актуальні проблеми політики.* 2019. Вип. 64. С. 180–193.
5. Кочубей Л. Міжнародний імідж держави: сучасні засоби формування. Імідж і репутація: сучасні тенденції і виклики: Міжн. наук.-прак. конф., Київ, 20-21 березня. 2020 р. Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2020. С. 30-37.
6. Коляденко С.В. Цифрова економіка як базис позитивного потенціалу іміджу регіону Україна. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики.* 2018. № 10. С. 32–40.
7. Макаренко М. В. Імідж регіону як головний чинник його конкурентноспроможності. *Актуальні проблеми економіки.* 2012. № 2. С. 180–187.
8. Садовий В.О., Могильна Н.О., Омельяненко В.А. Імідж регіону як фактор залучення іноземних і внутрішніх інвестицій. *Механізм регулювання економіки.* 2009. № 3. С. 282–287.
9. Жосан Г. Стан р озвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30. № 1. С. 44-52.
10. Тетерятник Б.С. Діджитизація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. *Право та інновації.* 2018. № 3. С. 180–184.
11. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз.* 2020. Т. 30. № 1. С. 45, 47.
12. Тетерятник Б.С. Діджитизація та діджиталізація в контексті віртуалізації господарської діяльності. *Право та інновації.* 2018. № 3. С. 182.
13. Україна посіла 54 місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3291328-ukraina-posila-54-misce-u-svitovomu-rejtingu-konkurentospromoznosti.html(дата звернення 3.09. 2021).
14. Британська асоціація визнала Україну провідним ІТ-напрямком світу. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3216288-britanska-asociacia-viznala-ukrainu-providnim-itnapramkom-svitu.html(дата звернення 4.09. 2021).
15. Рачкевич М. Бум ІТ-сектору в Україні допоміг пережити пандемію, але проблеми в галузі ще залишаються. Радіо Свобода. 10 квітня 2021 р. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/bum-it-sektoru-v-ukrayini/31195801.html(дата звернення 6.09. 2021).
16. Британська асоціація визнала Україну провідним ІТ-напрямком світу. Укрінформ. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-technology/3216288-britanska-asociacia-viznala-ukrainu-providnim-itnapramkom-svitu.html(дата звернення 8.09. 2021).
17. Григор'єва О. Цифрова дипломатія – інноваційний засіб формування позитивного міжнародного іміджу України. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія.* 2019. Вип. 4. С. 178–181.

18. Twitter верифікував акаунт так званого представництва МЗС Росії в окупованому Семфірополі. МЗС України обурене. URL: https://hromadske.ua/posts/twitter-verifikuvav-akaunt-tak-zvanogo-predstavnictva-mzs-rosiyi-v-okupovanomu-simferopoli(дата звернення 06.09. 2021).

19. Україна і Росія посперечалися у Twitter, чий же Сергій Корольов. А Зеленський запросив Ілона Маска до Житомира. URL: https://hromadske.ua/posts/ukrayina-i-rosiya-posperechalisya-u-twitter-chij-zhe-sergij-korolov-a-zelenskij-zaprosiv-ilona-maska-v-muzej-jogo-imeni(дата звернення 08.09. 2021).

20. «Україна цінний партнер»: Twitter командування НАТО опублікував допис українською. Європейська правда. 5 квітня, 2021. URL: https://www.eurointegration.com.ua/news/2021/04/5/7121751/(дата звернення 07.09. 2021).

УДК: 327.3:327.82
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.11

ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЧНИХ КОМУНІКАЦІЙ У ДІЯЛЬНОСТІ НАТО ТА ЄС: ІНСТИТУЦІЙНИЙ АСПЕКТ

EXPERIENCE IN THE IMPLEMENTATION OF STRATEGIC COMMUNICATIONS IN NATO AND THE EU: THE INSTITUTIONAL ASPECT

Хорішко Л.С.,
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Запорізького національного університету

У статті визначено актуальність використання стратегічних комунікацій як ефективного інструменту політичної діяльності, що сприяє формуванню пабліцитного капіталу та колективної відповідальності у реагуванні на глобальні виклики сучасності. Конкретизовано, що стратегічні комунікації спрямовані на координацію зусиль політичних суб'єктів щодо популяризації своїх цінностей, програм діяльності за допомогою залучення лідерського потенціалу керівників, розширення каналів комунікативної взаємодії, результатом чого є формування довгострокового партнерського співробітництва.

Проаналізовано досвід НАТО та Європейського Союзу в реалізації стратегічних комунікацій крізь призму діяльності конкретних інституцій. Актуалізація використання стратегічних комунікацій в діяльності НАТО пов'язана з посиленням тенденцій глобалізації, інформатизації, а також потребою адекватного реагування на виклики зовнішнього середовища з метою позиціонування та захисту інтересів. Доведено, що практичній реалізації стратегічних комунікацій сприяє політика НАТО щодо створення спеціальних інституцій. Основна мета їх діяльності – здійснювати ґрунтовну освітню та практичну підготовку висококваліфікованих фахівців у сфері стратегічних комунікацій, також аналітичний та консалтинговий супровід інформаційно-комунікативних кампаній. Серед них можна виокремити школу НАТО Обераммергау, центр передового досвіду НАТО по захисту від тероризму (Анкара), центр вивчення передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій (Рига). У структурі НАТО створено підрозділ стратегічних комунікацій та публічної дипломатії.

ЄС розглядає стратегічні комунікації як важливий інструмент протидії гібридним загрозам, що спрямовані на підрив демократичних цінностей та свобод сучасних держав, використання їх слабких сторін у цілях третіх суб'єктів. У цьому контексті ЄС активно співпрацює з НАТО та створює власні спеціальні інституції. Серед основних можна виокремити групи зі стратегічних комунікацій ЄС ("East StratCom Task Force", Arabic StratCom Task Force) та Європейський центр протидії гібридним загрозам. Основна мета їх діяльності – формування та позиціонування позитивного іміджу ЄС серед зовнішньої громадськості, поглиблення співробітництва з різними стейкхолдерами, розробка заходів щодо протидії сучасним гібридним загрозам.

Ключові слова: гібридні загрози, інтереси, ЄС, НАТО, стратегічні комунікації.

The article identifies the relevance of the use of strategic communications as an effective tool for political activity, which contributes to the formation of public capital and collective responsibility in responding to global challenges of today. It was specified that strategic communications were aimed at coordinating the efforts of political actors to promote their values, programs of activities by attracting leadership potential of leaders, expanding channels of communication, resulting in the formation of long-term partnerships.

The experience of NATO and the European Union in the implementation of strategic communications through the prism of specific institutions was analyzed. The actualization of the use of strategic communications in NATO's activities is connected with the strengthening of globalization, informatization, as well as the need to adequately respond to the challenges of the external environment in order to position and protect interests. It was proved that the practical implementation of strategic communications is facilitated by NATO's policy of creating special institutions. The main purpose of their activity is to carry out thorough educational and practical training of highly qualified specialists in the field of strategic communications, as well as analytical and consulting support of information and communication campaigns. These include the NATO Oberammergau School, the NATO Defense Against Terrorism Center of Excellence (Ankara), and the NATO Strategic Communications Centre of Excellence (Riga). NATO has a Strategic Communications and Public Diplomacy Office.

The EU considers strategic communications as an important tool to counter hybrid threats aimed at undermining the democratic values and freedoms of modern states, using their weaknesses for third parties. In this context, the EU is actively cooperating with NATO and setting up its own special institutions. Among the main ones are the EU Strategic Communications Groups (East StratCom Task Force, Arabic StratCom Task Force) and the European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. The main purpose of their activity is to form and position a positive image of the EU among the external public, to deepen cooperation with various stakeholders, to develop measures to counter modern hybrid threats.

Key words: hybrid threats, interests, EU, NATO, strategic communications.

Постановка проблеми. Глобальні виклики сучасності актуалізують пошук політичними суб'єктами нових інструментів політичної діяльності, спрямованих на мінімізацію ймовірних

загроз у реалізації ключових інтересів. У цьому контексті такі суб'єкти міжнародного політичного простору, як НАТО та Європейський Союз, активно використовують ресурсний потенціал стратегічних комунікацій. Вони є дієвим інструментом формування пабліцитного капіталу, оптимізації внутрішніх і зовнішніх комунікацій з стейкхолдерами на засадах довіри, взаємопорозуміння та спільної відповідальності за прийняття рішень [5]. Відтак актуалізується потреба створення спеціальних інституцій, покликаних оптимізувати використання стратегічних комунікацій та забезпечити конструктивний діалог і співробітництво світової спільноти у протидії наявним викликам і загрозам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стратегічних комунікацій, особливостей їх використання в умовах сучасної політичної дійсності представлена в наукових розвідках К. Галлахана, Д. Хольтцхаузена, Б. Рулера, Д. Верчича та інших. Деякі аспекти практичної реалізації стратегічних комунікацій в діяльності НАТО та ЄС висвітлені у роботах А. Ашрафа, С. Фоггетта, Дж. Ягера, С. Харлі та інших.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Основна мета наукової розвідки – узагальнити досвід НАТО та ЄС у створенні спеціальних інституцій, діяльність яких спрямована на оптимізацію використання стратегічних комунікацій у політичній практиці. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: визначення основних засад і напрямів діяльності спеціальних інституцій щодо реалізації стратегічних комунікацій НАТО та ЄС, аналіз особливостей їх використання у реалізації ключових інтересів НАТО та ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стратегічні комунікації розглядаються очільниками НАТО як «скоординоване використання комунікативних можливостей (зв'язків із громадськістю, військових зв'язків із громадськістю, публічної дипломатії, інформаційних і психологічних операцій), адекватних конкретній ситуації, спрямованих на підтримку політики, операцій, діяльності Альянсу та досягнення поставлених цілей» [11, с. 1]. У цьому контексті керівництво НАТО приділяє значну увагу розвитку інституцій, покликаних оптимізувати використання стратегічних комунікацій в інтересах організації. У структурі Альянсу створено підрозділ стратегічних комунікацій та публічної дипломатії. Директивою Союзного командування НАТО з операцій було окреслено основні напрями роботи цих підрозділів: 1) розширення можливостей використання ЗМІ для інформування партнерів про діяльність Альянсу; 2) формування позитивної громадської думки відносно цінностей та рішень організації; 3) сприяння функціонуванню інформаційного середовища діяльності військово-політичних суб'єктів та рішень, що ними ініціюються [1, с. 7].

Успішно функціонує школа НАТО Обераммергау. Мета її діяльності – багатонаціональна підготовка експертів-аналітиків, здатних ініціювати актуальні проєкти, використовувати сучасні технології військово-політичної та експертно-аналітичної діяльності, приймати ефективні рішення в умовах глобальних викликів, згідно з існуючими цінностями, стандартів і доктрин Альянсу. Серед основних принципів діяльності школи визначені такі: професіоналізм та відповідальність, орієнтація на стійкий розвиток та постійне вдосконалення засобів навчання, дотримання етичних принципів, інновації та критичність мислення [8]. Слухачами відповідних освітніх програм можуть бути як професійні військові, так і цивільні слухачі у контексті наявних договорів про співпрацю НАТО з Світовим банком, структурними підрозділами ООН та Червоного Хреста, міжнародними інформаційними агентствами.

Можна констатувати, що цілі діяльності школи синхронізуються з упровадженням аналітичного підходу до реалізації стратегічних комунікацій в інтересах НАТО [9]. Йдеться про постійний аналітичний та консалтинговий супровід процесу впровадження стратегічних комунікацій. Серед основних принципів їх реалізації виділяють такі: 1) відповідність визначеним військово-політичним цілям діяльності та цінностям НАТО; 2) всебічне дослідження інформаційного середовища; 3) підвищення авторитету та довіри до діяльності НАТО; 4) синхронність заяв і дій; 5) залучення ресурсного потенціалу стейкхолдерів.

Центр вивчення передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій базується в Ризі. Він спрямовує свою діяльність на посилення партнерського діалогу та співпраці між державами-членами та партнерами Альянсу. У цьому контексті стратегічні комунікації виступають ключовим інструментом інформування про військово-політичні цілі та місію НАТО, глобальні загрози колективній безпеці та наявні ресурсні можливості протидії їх впливу.

Серед основних напрямів діяльності центру слід виокремити такі: 1) сприяння розробці комплексної політики стратегічних комунікацій НАТО; 2) підвищення рівня освіченості різних суб'єктів у сфері стратегічних комунікацій; 3) розробка методології аналізу наративів і контрнаративних стратегій; 4) моделювання інформаційного середовища та прогнозування можливих загроз і можливостей протидії; 5) залучення різних каналів комунікації для підвищення рівня інформування внутрішньої та зовнішньої громадськості; 6) аналітичний та консалтинговий супровід реалізації стратегічних комунікацій в інтересах НАТО [2]. Ефективність діяльності Центру вивчення

передового досвіду НАТО зі стратегічних комунікацій базується на поєднанні багатонаціонального ресурсного потенціалу військового, цивільного й академічного секторів, використанні сучасних технологій та інструментів аналізу даних, необхідних для прийняття ефективних військово-політичних рішень.

В Анкарі функціонує центр передового досвіду НАТО по захисту від тероризму. Значна увага в його діяльності приділяється вивченню можливостей використання ресурсу стратегічних комунікацій у протидії тероризму. Зокрема, більшість експертів сходяться на думці, що успішність контртерористичних заходів зумовлюється не лише чіткістю та злагодженістю дій держав у реалізації стратегічного плану, виборі відповідних способів військової діяльності, але й необхідністю залучати дипломатичні, політичні, інформаційні ресурси на національному та наднаціональному рівнях антитерористичного співробітництва [7]. Використання цих ресурсів розширює можливості Альянсу у здійсненні превентивного впливу на осередки терористичної діяльності та її окремих суб'єктів.

У рамках проведеної центром передового досвіду НАТО конференції експертів по тероризму та захисту (2020) були обговорені такі ключові питання, як перспективи НАТО у протидії терористичним загрозам, розширення можливостей використання невійськових засобів, особливості використання ЗМІ в антитерористичній діяльності. Військовий експерт С. Харлі висловив думку про необхідність підвищення рівня успішності контртерористичних заходів за рахунок поєднання військових і невійськових засобів протидії. Цього можна досягти за рахунок: 1) координації військових і політико-дипломатичних заходів, спрямованих на формування сприятливого інформаційного середовища, відповідного рівня розуміння та довіри до суб'єктів антитерористичної діяльності; 2) залучення лідерів громадської думки, які можуть виступати певними посередниками у здійсненні роз'яснювальної роботи між населенням територіальних осередків терористичної діяльності та представниками антитерористичних місій чи операцій; 3) використання всіх каналів комунікації з метою систематичного інформування, роз'яснення цілей та завдань, особливостей планування та проведення антитерористичної діяльності [6].

На думку експертів А. Ашрафа та С. Фоггетт, ключовими принципами використання ЗМІ в антитерористичних операціях є: 1) всебічне інформування та створення платформ для дискусій стейкхолдерів; 2) формування культури партнерства та співробітництва у пошуках шляхів мінімізації ризиків терористичних загроз; 3) залучення ініціативи місцевого населення до партнерства та взаємодії; 4) активізація освітньо-просвітницьких кампаній у соціальних мережах [3]. Відтак ресурсний потенціал стратегічних комунікацій є важливим інструментом координації зусиль НАТО та держав-партнерів у протидії терористичним загрозам.

Європейський Союз розглядає стратегічні комунікації як основний інструмент вирішення ключових питань внутрішньої та зовнішньої політики. Досить активно вони використовуються у протидії гібридним загрозам. ЄС занепокоєний посиленням впливу деструктивних інформаційних впливів з боку інших суб'єктів міжнародного політичного простору, спрямованих на дестабілізацію партнерського діалогу держав-членів, розмивання європейської ідентичності та цілісності інформаційного середовища.

У цьому контексті були створені спеціальні інституції, діяльність яких спрямована на організацію системи стратегічних комунікацій, узагальнення світового досвіду їх використання. З 2015 року функціонує група стратегічних комунікацій "East StratCom Task Force", що є структурним підрозділом відділу стратегічних комунікацій та аналізу інформації Європейської служби зовнішніх зв'язків [10]. Її діяльність спрямована на протидію гібридним загрозам, а також посилення співпраці у цьому напрямі з країнами Східного партнерства. Серед основних завдань діяльності цієї групи – відкритість політики інформування про взаємовідносини ЄС і держав Східного партнерства, підтримка діяльності незалежних ЗМІ та свободи слова, формування ефективного медіа-середовища двосторонньої комунікації, вчасне реагування на дезінформаційні повідомлення. Експерти "East StratCom Task Force" беруть активну участь в організації інформаційних кампаній з метою роз'яснювальної роботи щодо переваг співпраці з інституціями ЄС, надають фінансово-технічну допомогу у здійсненні демократичних та ринкових реформ, сприяють функціонуванню незалежних ЗМІ, а також налагодженню двосторонньої комунікації з політичною елітою та групами громадськості держав Східного партнерства.

ЄС демонструє значну зацікавленість у діяльності цієї групи стратегічних комунікацій, свідченням чого є постійне збільшення фінансування її діяльності (див. Таблицю 1). Кошти спрямовуються на здійснення моніторингу ЗМІ та медіапростору, виявлення дезінформаційних повідомлень, організацію інформаційних кампаній національними мовами країн Східного партнерства щодо роз'яснення змісту дезінформації, проведення тренінгів щодо протидії гібридним загрозам.

Таблиця 1.

Фінансування діяльності "East StratCom Task Force"

Період	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Сума	1,1 млн євро	3 млн євро	4 млн євро	11,1 млн євро

Джерело: розроблено автором на основі [10].

З огляду на зростання міграційного тиску на кордони ЄС, активізацію терористичних загроз та радикалізацію суспільних настроїв у третіх країнах було ініційовано створення ще однієї групи стратегічних комунікацій "Arabic StratCom Task Force". Її діяльність спрямована на поглиблення взаємодії та взаємозв'язку з країнами Африки у таких напрямах: 1) економічне та освітньо-культурне співробітництво; 2) протидія пропаганді терористичних організацій, зокрема ІДІЛ; 3) формування позитивного іміджу ЄС серед місцевих груп громадськості; 4) роз'яснювальна робота щодо сутності та змісту таких європейських цінностей, як демократія, свобода слова, права людини, міжконфесійний діалог. Група "Arabic StratCom Task Force" координує діяльність через взаємодію з регіональними представництвами, що функціонують у Марокко, Єгипті та Йорданії.

Серед основних форм роботи можна виділити такі: проведення опитування громадської думки, надання професійної підтримки журналістам і блогерам, співпраця з громадськими та молодіжними організаціями, формування міжкультурного діалогу через програми освітнього обміну, організація культурних заходів. Наприклад, Європейським парламентом реалізується програма «Молодих політичних лідерів», спрямована на розширення діалогу та комунікації інституцій ЄС з молодими лідерами третіх країн, залучення їх до співпраці, формування цінностей демократичної політичної культури.

На період 2014–2020 рр. ЄС виділив близько 9,2 млрд євро, що були спрямовані на розвиток системи незалежних ЗМІ, інформаційної інфраструктури, програм культурно-освітнього обміну для молоді, поглиблення міжкультурного діалогу. Значна увага приділяється фінансуванню програм по відновленню інфраструктурних об'єктів Лівії та Сірії, а також наданню допомоги біженцям із цих країн [4]. Отже, діяльність групи стратегічних комунікацій "Arabic StratCom Task Force" спрямована на поглиблення багатостороннього співробітництва з країнами Африки з метою формування позитивного іміджу ЄС, його ключових цінностей, а також розв'язання гостроактуальних проблем.

Європейський центр протидії гібридним загрозам був створений для координації зусиль та набуття необхідних практичних навичок у цьому напрямі між ЄС та НАТО. Основна мета його діяльності – узагальнення досвіду держав-учасниць у протидії гібридним загрозам [12]. У структурі Європейського центру протидії гібридним загрозам функціонують такі підрозділи:

− з питань стратегії та оборони, орієнтований на вивчення змісту гібридних війн, їх наслідків для системи колективної безпеки, аналіз військово-політичної ситуації та розробку стратегії протидії гібридним викликам сучасності;

− з питань гібридного впливу, що займається дослідженнями поведінки, напрямів, інструментів діяльності державних і недержавних суб'єктів, прогнозуванням наслідків гібридного впливу для суверенітету національних держав та розробкою механізмів стримування та протидії.

До основних напрямів діяльності можна віднести: 1) розробку нових ідей та підходів до дослідження сучасних гібридних загроз; 2) обмін практичним досвідом адекватного реагування на наявні виклики; 3) здійснення освітньо-просвітницької діяльності; 4) організацію спеціальних подій, спрямованих на формування партнерського діалогу та презентування результатів діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. НАТО та ЄС розглядають стратегічні комунікації як один основних інструментів реалізації ключових інтересів на внутрішньому та зовнішньому рівнях. З метою налагодження діалогу та партнерського співробітництва у координації колективних зусиль щодо протидії глобальним викликам сучасності створюються спеціальні інституції. У структурі НАТО створено підрозділ стратегічних комунікацій та публічної дипломатії, а також функціонує школа в Обераммергау, центр передового досвіду по захисту від тероризму, центр вивчення передового досвіду зі стратегічних комунікацій. ЄС координує діяльність груп із стратегічних комунікацій ("East StratCom Task Force", "Arabic StratCom Task Force") та Європейського центру протидії гібридним загрозам. Подальші наукові розвідки з цієї проблематики пов'язані з поглибленням напрацювань щодо змісту та форм діяльності вказаних інституцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гребенюк М.В. Основи стратегічних комунікацій за стандартами НАТО : навч. посіб. Київ : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2017.180 с.
2. About NATO StratCom COE. URL: (last accessed: 05.07.2021).

3. Ashraf A., Foggett S. Media and Counter-terrorism. URL: http://www.coedat.nato. int/DrAshrafMsFoggett.pdf (last accessed: 06.07.2021).

4. EU strategic communication with the Arab world. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/581997/EPRS_BRI(2016)581997_EN.pdf (last accessed: 21.07. 2021).

5. Hallahan K., Holtzhausen D., Ruler B., Verčič D., Sriramesh K. Defining Strategic Communication. *International Journal of Strategic Communication*. № 1. 2007. С. 3–35. URL: https://www.researchgate.net/publication/ 241730557_Defining_Strategic_Communication (last accessed: 14.06. 2021).

6. Harley S. Hard Power, Soft Power and Smart Power: Civilian-Military Challenges in CT. URL: http://www.coedat.nato.int/publication /tec2020/Abstracts /Stephen Harley.pdf (last accessed: 06.07.2021).

7. Jager J. Understanding the soil of terrorism. URL: (last accessed: 05.07.2021).

8. NATO School Oberammergau. URL: https://www.natoschool.nato. int/Organization/Corporate-Identity (last accessed: 03.07.2021).

9. NATO strategic communication handbook. Ver 1.0 – September 2017. URL: http://stratcom.nuou.org.ua/wp-content/uploads/2020/01/NATO-STRATEGIC-COMMUNICATION-HANDBOOK.pdf (last accessed: 03.07.2021).

10. Questions and Answers about the East StratCom Task Force. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/2116/-questions-and-answers-about-the-east- (last accessed: 21.07.2021).

11. Tatham S., Le Page R. NATO Strategic Communication: More to be Done? Riga : National Defence Academy of Latvia, Center for Security and Strategic Research, 2014. 55 с.

12. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. URL: https://www.hybridcoe.fi/about-us/ (last accessed: 22.07. 2021).

УДК 327
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.12

THE EVOLUTIONS OF CHINA'S GEOPOLITICAL INTERESTS AND POLICIES IN CENTRAL ASIA

ЕВОЛЮЦІЯ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ІНТЕРЕСІВ І ПОЛІТИКИ КНР У ЦЕНТРАЛЬНІЙ АЗІЇ

Cai Yao,
Postgraduate student
Institute of International Relations of Taras Shevchenko National University of Kyiv

Central Asia is between China, Russia, the Caucasus, and West Asia and refers to five landlocked countries, including Kazakhstan, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and Turkmenistan. The geographic location of Central Asia is significant. After the end of the Cold War, the geopolitical layout of Central Asia has undergone tremendous changes. The People's Republic of China (PRC) has quickly established normal diplomatic relations with countries in Central Asia and has actively participated in regional affairs as an "Extra-regional Actors" how to resolve the border issues left over by the Soviet Union with the Central Asian countries and Russia to maintain regional security has become China's primary demand in Central Asia in the 1990s. After the 9.11 incident, the United States launched the Global War on Terrorism and deployed military forces to Afghanistan and Central Asia. At the same time, Central Asia is facing increasingly non-traditional security threats, and its position in the world energy structure is also increasingly important. These have become the background of China's current Central Asia policies. The purpose of this article is to study geopolitical characteristics and historical changes in Central Asia and their impaction on China, and on this basis, analyze the formation process of China's current Central Asia strategy. Firstly, the author analyses the geopolitical impact of Central Asia on China and its historical changes. In different historical periods, the geopolitical influence of Central Asia on China is distinct. Combined with historical analysis, the article points out that geopolitical security and energy sources are the keys to understanding China's current policy in Central Asia. Secondly, the article analyzes the acknowledgment and function of Central Asia in the Belt and Road Strategy. As China's important foreign strategy, the one fundamental goal of the Belt and Road is to promote regional economic integration. Although the trade amount between Central Asia and China is still not much in total, the region is one of the essential points of China's geopolitical interests. The article states that the PRC has formed a stable Central Asia policy. China's policies emphasize regional integration and the regional security complex to meet non-traditional security challenges. Central Asia has gradually changed from energy and regional security partners of functional meaning to an essential part of China's geopolitical strategy. Beijing wants to protect its strategic interests in Central Asia by providing regional public products and promoting regional integration.

Key words: China, Central Asia, Geopolitical interests, Geopolitical strategy, Shanghai Cooperation Organization, The Belt and Road.

Центральна Азія знаходиться між Китаєм, Росією, Кавказом і Західною Азією і відноситься до п'яти країнам, які не мають виходу до моря, включаючи Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан. Географічне положення Центральної Азії має важливе значення. Після закінчення холодної війни геополітичне становище Центральної Азії сильно змінилося. Китайська Народна Республіка (КНР) швидко встановила нормальні дипломатичні відносини з країнами Центральної Азії та активно бере участь в регіональних справах як «позарегіональних суб'єктів». Як розв'язувати прикордонні проблеми, залишені Радянським Союзом з країнами Центральної Азії та Росією для підтримки регіональної безпеки, стало основною вимогою Китаю в Центральній Азії в 1990-х роках. Після Терористичних актів 11 вересня Сполучені Штати почали Боротьбу з міжнародним тероризмом і розгорнули військові сили в Афганістані та Середньої Азії. У той же час Центральна Азія стикається зі все більш нетрадиційними загрозами безпеці, і її положення у світовій енергетичній структурі також набуває все більшого значення. Ці чинники є фоном нинішньої політики Китаю щодо Центральної Азії. Мета статті – вивчити геополітичні характеристики та історичні зміни в Центральній Азії і їх вплив на Китай, на основі якого проаналізувати процес формування нинішньої стратегії Китаю в Центральній Азії. По перше, це дослідження вивчає геополітичний вплив Середньої Азії на Китай та його історичні зміни. У різні історичні періоди геополітичний вплив Середньої Азії на Китай різний. Використовуючи історичний метод в статті вказується, що геополітична безпека і джерела енергії є ключем до розуміння поточної політики Китаю в Центральній Азії. По-друге, в статті аналізуються ступінь визнання і роль Центральної Азії в стратегії «Один пояс, один шлях». Одна з основних цілей ініціативи «Один пояс, один шлях», бувши важливою зовнішньої стратегії Китаю - сприяти регіональній економічній інтеграції. Хоча загальний обсяг торгівлі між Центральною Азією та Китаєм і раніше невеликий, цей регіон є одним з найважливіших пунктів геополітичних інтересів Китаю. У статті зазначається, що КНР сформувала стабільну політику щодо Середньої Азії. Політика Китаю наголошує на регіональній інтеграції та регіональному комплексі безпеки для вирішення нетрадиційних викликів безпеці. Центральна Азія поступово перетворилася з партнерів у сфері енергетики та регіональної безпеки, що мають функціональне значення, у важливу частину у сфері геополітичної стратегії Китаю. Щоб захистити свої стратегічні інтереси в Центральній Азії, Пекін пропонує регіональні громадські продукти та просуває регіональну інтеграцію.

Ключові слова: Китай, Центральна Азія, геополітичні інтереси, геополітична стратегія, Шанхайська організація співпраці, Один пояс, один шлях.

Introduction. In 1904, the famous British scholar Halford Mackinder put forward the Heartland Theory, listing Central Asia and Eastern Europe as the core regions that will play an important role in the world's political structure [1, p. 298, 321]. The American scholar Zbigniew Brzezinski referred to Central Asia, the Caucasus, and the Caspian Sea as the notion of Greater Central Asia [2, p. 16]. He believed that this region's vast energy reserves and necessary mineral resources would cause competition between major powers and become the Balkan of Eurasia.

Central Asia has a significant influence on the PRC's national security, international cooperation, energy supply, and regional development, and it occupies an important position in Beijing's geostrategy and foreign policy. With the growth of China's influence in Central Asia, especially after the "Belt and Road" Initiative (BRI) was put forward, China's geopolitical interests and geostrategy in Central Asia have become important issues in related academic research.

This article's **main goal** is to study geopolitical characteristics and historical changes in Central Asia and their impact on China, and on this basis, analyze the formation process of China's current Central Asia strategy.

Recent literature review. Ukrainian scholar Lyudmyla Chekalenko reviews the scheme of China's implementation of the concept of the economic Silk Road in Middle Asia, points out that China has adopted a "soft" project (М'який варіант) in Central Asian affairs after the Cold War. This strategy promotes China's influence on Central Asian countries' leaders and achieved great success in economic interests [3]. M. Murashkina and S. Tolstov analysis China's strategic interests in Central Asia and the main directions of Chinese foreign policy for their implementation [4]. Mingazutdinova G. I. analyses the Central Asian region's conceptual framework in the global historical and political tradition in the XIX-XX centuries [5]. Many researchers have also analyzed the policies and interactions of different forces surrounding Central Asia, such as US policy towards Central Asian region of the CIS: political retrospective of the post-bipolar times, Central Asia as a zone of intersection of interests of competing states: prospects of rivalry and interaction, Today Russia is no longer able to compete with China and Turkey in the Central Asian region, etc. [6] For now, research on related issues has produced a lot of results. But many studies did not involve discussions on the formation process of China's Central Asia strategy. After the Cold War, Beijing's strategic perception of Central Asia has been continuously evolving.

The main part of the article.

1. The evolutions of Central Asia's geopolitical influences on China.

In history, Central Asia and Xinjiang were called the "Western Regions" (Xiyu, 西域), and China's central dynasty exerted influence in this area several times and established a critical trade channel-the Silk Road. Traditionally, the term "Western Regions" could refer to several connected geographical regions. In its broader sense, it denotes the entire area west of Yumen Pass in Dunhuang (Yumen Pass is the name of a pass of the Great Wall located west of Dunhuang in today's Gansu Province of China), which referred to Xinjiang and Central Asia; in its narrower sense, it includes only Southern and Eastern Xinjiang. Due to ancient technology limitations, the Central Plains dynasty's management of the Western Regions was essentially defensive, generally limited to The Pamir Mountains (Named "Congling Mountains" in history, 葱岭). Central Asia to the west of the Pamir Mountains has always been scattered and weak tribes in ancient times. The challenge of these tribes is nonthreatening to the Central Plains Dynasty. Influences of the Tang Dynasty were once as far as the east coast of the Caspian Sea, but since the Battle of Talas's failure (怛罗斯之战) in 751 AD, the area's expansion has been terminated [7]. The Mongols' conquest of Central Asia was part of Eurasia's conquest, and the Yuan Dynasty (1279–1368 AD) established by the Mongols soon dissipated in Chinese history. Generally speaking, since the Chinese political center moved eastward from Xi'an in the late Tang Dynasty, the northwestern region has long been a marginal area of ancient China's geopolitical structure. There has been no long-term stable force that can pose a fundamental threat to the empire in central China. Only when the north or northwest minority invaded and constituted a threat to the major empire would the northwestern region's strategic position become significant to the central empire or dynasty.

In 1881 year, the Russian Empire (1721–1917) conquered the tribes of Turkmenistan and completed the military occupation of the entire Central Asia. Since then, Central Asia merged into the territory of the Russian Empire. During the Russian Empire and the Soviet Union, Central Asia had a substantial geopolitical influence on China. After the First Opium War (or the Anglo-Chinese War, 1839–1841), the Qing Empire gradually declined. The Russian Empire passed unequal treaties and seized over 1.5 million square kilometers outside China in the northeast and northwest [8]. After 1910, the October Revolution broke out in the Russian Empire. The October Revolution didn't fundamentally change the previous expansion policy. During the Republic of China, with the support of the Soviet Union, Outer Mongolia became independent, and Tannu Uriankhai (Таңды Урянхай) was annexed by the Soviet Union [9]. The Soviet Union continues to use Central Asia as its foundation to expand influence in neighboring countries. During this period, some Soviet Union

leaders put forward a proposal to support China's Xinjiang's "independence". In the late 1930s, the threat of the fascist governments in Germany and Japan was becoming increasingly severe, and the Soviet government actively developed friendly relations with neighboring countries around Central Asia to ensure the strategic rear's safety. Therefore, the Soviet Union's support for the separatist forces in Xinjiang gradually weakened during this period.

In 1949, due to the rapid military victory of the Chinese Communist Party, the Soviet Union stopped intervention in Xinjiang. After the PRC's founding, the border between Central Asia and the PRC remained calm for more than a decade. In the 1960s and 1970s, the relationship between the two countries became deteriorating. The latter once again intervened in Xinjiang affairs. At that time, the Soviet Union's strategic intent was to encircle the PRC from the east and west wings. The Soviet Union significantly increased its military power in Central Asia, making Central Asia a base to implement northern China's strategic encirclement. In November 1979, the Soviet army aggressively invaded Afghanistan. During this period, Central Asia's status within the Soviet Union improved because it became a geopolitical fulcrum for confrontation. The Soviet Union's military deployment in Central Asia increased unprecedented intensity, and China has also endured huge geo-security threats.

Since the independence of Central Asian countries, the geopolitical status in Central Asia has undergone tremendous changes, and this region is still confronted with many security challenges. There have been two peak periods when regional security has been seriously threatened: one is the civil war in Tajikistan (1992–1997); the other is when the Uzbek Islamic Movement attacked southern Central Asia as a representative of the active extremist period (1999–2000). However, the entire region did not have large-scale chaos caused by war but maintained primary stability. To resolve the border issues left over by the Soviet Union with the Central Asian countries and Russia to maintain regional security has become China's primary demand in Central Asia in the 1990s.

After the 9.11 incident, the United States launched the Global War on Terrorism and deployed military forces to Afghanistan and Central Asia. At the same time, Central Asia is facing increasingly non-traditional security threats, and its position in the world energy structure is also increasingly important. New changes have taken place in the geopolitical characteristics of Central Asia. Compared with the 1990s, Central Asia's security situation has shown some new features in the 21st century. Central Asian countries are currently not facing external military invasion in terms of traditional security, nor will there be a chain reaction similar to many countries in West Asia and North Africa. The overall security situation is controllable. Problems that may destabilize the country within the region include: first, political turmoil and escalation of political struggles – Crises or agitation caused by different interest groups, regional groups, and tribal (the family of power) forces fighting for power; second, social conflicts (including ethnic and religious conflicts) – Dissatisfaction among some social groups erupts, extremism is widespread, and violence against the regime or other social groups escalates. The third is border disputes-security issues related to border demarcation, and border control may lead to the deterioration of relations between Central Asian countries. The current problems mainly exist in the Fergana Region between Uzbekistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. After the Islamic State of Iraq and Syria (ISIS) was defeated in the Middle East, it intends to expand Afghanistan's influence. The issue of extremist thoughts and the "return" of Jihadists posed a challenge to Central Asian countries. These challenges also have an impact on countries or regions surrounding and outside the area [10]. These have become the background of China's current Central Asia policies.

2. Geopolitical security and energy sources are the keys to understanding China's current policy in the Central Asian.

Geopolitical Security. In the early and mid-1990s, China mainly sought to resolve border issues with Central Asia countries and Russia. This problem was a historical legacy of Sino-Soviet relations. In the context of the improvement of Sino-Soviet relations, the two countries held border negotiations in 1989. After the Soviet Union's disintegration, the Sino-Soviet border negotiations naturally became a bilateral negotiation with China on one side and Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan. At that time, about 19 border areas caused disputes between China and the other four countries, and the disputed border area was approximately 34,000 km^2. After ten years of border negotiations, the results between China and Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan are as follows (see table 1). The disputed areas between China and Russia are more complicated. In 2004, China and Russia signed the "Supplementary Agreement between the People's Republic of China and the Russian Federation on the Eastern Section of the Sino-Russian Border" [11]. After more than 30 years and three rounds of diplomatic negotiations, China and Russia finally completed border negotiations [12].

Closely related to border disputes are traditional security issues. On April 26, 1996, to resolve border issues left over from history and strengthen military trust in border areas after the disintegration of the Soviet Union, the leaders of China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan met in Shanghai and signed the "Agreement between Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, and China

on Confidence Building in the Military Field in the Border Area" [13]. According to the Agreement: The two sides' military forces in the border area will not attack each other; The two sides will not hold military exercises against each other; Limit the scale, geographic scope, and frequency of military exercises; Inform each other of critical military activities on each side of the border; Invite observers to observe military training; Strengthen military exchanges in the border areas of the two sides, etc. The Agreement promoted peace, stability, and tranquillity between China and the northwestern border region and officially launched the Shanghai Five mechanism.

In April 1997, the Five Countries mentioned above signed "The agreement between the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan and People's Republic of China on mutual reducing armed forces around border" in Moscow [14]. The main content of the Agreement is: the two sides reduce the military power in the border area to the lowest level compatible with good-neighborly and friendly relations, making it only defensive; confirming mutual nonuse of force or threats of force, refusal of aspiration to receive unilateral military superiority; limit the number of staff and quantity of main types of arms and military equipment of land forces, the Air Force and aircraft of air defense deployed in geographical limits of application of the Agreement and will establish for their limits.

Therefore, as the SCO's predecessor, the original purpose of the Shanghai Five-nation Mechanism was to solve traditional security issues, including border demarcation, military forces in border areas, regional nuclear weapons control, and security assurance, etc. [15]. Since then, in the cooperation process, the Five Countries have gradually formed a consensus that the dialogue between the five countries is not limited to military politics and border issues and progressively focuses on regional security issues, especially non-traditional security. These issues include fighting against religious extremist forces that endanger the region, ethnic separatist forces, and international terrorist forces [16].

On July 5, 2000, President Karimov (Карімов Іслам Абдуганійович) of Uzbekistan participated in the "Shanghai Five" Summit in Dushanbe for the first time as an observer country. The increase in areas of cooperation and the deepening of the level of collaboration, the participation interests and desires of neighboring countries, and the increasing complexity of the international situation and the situation in Central Asia have all prompted the "Shanghai Five" mechanism to be upgraded to a regional cooperation organization. In June 2001, the "Shanghai Five" mechanism was upgraded to the SCO, marking a new regional cooperation stage among China, Russia, and Central Asian countries.

On 13–14 June 2019, Bishkek hosted an SCO's Heads of State Council meeting. The "Bishkek Declaration of the SCO's Heads of State Council" emphasized that the Member States believe in increasing challenges and security threats that are becoming Cross-border Issues [17]. Since its founding in 2001, the SCO has developed from a loose and temporary alliance that mainly focuses on border issues to a stable international organization covering regional security, economic cooperation, energy, and transportation construction. After the Cold War, the emergence of non-traditional security problems makes the region the main platform of security cooperation among different nations [18]. The Shanghai Cooperation Organization (SCO) is the foundation of China's regional policy towards Central Asia; its establishment reflects the expansion of China's attention to geo-security in Central Asia, from traditional security to non-traditional security. The SCO is becoming a new regional security community.

Energy Sources. Since the 21st century, with the rapid development of China's economy, the energy demand has increased, and more and more problems have been exposed in the energy field. In 2010, China's total energy consumption surpassed the United States for the first time, becoming the world's largest energy-consuming country. In the first 20 years of the 21st century, China has made outstanding energy development achievements, its supply capacity is significantly improving, and its structure is also be optimized. China has formed energy channels in four directions: The northwest is the China-Kazakhstan crude oil pipeline and the Central Asia natural gas pipeline; The northeast is the crude oil pipeline between China and Russia; The southwest is the crude oil pipeline and natural gas pipeline between China and Myanmar; The Offshore oil and gas import routes – most of China's oil imports rely on transportation through Malacca's Straits.

Central Asia is rich in oil and gas resources and is the only overseas onshore oil and gas source close to China, with short transportation distances. This energy corridor doesn't need to pass through a third country and is not affected by coastal states and regions along the way. Compared with sea transportation, land channel transportation are large volumes, safe and stable, reducing the pressure on sea energy imports [19]. As China's dependence on imported oil and gas increases, Central Asia's position in China's energy strategic layout has improved. Central Asia is incredibly rich in natural gas resources. Turkmenistan is the world's fourth-largest natural gas reserve country and a major natural gas producer and exporter. From Central Asian countries' perspective, in recent years, they had relatively rapid economic growth. Expanding the development and export of oil and natural gas resources has become essential for national economic

development. After independence, Central Asian countries actively diversify their oil and gas exports to eliminate Russian control and maximize their national interests. China provides necessary capital, technology, and consumer markets for the oil and gas development of Central Asian countries and promotes the diversification of oil and gas exports in Central Asian states. The Central Asia – China gas pipeline starts from Turkmenistan and Uzbekistan's borders in the west, passes through central Uzbekistan and southern Kazakhstan, and enters through the Dry Port Khorgos in Xinjiang, China. Currently, the ABC three lines are paralleled. The natural gas transported from Central Asia to China accounts for more than 15% of total consumption each year [20].

3. Supplement and integration of China's policy in Central Asia – The Belt and Road Strategy and Central Asia.

The bilateral trade between China and Central Asian countries has always been mainly trading in goods. At the beginning of establishing diplomatic relations between China and Central Asian countries, the two sides' economic and trade ties did not develop rapidly. On the one hand, for China, after the disintegration of the Soviet Union, the five Central Asian countries all fell into economic difficulties to varying degrees, and their economic ties with the outside world were limited. On the other hand, during this period, China's economic policy was still concentrated in the eastern coastal areas, so it did not pay much attention to regional economic cooperation in Central Asia.

But for now, the economic importance of china's role and impact in Central Asia is apparent. In each of the five Central Asian republics, China has become a significant financial partner through natural resource extraction projects, infrastructure investments, and low-interest loans. In the first decade of the 21st century, China has strengthened energy cooperation with Central Asia and increased investment (see table) in the region due to energy demand and bilateral economic development [21]. In 2017, China was the second-largest trading partner of Kazakhstan and Tajikistan and the largest trading partner of Uzbekistan, Turkmenistan, and Kyrgyzstan. Compared with the establishment of diplomatic relations between China and Central Asian countries in 1992, the bilateral trade volume between China and Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Tajikistan increased by more than 40 times, 90 times, 1500 times, 150 times, and 450 times respectively [22].

The SCO was co-created by China, Central Asian countries, and Russia. Its establishment has made China's influence on Central Asia more institutionalized. Relying on the organization, China focuses on counter-terrorism cooperation with other security fields. Although China tried to expand the SCO functions, it has always differed from the Russian-led regional mechanisms in function and focuses. China and Central Asian members want to improve multilateral economic cooperation within the SCO framework in the economic domain. Still, due to the Russian factor's existence, the SCO's economic cooperation has always lagged behind security cooperation for a long time [23]. Therefore, China began to seek mechanisms to promote economic cooperation with Central Asia outside the SCO framework. The purpose is to avoid a more proactive regional policy from negatively affecting the SCO's cooperation in non-traditional security fields. It's also an important reason why China agreed to expand the membership of the SCO.

On October 24, 2014, the 21 first batch of founding member countries, including China, India, Singapore, etc., formally signed the Memorandum of Understanding on Establishing the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) in Beijing, jointly deciding to establish the AIIB [24]. In November, China announced investing $40 billion to establish the Silk Road Fund to support the Belt and Road construction. In March 2015, China issued the Vision and Actions on Jointly Building Silk Road Economic Belt and 21st Century Maritime Silk Road, which clarified the roadmap for constructing the Belt and Road [25].

Central Asian countries such as Kazakhstan and Uzbekistan are more active than Russia in

Comparison of direct investment flows of China (US $10000)

State	2003	2005	2007	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**
Kazakhstan	294	9493	27992	3606	58160	299599	81149	-4007	-251027	48770	207047
Kyrgyzstan	244	1374	1499	8247	14507	16140	20339	10783	15155	15874	12370
Tajikistan	0	77	6793	1542	2210	23411	7233	10720	21931	27241	9501
Uzbekistan	72	9	1315	-463	8825	-2679	4417	18059	12789	17887	-7575
Turkmenistan	0	0	126	45051	-38304	1324	-3243	19515	-31457	-2376	4672

Source: authors' calculations based on [Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment (2003–2017)]

dealing with China's the Belt and Road initiative. The two countries are the first batch of intentional founding members of the AIIB to formally sign the memorandum in October 2014. Russia did not announce its participation in the AIIB initiated by China until March 29, 2015, when the application deadline approached. The third meeting of negotiators to prepare for establishing the AIIB (on March 30, 2015) was also held in Almaty, which shows Kazakhstan's active support for the AIIB [26]. Reasons for this change: on the one hand, China's rapid economic growth has attracted Central Asian countries to cooperate with China; on the other hand, the Russo-Georgian War (2008) and the annexation of *Crimea (2014)* make the CIS afraid of the Kremlin cannot keep its security commitments, and more cautious about Russia-led regional mechanisms [27].

The Belt and Road marked a new stage of China's geopolitical policy in Central Asia, and it has received positive responses from some regional countries. Although the trade amount between Central Asia and China is still not much in total, the region is one of the essential points of China's geopolitical interests. As China's important foreign strategy, the one fundamental goal of the Belt and Road is to promote regional economic integration; it also determines the characteristics of the new stage of China's Central Asia policy. China's policy towards Central Asia emphasizes regional integration and constructing a regional security complex (RSC) and brings Central Asia into China's foreign policy of regional governance. Compared with Russia, China can provide more funds, markets, and technology for economic development in Central Asia. Providing regional public goods and promoting regional integration is the new direction for China's foreign policy in Central Asia affairs. China tries to shape itself as a participant rather than a revisionist in the regional order.

Conclusions. Strategic security is China's most fundamental interest in Central Asia. China's security interests in Central Asia are not only an essential part of China's peripheral security interests but also a necessary part of the overall interests of China's national security strategy. At present, China's security interests in Central Asia have mainly included three aspects: Combating the terrorist forces and related organizations; Maintaining the security, stability, and development of China's northwestern frontier; Establishing a new channel for energy transportation in Central Asia-China and eliminating Chinese energy Security risks [28].

With China's domestic development and changes in Central Asia's geopolitical situation, Central Asia has gradually changed from an energy partner to an essential part of China's geopolitical strategy，and economic ties between China and Central Asia are also getting closer. Therefore, China will be more actively involved in the regional affairs of Central Asia. Simultaneously, China's understanding and policies on Central Asia's geopolitical interests have become increasingly mature.

China insists on non-interference and cooperation in Central Asia affairs, but still with many conflicts between Russia, the United States, and other forces. To participate in regional affairs and achieve regional integration goals to Promote domestic economic development, China tries to expand the original regional boundary and construct a more comprehensive model for supplying regional public goods. Beijing respects Russia's traditional influence in Central Asia and avoids conflicts with the United States' presence in Central Asia. Regardless, the complicated security situation and the regional imbalances in economic conditions will bring challenges and risks to China's Central Asia policies. China's policies and influence in Central Asia require long-term observation and research.

REFERENCES:

1. Mackinder H. J. The geographical pivot of history. The Geographical Journal. 2004. № 4. С. 298–321.
2. Zbigniew Brzezinsk. The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives. Shanghai : Shanghai Renmin Press, 1998. 16 с.
3. Чекаленко Л. КНР – Середня Азія: реалізація концепції економічного шовкового шляху. Україна-Європа – Світ. Міжнародний збірник наукових праць. 2017. № 20. С.148–156.
4. Мурашкина М.З. Основные направления политики Китая в регионе Центральная Азия. Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Історія. Політологія. 2013. № 7–8. С.175–184.
5. Мінгазутдінова Г.І. Формування поняття Центральної Азії як стратегічного регіону в XIX–XX ст. та її історико-географічні характеристики. Гілея. 2016. № 10. С. 24–29.
6. Дудко І.Д. Політика США щодо Середньоазійського регіону СНД: політична ретроспектива постбіполярних часів. Політикус. 2020. № 3. С. 122–130; Кривоглава М.З. Центральна Азія як зона перетину інтересів конкуруючих держав: перспективи суперництва та взаємодії. Держава і право. 2011. № 54. С. 739–743; Вадим Волохов. На сьогодні Росія вже не спроможна конкурувати з Китаєм і Туреччиною в регіоні Центральної Азії. Незалежний аналітичний центр геополітичних досліджень «БОРИСФЕН ІНТЕЛ». URL: https://bintel.org.ua/analytics/geopolitics/centralna-aziya-yabluko-rozbratu/ (дата звернення: 10.06.2021).
7. The core of the policy of Tang Dynasty in the Western regions is to insure the safety of the area to the east of Congling and prevent the joint invasion of Tibetan Empire and West Turkistan. The rule of Tang Dynasty in

central Asia and to deal with the challenge from Dashi become secondary. Refer to: Li Fang. Daluosi Battle and the Policy of Tang Dynasty. China's Borderland History and Geography Studies. 2006. № 01. С. 56–65; W. Travis Selmier. The Belt and Road Initiative and the influence of Islamic economies. Economic and Political Studies. 2018. № 06. С. 257–277.

8. Li Na. A Summary of Historical Facts of the Russian Empire's Invasion in China's Xinjiang. Journal of Changji University. 2003. № 03. С. 57–60.

9. Wu Fuhuan, Miao Jian. China's Frontier Crisis before the Revolution of 1911. Journal of Xinjiang University (Social Science Edition). 2001. № 04. С.35–42.; Fan Mingfang. The history of Tannu Uriankhai was merged into the Soviet Union. China's Borderland History and Geography Studies. 1997. № 02. С.59– 65.

10. Цай Яо. Чому Китай бере участь у регіональному управлінні Центральною Азією – З точки зору регіональних громадських благ. Гілея. 2018. № 01. С. 355–360.

11. Peace Agreements Database. Supplementary Agreement between the People 's Republic of China and the Russian Federation on the Eastern Section of the Sino-Russian Border. URL: https://www.peaceagreements.org/view/1743.

12. Lu Guicheng. Experiencing Sino-Soviet Border Negotiations. Russian Studies. 2019. № 04. С.16–24.

13. Agreement between Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and China on Confidence Building in the Military Field in the Border Area. URL: https://peacemaker.un.org/regional-confidencebuildingborders96. (дата звернення: 02.05.2021).

14. The agreement between the Russian Federation, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Republic of Tajikistan and People's Republic of China on mutual reducing armed forces around border. URL: https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=3872. (дата звернення: 15.05.2021).

15. Xing Gangcheng. Security Cooperation between China and Central Asian Countries. World Economics and Politics. 1998. № 09. С.40–45.

16. Lin Minjing, Liu Jiangyong. The Formation of the Shanghai Cooperation Organization and Its Motivation. Quarterly Journal of International Politics. 2009. № 01. С. 1–33.

17. The SCO (2019) Bishkek Declaration of the Shanghai Cooperation Organisation's Heads of State Council. URL: http://eng.sectsco.org/documents/. (дата звернення: 25.05.2021).

18. Yu Jianhua, Dai Yichen. On Regional Governance of Non-traditional Security and Shanghai Cooperation Organization. Journal of Social Sciences. 2009. № 07. С. 19–28.

19. Shi Mingyu, Qi Mei, Yi Chenggao, CHEN Rong, Bai Jianhui. Strategic prospect of oil/gas pipeline in the region of Central Asia- Caspian Sea and its influence on China's energy security. Oil & Gas Storage and Transportation. 2018. № 12. С. 1321–1328.

20. National Energy Administration (2019). The Central Asia–China gas pipeline delivered more than 23 billion cubic meters of gas to China in the first half of the year. URL: http://www.nea.gov.cn/2019-08/02/c_138278567.htm. (дата звернення: 26.05.2021).

21. Data from MINISTRY OF COMMERCE PEOPLE'S REPUBLIC OF PRC. Statistical Bulletin of China's Outward Foreign Direct Investment. URL: http://fec.mofcom.gov.cn/article/tjsj/. (дата звернення: 27.05.2021).

22. Data from National Bureau of Statistics of PRC. URL: http://www.stats.gov.cn/english/. (дата звернення: 27.05.2021).

23. Li Jinfeng. Enlargement of the Shanghai Cooperation Organization : Challenges and Opportunities. Russian Central AsianEast European Studies. 2015. № 06. С.36–44.

24. AIIB. The Memorandum of Understanding on Establishing the Asian Infrastructure Investment Bank (AIIB) was signed in Beijing. URL: https://www.aiib.org/en/news-events/news/2015/The-Memorandum-of-Understanding-on-Establishing-the-Asian-Infrastructure-Investment-Bank-was-signed-in-Beijing.html. (дата звернення: 28.05.2021).

25. Belt and Road Forum for International Cooperation (2017) . Full Text-Vision and actions on jointly building Belt and Road. URL: http://2017.beltandroadforum.org/english/n100/2017/0410/c22-45.html. (дата звернення: 28.05.2021).

26. ASIAN INFRASTURUCTURE INVESTMENT BANK (2015). The 3rd Chief Negotiators' Meeting took place in Almaty. URL: https://www.aiib.org/en/news-events/news/2015/The-3rd-Chief-Negotiators-Meeting-took– place-in-Almaty-Kazakhstan-on-March-30-31-2015.html. (дата звернення: 29.05.2021).

27. Farkhod Tolipov. Strategic Implications of the War in Ukraine for the Post-Soviet Space: A View from Central Asia. Connections. 2015. №4. С.11– 20.

28. Reference to: Li Tongsheng, Long Dongping. Geopolitical position of Central Asian countries and geopolitical strategy of China. Progress in Geography. 2014. № 03. С.303-314; Luo Yingjie. Security Situations in Central Asia: Changes and Impacts. Journal of International Security Studies. 2014. № 02. С.103-124; Pan Zhiping. Xinjiang's Geopolitics and Our National Security - A Historical and Status Quo Examination. China's Borderland History and Geography Studies. 2003. № 03. С. 57–67.

РОЗДІЛ 3
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

УДК 32-027. 21 (075.8)
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.13

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ В УЖГОРОДСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

POLITICAL SCIENCES AT UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY: PAGES OF HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT

Вегеш М.М.,
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Палінчак М.М.,
доктор політичних наук, професор,
декан факультету міжнародних економічних відносин
Ужгородського національного університету

У статті простежується процес становлення і розвитку політичної науки в Ужгородському національному університеті впродовж 30-річного періоду її існування. Автори доводять, що основоположним у профільній історії кафедри політології став 1990 р. Наказом ректора В. Ю. Сливки було іменовано новий структурний підрозділ вишу – кафедру політології. Як самостійний загальноуніверситетський підрозділ упродовж 1990–1994 рр., крім курсів «Політології», кафедра забезпечувала викладання також «Соціології» для всіх факультетів університету. У 1994 р. кафедра стала структурним підрозділом історичного факультету, а в 1998 р. вперше отримала ліцензію на право підготовки фахівців-політологів. Новий етап розвитку кафедри розпочався 1 березня 2006 р., коли в Ужгородському національному університеті було створено факультет суспільних наук. У 2013 р. кафедру політології перейменували на кафедру політології і державного управління. Кафедра забезпечує підготовку фахівців-політологів за освітніми рівнями «бакалавр» – «магістр» – «доктор філософії». Професорсько-викладацький склад кафедри також забезпечує підготовку фахівців зі спеціальності «Публічне управління та адміністрування» за цією ж схемою. Навчання політологів здійснюють 6 докторів і 15 кандидатів наук, що свідчить про потужний кадровий потенціал кафедри. На кафедрі ведеться активна видавнича робота. Крім індивідуальних та колективних монографій, кафедра видає наукові збірники «Актуальні проблеми політичної науки», «Соціально-політичні студії» та «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політичні науки. Публічне управління та адміністрування». Спільно з факультетом міжнародних економічних відносин видається журнал «Регіональні студії», який включений до переліку фахових видань України (Категорія «Б»). Упродовж 30 років свого існування науковцями кафедри політології і державного управління опубліковано кілька тисяч наукових праць та більше сотні монографій. При кафедрі активно діють Центр ґендерної освіти та Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики. Кафедра веде активну міжнародну співпрацю із зарубіжними науковими центрами і вишами (Чеська Республіка, Словацька Республіка, Угорщина, Румунія, Німеччина тощо).

Ключові слова: політологія, політична наука, факультет суспільних наук, Ужгородський національний університет, державотворчі процеси в Україні, електоральні процеси, країни Центрально-Східної Європи, наукова діяльність, наукові політологічні школи, міжнародні наукові зв'язки.

The article traces the process of formation and development of Political Science at Uzhhorod National University during the 30-year period of its existence. The authors argue that the fundamental in the profile history of the Department of Political Science was year 1990. The order of the Rector V. Yu. Slyvka appointed a new structural unit of the university – the Department of Political Science. As an independent general university's unit during 1990-1994 the department, in addition to the courses "Political Science", also provided teaching "Sociology" for all faculties of the university. In 1994, the department became a structural unit of the Faculty of History, and in 1998 it received for the first time a license for the right to teach political scientists. A new stage in the development of the department began on March 1, 2006, when the Faculty of Social Sciences was established at Uzhhorod National University. In 2013, the Department of Political Science was renamed into the Department of Political Science and Public Administration. The department provides teaching for political scientists at the educational levels of "bachelor" – "master" – "doctor of philosophy". The teaching staff of the department also provides training for experts in the specialty "Public Administration" according to the same scheme. Political scientists are taught by 6 doctors and 15 candidates of sciences, which testifies to the strong personnel potential of the department. The department is providing an active publishing. In addition to individual and collective monographs, the department publishes scientific collections "Actual Problems of Political Science", "Socio-political studies" and "Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Political Science. Public Administration

and Management". Together with the Faculty of International Economic Relations, the magazine "Regional Studies" is published, which is included in the list of professional editions of Ukraine (Category "B"). During the 30 years period of its existence, scientists of the Department of Political Science and Public Administration have published several thousand scientific papers and more than a hundred monographs. The Center for Gender Education and the Research Institute of Political Regionalism are active at the department. The department conducts active international cooperation with foreign research centers and universities (Czech Republic, Slovak Republic, Hungary, Romania, Germany, etc.).

Key words: Political Science, Faculty of Social Sciences, Uzhhorod National University, state-building processes in Ukraine, electoral processes, Central and Eastern European countries, scientific activity, scientific schools of Political Science, international scientific relations.

Постановка проблеми. У Радянському Союзі політологія як наука не визнавалася. Від 1917 р. до кінця 1980-х років на неї було накладено ідеологічне «табу». Її називали «лженаукою», «буржуазною наукою» тощо. Тривалий час забороненою і недоступною для читачів була наукова політологічна спадщина визначних українських учених Михайла Драгоманова, В'ячеслава Липинського, Юрія Липи, Михайла Грушевського та багатьох інших. Політологія в Україні, Росії та інших колишніх республіках СРСР одержала імпульс до бурхливого розвитку лише на початку 90-х років XX ст. До цього часу були спроби окремих учених надати політичній науці статус як окремої та необхідної для суспільства науки, але вони інтенсивно гальмувалися і не могли інституційно сформуватися. Однак буде невірно стверджувати, що вченими нічого не робилося. Уже наприкінці 1980-х років, тобто ще в умовах СРСР, чимало вчених розвивали політологічну проблематику в філософії, політичній економії, так званому науковому комунізмі. Були опубліковані цікаві монографії, проводились науково-теоретичні конференції, уточнювався політологічний категоріальний апарат. Хоча їх вивчення мало догматичний і однобічний характер. Та необхідно було йти в ногу з життям, наздоганяти багаторічне відставання від західної політичної науки. Слушно зауважили автори ґрунтовної «Історії політичної думки в Україні», що «політологічна освіта повинна була частково вирішити низку завдань, спрямованих на становлення й розвиток політичної науки, утвердження основ ліберально-демократичної культури в країні: 1) ознайомити студентство з досягненнями світової політичної думки задля подолання політико-культурного провінціалізму; 2) спрямувати до справжніх витоків національної культури, від яких радянська людина штучно відмежовувалася владою; 3) навчити мислити політично» [49, с. 612]. На початку 1990-х років політологію як навчальну дисципліну почали викладати в українських вищих навчальних закладах, були відкриті перші кафедри політології в Київському, Одеському, Дніпропетровському, Харківському, Львівському університетах та інших освітніх закладах, починає здійснюватися підготовка фахівців із цього профілю. До піонерів становлення української політичної науки, її фундаторів цілком справедливо відносять президента Української асоціації політологів академіка В. Бабкіна та професора Львівського державного університету імені Івана Франка О. Семківа. Саме їм належало авторство перших підручників із політології, якими користувалися студенти українських вишів. Можна собі лише уявити, як складно було тодішнім викладачам миттєво адаптуватися до радикальних змін, що сталися, розробити десятки політологічних навчальних дисциплін і читати їх на належному науковому та навчально-методичному рівні. Свого часу цікаві думки з цього приводу висловив професор Валерій Денисенко у статті про розвиток політичної науки у Львівському університеті: «Безпосередня діяльність по організації викладання та наукових досліджень із політичної науки в 90-х рр. XX ст. та сучасний стан наукових досліджень, окрім австрійсько-польських традицій, також пов'язані з іменами радянських учених – професорів Б. І. Распутніса, О. П. Веремєєвої, О. І. Семківа та їх науковою спадщиною, попри те, що вона із зрозумілих причин ***ґрунтувалася на марксистській методології***» (виділено нами – М. В., М. П.) [35, с. 198]. Саме тоді, на початку 1990-х років, бере свої початки політологія в Ужгородському державному університеті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча політична наука в Ужгородському національному університеті налічує дещо більше тридцяти років, її історії становлення і розвитку вже присвячено чимало праць, зокрема і монографічного та довідково-інформаційного характеру. Однією з перших найбільш ґрунтовних публікацій про виникнення політології на Закарпатті стала монографія «Під покровительство музи Кліо», у якій її автори детально висвітлили період, коли щойно утворена кафедра політології входила як окрема структурна одиниця до складу історичного факультету. У монографії зверталася велика увага не тільки на організацію, розбудову та структуру одного з перших факультетів університету, але також на здобутки в навчально-методичному, науково-дослідному плані, на зв'язках факультету з науково-дослідним інститутом Карпатознавства [79, с. 5–38]. Автори констатували, що «ще досить молода кафедра політології історичного факультету займає одне з чільних місць серед гуманітарних навчально-методичних і наукових центрів вузу» [79, с. 154]. На сторінках монографії поміщені короткі біографічні нариси і вибрані

бібліографії представників професорсько-викладацького складу, прізвища перших випускників історичного факультету, які спеціалізувалися на кафедрі політології. Значний резонанс викликала поява двох монографій доцента М. В. Олашина про історичний факультет Ужгородського національного університету [67; 68]. Особливо великий фактичний матеріал містився в «Додатках» (Студенти історичного факультету, які одержали диплом з відзнакою; Ветерани історичного факультету; Список авторефератів дисертацій, захищених викладачами історичного факультету УжНУ на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук; Список авторефератів дисертацій, захищених випускниками історичного факультету УжНУ на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук; Список авторефератів дисертацій з історичних наук, захищених викладачами загальноуніверситетських кафедр; Випускники історичного факультету, удостоєні почесних звань) [67, с. 67–116]. В іншій своїй монографії М.В. Олашин опублікував біографічні нариси як про засновників кафедри політології, так і весь професорсько-викладацький склад станом на 2010 р. [68, с. 260–288]. Біографії докторів наук, які викладали на кафедрі політології, знайшли своє відображення на сторінках унікального довідникового видання «Наукова еліта Закарпаття. Доктори наук, професори Ужгородського національного університету», присвяченого 60-річчю утворення найпотужнішого закладу вищої освіти в краї [62]. Окремі аспекти історичного минулого кафедри політології знайшли відображення на сторінках книги тележурналістки, поетеси і публіциста, членкині Національної спілки журналістів України І. Гармасій [40] та докторки історичних наук Н. Жулканич, яка видала посібник, що містить документи і матеріали, а також коментарі до них, що висвітлюють історію створення та функціонування на Закарпатті першого вищого навчального закладу – Ужгородського університету. У посібнику вміщено також окремі газетні публікації, у яких йшлося про основні події в житті колективу вишу, інформацію про життєвий шлях та наукову діяльність ректорів університету, хронологію розвитку університету [89].

Важливою подією в житті викладачів і студентів кафедри політології стало створення факультету суспільних наук 6 лютого 2006 р. До п'ятої річниці існування цього нового в структурі університету факультету видано окрему науково-довідкову працю. Її упорядники розкрили не тільки віхи становлення окремих кафедр, зокрема й кафедри політології, але й подали докладні біографічні нариси професорсько-викладацького та допоміжного складу факультету. Уперше в центрі дослідження опинилися структурні підрозділи факультету, які очолювали ужгородські політологи (Науково-дослідний інститут політичної регіоналістики; Закарпатський обласний центр ґендерної освіти при Ужгородському національному університеті; Лабораторія соціологічних досліджень) [91, с. 142–150]. У додатку опубліковані прізвища всіх випускників спеціальності «Політологія» за 2003–2010 рр. [91, с. 169–173]. Окремої уваги заслуговує науково-довідкове видання професора М. Ю. Токаря «Книжка кафедрального життя: короткий нарис та довідкові матеріали з історії кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету», присвячене 25-річчю створення кафедри. Ґрунтовним є короткий історичний нарис про кафедру, який охоплює низку важливих аспектів функціонування цього підрозділу (динаміка розвитку кафедри, її керівники впродовж основних етапів існування, якість педагогічних кадрів, аспірантура й наукові кадри, фахова спеціальність, мозаїка навчальних досліджень та успіхи індивідуальної роботи, напрями наукових досліджень і видавнича діяльність) [93, с. 5–35]. Не менш цікавими і скрупульозно вивіреними є матеріали, поміщені в «довідкових матеріалах»: перелік викладачів та співробітників кафедри; дисертаційні дослідження викладачів, захищені ними під час роботи на кафедрі; учені звання викладачів кафедри; аспіранти кафедри; випускники кафедри; бібліографічні дані про кафедру [93, с. 37–79]. Станом на 2015 р. подані основні видання кафедри (наукові монографії; навчальні посібники, підручники; методичні розробки) та перелік серійних видань кафедри політології і державного управління. Оцінюючи сам факт створення кафедри політології в Ужгородському державному університеті, М.Ю. Токар цілком слушно звернув увагу на два аспекти, які раніше ігнорували дослідники: державотворчі процеси та геополітичні особливості регіону. «У найзахіднішому українському регіоні історія розвитку політичної науки органічно пов'язана з подіями новітнього державотворення. – Стверджує науковець. – Політизація суспільства була викликом і вищій школі, яка повинна була відчувати подих змін та змушувала переорієнтовуватися на світові стандарти заклади освіти і науки. Водночас поява кафедри політології як нового навчального й наукового структурного підрозділу вишу була викликана й тим, що в силу географічних обставин Ужгородський університет підтримував тісні контакти з колегами вищих навчальних закладів та наукових установ у суміжних із Закарпаттям регіонах Румунії, Угорщини, Словаччини, де, зокрема, політична наука як навчальна дисципліна вже отримала на той час визнання й міцно ставала на ноги» [93, с. 5]. Заслуговує на увагу й справедливе твердження, що «упродовж другої половини XX століття Ужгородський університет був беззмінним центром

підготовки кваліфікованих кадрів із різних спеціальностей, потребу яких відчувало Закарпаття» [93, с. 5]. Це стосується і фахівців з політичних наук. Окремі аспекти історії становлення і розвитку кафедри політології і державного управління висвітлені на сторінках узагальнюючих праць про Ужгородський національний університет [42, с. 95–97].

Освітньо-науковий складник роботи кафедри через призму європейської інтеграції висвітлили М.М. Вегеш і Ю.О. Остапець [24; 26]. До 30-ти річчя від дня утворення кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету було проведено наукову конференцію «Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», на якій із доповідями виступили професори О. Ситник, І. Тодоров, Ю. Остапець, М. Лендьел, А. Ключкович, доценти М. Зан, І. Стряпко, Л. Павлишин, В. Буркало та багато інших [82]. Тридцять років для кафедри – це той проміжок часу, коли можна дещо порівнювати, акцентувати на успіхах, пояснювати причини прийняття помилкових рішень, виношувати плани на майбутнє. Колектив кафедри, у якому переплітаються молодість із досвідом, докладає всіх зусиль, щоб залишатися конкурентноздатним у сучасному освітньому просторі, удосконалювати навчальний процес, робити його більш якісним і модерним [82, с. 11].

Формулювання цілей статті (постановка завдань). Метою цієї наукової розвідки є спроба простежити основні етапи становлення і розвитку кафедри політології і державного управління впродовж більше ніж тридцяти років її існування. У рамках поставленої мети намагатимемося акцентувати на науковій та навчально-методичній роботі професорсько-викладацького складу кафедри, а також на спробах налагодження міжнародної співпраці з науковими установами Німеччини, Угорщини, Румунії, Словаччини, Чехії та інших держав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще в 1988 р. на сторінках «Большого советского энциклопедического словаря» можна було прочитати, що політологія, соціологія та геополітика є навчальними дисциплінами, які викладаються на Заході, щоправда їх уже не називали «псевдонауками». У 1989/1990-му навчальному році дисципліну «Політологія» почали викладати разом з іншими новими курсами на кшталт «Соціально-політична історія XX століття» та «Проблеми теорії сучасного соціалізму» (йшлося про соціалізм з «людським обличчям»). Вони, у першу чергу політологія, мали замінити «Історію КПРС» і «Науковий комунізм». Через усі ці модернізації, які ні до чого не привели, пройшов і Ужгородський державний університет. 23 листопада 1990 р. Вчена рада обговорила питання щодо доцільності створення кафедри політології й ухвалила відповідне рішення, а вже 7 грудня ректор В.Ю. Сливка підписав наказ про її відкриття. Кафедра отримала статус загальноуніверситетської, а якщо точніше, зберегла його. З 1964 р. вона називалася кафедрою наукового комунізму, а з 1989 р. – кафедрою теорії соціалізму [82, с. 5–6]. Кафедру політології очолив кандидат філософських наук, доцент В.Л. Боднар (1935–2011), який мав значний дипломатичний і викладацький досвід. Можна справедливо стверджувати, що саме завдяки йому завершився найважчий організаційний етап у становленні кафедри політології. Разом із доктором історичних наук, професором В.І. Худаничем (1922–2006) вони підготували і видали низку найперших навчально-методичних посібників і навчальних програм. В.Л. Боднар, який керував кафедрою політології 12 років, і В.І. Худанич – автор численних праць з політичної історії Закарпаття, безперечно, назавжди залишаться найяскравішими постатями в історії кафедри. З першого її складу сьогодні продовжують працювати доктор політичних наук, професор Ю.О. Остапець, кандидат філософських наук, доцент В.В. Буркало і провідний спеціаліст Г.М. Повханич.

Фундатори політичної науки в Ужгородському університеті

Володимир Боднар народився 4 липня 1935 р. в Ужгороді в робітничій сім'ї. У 1951 р. закінчив місцеву середню школу № 1 імені Т. Г. Шевченка, а в 1956 р. – історико-філологічний факультет Ужгородського державного університету. У 1971 р. завершив навчання в аспірантурі Інституту філософії Академії суспільних наук СРСР в Москві. Кандидатську дисертацію на тему «Вплив національної духовної культури та формування свідомості» (науковий керівник академік АН СРСР М.М. Григор'ян) захистив там же в 1971 р. Після закінчення університету працював учителем Гатянської середньої школи, що на Берегівщині, і Паладькомаровецької восьмирічної школи Ужгородського району, завучем школи, інспектором шкіл, завідувачем Ужгородського відділу народної освіти. Певний час працював на партійній роботі, зокрема завідувачем відділу науки та навчальних закладів Закарпатського обкому Комуністичної партії України. Після завершення курсів перепідготовки кадрів і складання іспитів, зокрема з іноземних мов у Інституті міжнародних відносин в Москві, працював першим секретарем Радянського посольства та першим заступником директора по науці Радянського будинку науки та культури в Будапешті (Угорщина).

З 1975 р. – викладач, старший викладач кафедри філософії Ужгородського державного університету, з 1987 р. – завідувач кафедри політології,

а з 2001 р. – доцент цієї ж кафедри. Понад 15 років був членом Ученої ради університету, історичного факультету, членом атестаційної і видавничої ради. Упродовж багатьох років читав навчальні курси «Історія філософії», «Основи філософії», «Теорія пізнання», «Історія політичних учень зарубіжних країн», «Основи політології», «Політична культура», «Сучасний парламентаризм», «Сучасні політичні вчення зарубіжних країн», «Основи конфліктології» та ін. В.Л. Боднара неодноразово запрошували читати курси лекцій в Сегедському педагогічному інституті ім. Дюли Югаса, Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дердя Бешшенеі, на філософському факультеті Кошицького університету ім. Й. Шафарика, Пряшівському університеті. За свою багаторічну працю В.Л. Боднар нагороджений орденами «Знак Пошани» (1996) та «Дружби народів» (1981), медалями «За доблесну працю» (1970), «Ветеран праці» (1983), Почесною грамотою Міністерства Вищої освіти УРСР (1987) та Почесними грамотами Закарпатської обласної ради. У 2007 р. Вчена рада Ужгородського національного університету представила В.Л. Боднара до нагородження Почесним званням «Заслужений працівник освіти України» [16, с. 3–4].

Основними напрямами наукової роботи В.Л. Боднара була розробка проблем історії політичних учень, політична культура, політична свідомість, проблеми формування політичних систем східноєвропейських країн, державотворчі процеси в Україні, історія української політичної думки тощо. Відомий вчений опублікував понад 160 наукових і навчально-методичних праць. Він першим в університеті почав друкувати праці з політологічної тематики. Цілком справедливо з іменем В.Л. Боднара пов'язують не тільки трансформацію кафедри наукового комунізму Ужгородського університету в сучасну кафедру політології, але й відкриття в стінах найстарішого в краї вищого навчального закладу спеціальності «Політологія». У 2002 р. відбувся перший в історії Закарпаття випуск бакалаврів, а наступного року – спеціалістів і магістрів політології. Отже, прогрес у підготовці високопрофесійних політологів для краю видно неозброєним оком, і в цьому немаловажна заслуга належить першому завідувачеві кафедри, засновнику політичної науки в Ужгородському університеті.

До фундаторів кафедри політології належить доктор історичних наук В.І. Худанич – один із найавторитетніших дослідників державотворчих процесів в Україні та Закарпатті за всю історію університету. Василь Худанич народився 28 березня 1922 р. в закарпатській родині Івана і Ганни Худаничів, які мешкали в селі Сільце Іршавського округу. Після закінчення п'яти класів народної школи в рідному селі талановитий хлопчина в 1934 р. став учнем Берегівської гімназії. Він успішно склав два письмові іспити з української мови та математики і один усний з чеської мови. У період короткочасного існування Карпатської України як автономної, а згодом самостійної держави, В.І. Худанич був уже цілком сформованою в національно-свідомому відношенні людиною. А тому нема нічого дивного, що на початку 1940-х рр., про що свідчать архівні документи, ми зустрічаємо його прізвище серед членів юнацької ОУН. Маючи атестат зрілості, в якому оцінку за поведінку було виправлено з «відмінно» на «задовільно» (за участь у підпільній роботі), В.І. Худанич не зміг влаштуватися на роботу. Лише за дивовижним збігом обставин його зарахували на перший курс історичного факультету Будапештського університету. У 1944 р. Закарпаття було визволено з-під угорської окупації. У зв'язку з цим В.І. Худанич продовжив навчання на історичному факультеті Львівського університету. У 1950 р. він екстерном із відзнакою його закінчує. Здібного студента рекомендували до аспірантури при кафедрі нової і новітньої історії цього вишу. У 1962 р. В.І. Худанич захистив кандидатську дисертацію на тему «Революційна боротьба на Словаччині в 1918–1919 роках», а в 1973 р. – докторську – «Радянсько-угорське співробітництво в 1945–1965 роках». Із 1963 р. він доцент, а з 1975 р. – професор Ужгородського університету [103, с. 5–10].

В.І. Худанич упродовж своєї багаторічної наукової діяльності опублікував понад 350 праць. З науковими доповідями іменитий учений часто виступав не тільки в Україні, але і в Угорщині (Сегед, Будапешт, Ніредьгаза), Чехословаччині (Кошице, Пряшів), США (Нью-Йорк, Чикаго, Клівленд, Глен-Спей), Канаді (Торонто). Відомий фахівець з історії Центральної та Східної Європи, В.І. Худанич був нагороджений орденом Трудового червоного прапора, Почесною грамотою Президії Верховної Ради України. 28 червня 2000 р. за вагомий особистий внесок у суспільно-політичний розвиток Закарпатської області та з нагоди 55-ї річниці возз'єднання Закарпаття з Україною йому присвоєно почесне звання «Заслужений працівник освіти України».

На початковому етапі існування кафедри політології В.Л. Боднар і В.І. Худанич виступили авторами найперших політологічних посібників, за якими навчалися студенти. Необхідно врахувати той факт, що на початку 1990-х років відчувався великий «голод» через брак відповідної навчально-освітньої літератури. Досить тривалий проміжок часу основним вважався підручник з політичної науки уже згадуваного О. Семківа. Можливо, сьогодні, коли побачили світ сотні підручників і посібників на будь-які смаки, перші праці ужгородських політологів здаватимуться дещо наївними

і недосконалими, але вони були вкрай необхідними у той час. У 1995 р. побачив світ навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій «Становлення і розвиток політичної думки в Україні» [15]. Лише один перелік тем, висвітлених на його сторінках, свідчив про великі зміни, які відбулися в політичній науці: політичні вчення мислителів Київської Русі; політична ідеологія Запорізького козацтва; Конституція Пилипа Орлика; Києво-Могилянська академія; вчення українських просвітників про суспільство і державу; М. Костомаров і М. Драгоманов про принципи будівництва самостійної Української держави; політико-правові ідеї в Україні в середині XIX ст.; українська політична думка другої половини XIX і початку XX ст.; державотворча діяльність на західноукраїнських землях у 1918–1919 рр.; міжвоєнний етап у розвитку політичної думки в Україні; державотворчі процеси в Карпатській Україні (1938–1939); післявоєнний і сучасний етап у розвитку української політології; геополітичне положення України та її взаємовідносини із сусідніми державами.

В українському соборницькому дусі був написаний наступний навчально-методичний посібник – «Історія української державності», серед авторів якого теж були В.Л. Боднар і В.І. Худанич. У його основу була покладена нова на той час періодизація державотворчих процесів в Україні, яка заперечувалася в часи панування авторитарної системи в СРСР: найдавніші державні утворення на території України; Східнослов'янська держава – Київська Русь; Галицько-Волинське князівство; Запорізьке козацтво. Становлення Запорізької Січі як держави українського народу; ідея української державності в суспільно-політичному житті в XVIII – першій половині XIX ст.; ідея української державності в другій половині XIX – початку XX ст.; український національно-визвольний рух і державотворчі процеси в 1917–1918 рр. Створення і діяльність Центральної ради; Українська держава за Гетьманату; Українська державність у період Директорії; Західно-Українська Народна Республіка; Гуцульська Республіка; міжвоєнний етап у розвитку політичної думки в Україні; Карпатська Україна – незалежна держава; Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р.; дисидентський рух у боротьбі за незалежність України; розбудова української держави на сучасному етапі [12].

Упродовж 1990-х років викладачі кафедри під керівництвом В.Л. Боднара видали кілька навчально-методичних посібників для студентів вищих навчальних закладів, серед яких окремо слід виділити «Основи політології» [13; 14]. Він був написаний за класичною для того часу структурою: предмет, метод і функції політології; концепція політики; зародження політичної думки в країнах Стародавнього Сходу і доктрини античності; вчення про державу і право в період феодалізму; раціональні концепції політики в працях просвітників; основні напрями сучасної політології; політична система суспільства; держава як основний інститут політичної системи; політичні партії та партійні системи; громадські організації та рухи; політична культура; політична свідомість; зовнішньополітична діяльність держав і світовий політичний процес. До кожної теми подавався план, основні політологічні категорії, питання для дискусій і круглих столів, основна література. Кілька видань витримав навчально-методичний посібник В.Л. Боднара «Нариси з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології» [10]. 26–27 вересня 1996 р. Ужгородський державний університет спільно із Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України виступили ініціаторами проведення міжнародної наукової конференції «Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80–х – перша половина 90–х років XX ст.)», яка започаткувала ґрунтовні дослідження актуальних проблем європейської політики на сучасному етапі [88]. В.Л. Боднар активно включився в цю проблематику. Спочатку він опублікував статтю «Про деякі питання викладання курсу політології в Угорській і Чеській Республіках» [84, с. 24–30], а через деякий час опублікував окремим виданням свою працю «Проблеми становлення політичної системи в Угорській Республіці: політологічні аспекти». У передмові до неї автор наголошував, що «в українській політології та історіографії проблема формування політичної системи Угорщини майже не розроблена, її трансформація в сучасний період, особливо після 1 травня 2004 року, коли Угорщина приєдналася до Європейського Союзу, не до кінця вивчена. Місце і роль політичних інститутів у політичній системі, характер відносин між державою і суспільством, система розподілу гілок влади після зміни політичного режиму, інститут президентства та Конституційний суд тощо. Питання, які є актуальними сьогодні і, вочевидь, будуть такими у майбутньому» [16, с. 6]. Хоча В.Л. Боднар писав у передмові, що його книга не претендує на вичерпне висвітлення проблеми, проте досить стисло й арґументовано висвітлив цілу низку питань: місце і роль парламенту в політичній системі Угорщини; роль уряду Угорської Республіки в системі владних відносин; особливості партійної системи Угорщини; прерогативи та повноваження Президента та Конституційного Суду. Книгу завершила змістовна рецензія В.Л. Боднара на колективну монографію угорських і українських дослідників «Закарпаття 1938–194: угорський і український історичний підхід» [16, с. 39–43].

Кадровий потенціал

Упродовж 1990–1994 років кафедра забезпечувала викладання навчальних дисциплін «Політологія» і «Соціологія» на всіх факультетах нашого університету. У 1994 р. ректор В.Ю. Сливка підписав наказ, згідно з яким кафедра політології увійшла до складу історичного факультету. У 1998 р. кафедра вперше отримала ліцензію на право підготовки фахівців-політологів. Це був значний успіх колективу кафедри, яка стала випускаючою. Хочеться згадати добрим словом завідувача кафедри політології Київського державного університету професора Ф.М. Кирилюка, який разом зі своїми колегами допомагав ужгородським політологам у навчально-методичному плані. У червні 2002 р. перші 18 випускників отримали дипломи бакалаврів-політологів, у 2003 р. – спеціалістів, а в 2004 р. – магістрів. 26 січня 2006 р. Вчена рада Ужгородського національного університету ухвалила рішення, а 1 березня ректор підписав наказ про створення факультету суспільних наук, до складу якого увійшли кафедри політології, педагогіки і психології, соціальної роботи та філософії. Час довів, що це було правильне рішення. Сьогодні факультет суспільних наук, який упродовж багатьох років очолює професор Ю.О. Остапець, є одним із найпотужніших в університеті. У 2013 р. кафедра отримала ліцензію на право підготовки магістрів державної служби, а вже наступного року відбувся перший їх випуск. На той час кафедра цілком закономірно була перейменована на кафедру політології і державного управління. Триває підготовка фахівців зі спеціальностей «Публічне управління та адміністрування» і «Електронне урядування». 30 травня 2016 р. кафедра політології і державного управління одержала ліцензію на підготовку здобувачів вищої освіти третього освітньо-наукового рівня зі спеціальності «Політологія», що дозволило завершити цикл за схемою «бакалавр – магістр – доктор філософії» [82, с. 5–12; 93, с. 5–8].

На етапі становлення кафедра політології не мала жодного професійного політолога, у її складі переважали кандидати філософських та історичних наук. Першим кандидатом політичних наук, який був запрошений на кафедру в 2003 р., став В.С. Петрінко – автор ряду наукових праць про «Політику» Арістотеля («Вплив «Політики» Арістотеля на становлення та розвиток європейської політичної думки», «Право, закон і влада у політичній концепції Арістотеля», «Політика» Арістотеля та розвиток політичної думки італійського Відродження», «Поліс як державне утворення у «Політиці» Арістотеля» тощо) [91, с. 68–69]. Сьогодні на кафедрі політології і державного управління викладають 6 докторів (Ю.О. Остапець, М.О. Лендьел, С.А. Асланов, М.Ю. Токар, А.Ю. Ключкович і М.М. Вегеш), 15 кандидатів наук (М. П. Зан, І. М. Вегеш, О. А. Сурніна-Далекорей, В. В. Марина, Є.І. Гайданка, В.В. Буркало, Н.М. Кічера, О.А. Майор, Г.В. Кумар, В.І. Басараб, В.І. Гиря, В.С. Петрінко, Г.В. Сасин, І.О. Стряпко, К.Т. Червеняк) і двоє старших викладачів (М.М. Колодій, М.О. Сорока). У кадровому відношенні кафедра політології і державного управління є однією з найпотужніших. Немаловажне значення має й той факт, що значна частина викладачів є випускниками кафедри. Також є всі підстави стверджувати, що кафедра готує наукові кадри також для інших структурних підрозділів університету та закладів вищої освіти. Михайло і Марта Шелемби, Ганна Мелеганич викладають на кафедрі міжнародних студій та суспільних комунікацій факультету історії і міжнародних відносин. Анатолій Головка – головний консультант відділу досліджень Західного регіону в м. Ужгороді, Дмитро Грегірчак – доцент гуманітарно-педагогічного коледжу Мукачівського державного університету, Олексій Шафраньош – начальник відділу зв'язків із громадськістю інформаційно-видавничого центру нашого університету, Наталія Марадик – доцент Братиславського університету, Рената Манайло-Приходько – заступник голови Ужгородської районної державної адміністрації. У школах викладають кандидати політичних наук Наталія Шестак і Антоніна Сіротова-Стряпко. Випускниця магістратури 2005 р. Андріана Костенко захистила докторську дисертацію і працює професором кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету [82, с. 7–8].

Ужгородські політологи є головними редакторами та членами редколегій низки вітчизняних і зарубіжних наукових видань: М.О. Лендьел (член редколегії наукового журналу «Політичне життя» (категорія «Б» переліку фахових видань України); "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska "Sectio Balcaniensis et Carpathiensis", Index Copernicus; "Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University" (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Index Copernicus); М.М. Вегеш (член редколегії збірника наукових праць «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки» (відповідальний редактор: член-кор. НАН України С.В. Віднянський), який включено до «Переліку наукових фахових видань України» (Наказ МОН України № 1188 від 24 вересня 2020 р. «Історичні науки», категорія «Б»); заступник головного редактора періодичного наукового збірника Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean–Bucuresti:EdituraRCREditorial(32021року); Ю.О. Остапець (член редакційних колегій журналів:

«Регіональні студії», Вісника наукової думки студентів факультету суспільних наук Ужгородського національного університету «Соціально-політичні студії», Збірника наукових праць «Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина», Науково-популярного альманаху «Українське Державотворення»); І.М. Вегеш (член редколегії журналів «Регіональні студії», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні відносини»); Є.І. Гайданка (головний редактор журналу «Регіональні студії», член редколегії "Revista de Stiinte Politice. Revue des Sciences Politiques", серійне наукове видання Крайовського університету (м. Крайова, Румунія); "Economic Profile", серійне наукове видання Кутаїського університету (м. Кутаїсі, Грузія); М.М. Палінчак (голова редакційної ради журналів «Регіональні студії», «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Міжнародні відносини»).

Факультет і кафедра завжди мали власні наукові видання, у яких друкувалися викладачі та аспіранти. Ще перебуваючи у складі історичного факультету, науковці кафедри політології систематично публікували свої наукові розвідки на сторінках таких відомих видань як «Carpatica – Карпатика» (чи не в кожному випуску був розділ, присвячений політичним наукам, а окремі випуски були повністю присвячені політологічній тематиці) та «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Історія». Важливою подією в науковому житті кафедри було започаткування у 2004 р. видання «Наукового вісника Ужгородського університету. Серія: Політологія. Соціологія. Філософія». Упродовж 2004–2015 років вийшло 18 випусків. На сторінках цього авторитетного фахового видання друкувалися праці багатьох українських політологів, яких сьогодні вважають класиками української політичної науки (Ф. Кирилюк, М. Кармазіна, В. Денисенко, А. Романюк, О. Бабкіна, І. Варзар, А. Круглашов, А. Пахарєв, М. Примуш, Б. Ярош та ін.) [66, с. 3–7]. Вважаємо, що закриття цього видання було великою помилкою. Після шестирічної перерви Вчена рада факультету суспільних наук ухвалила рішення про відновлення вищеназваного видання під назвою «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політичні науки. Публічне управління та адміністрування».

Для студентів видається журнал «Соціально-політичні студії: вісник наукової думки студентів» (вийшло 10 випусків) [93, с. 98], а аспіранти мають можливість друкуватися в серійному збірнику «Актуальні проблеми політичної науки» (вийшло 5 випусків) [1–5]. Кафедра політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет» має також серійні видання: монографічна серія "Studia Regionalistica" (вийшло 8 випусків) та навчально-методичну серію «Кафедра» (вийшло 29 випусків) [93, с. 89–94]. Сьогодні найавторитетнішим виданням є науковий журнал «Регіональні студії» (вийшло 24 випуски), який до 20 березня 2020 р. належав до міжнародної наукометричної бази даних для соціо-гуманітарних наук Copernicus. Після восьмимісячної перерви, викликаної перереєстрацією фахових видань України, 26 листопада Міністерство освіти і науки включило «Регіональні студії» до категорії «Б». Головний редактор цього видання – доцент Є. Гайданка, а голова редакційної ради доктор політичних наук, професор М. Палінчак.

Видання підручників і посібників

Кафедра політології і державного управління завжди славилася своєю науковою продукцією. Йдеться, перш за все, про підручники, навчально-методичні посібники та різноманітні рекомендації навчального характеру. Упродовж 1994–2007 рр. викладачами кафедри опубліковано понад 20 видань такого плану [11; 17; 21–24; 29; 59–61; 63–65; 69; 85–86]. Популярністю серед студентського загалу користувалися посібники «Політологія. Конспект лекцій» [27], «Основи політології» [25], «Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз» [34], «Як писати наукову роботу» [29], «Політична наука» [81], «Світ політології» [28]. Три видання витримав посібник «Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання», у якому наводилися чіткі рекомендації стосовно структури, обсягу та оформлення кваліфікаційних робіт, вибору теми дослідження та добору літератури тощо [63–65]. У 2008 р. в серії «Вища освіта XXI століття» київського видавництва «Знання» побачило світ третє видання підручника «Політологія», який був визнаний одним із кращих. Розділи підручника відповідали змісту державного стандарту дисципліни «Політологія» для вищих навчальних закладів III і IV рівнів акредитації. Його новизна полягала в тому, що автори виокремили низку тем, пов'язаних із реалізацією владних відносин в українському соціумі. Аналізувалася система органів державної влади і місцевого самоврядування в Україні. Більшість розділів підручника завершувалася аналізом вітчизняних політичних процесів. Окремими структурними частинами підручника були програма курсу «Політологія», методичні поради для написання наукових робіт студентів і тестові завдання для самоконтролю. До підручника додавався безкоштовний комп'ютерний додаток з різноманітними схемами і таблицями [87].

Високо був оцінений рецензентами навчальний посібник ужгородських політологів «Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть» [83]. До колективу кафедри, який очолювала професор М.О. Лендьел, також приєдналися

науковці-політологи інших факультетів і вишів, зокрема М. Палінчак, Є. Кіш, Ч. Бігарі, О. Йоов, І. Ковач, В. Савка та інші. Тематика вищеназваного посібника збігалася з науковими темами, над якими працювали викладачі кафедри на той час. Якщо в 1990-х роках колектив кафедри зосередив наукову увагу переважно на теоретичних засадах розвитку політичної науки, то з початку XXI століття викладачі поглибили комплекс наукових пріоритетів з урахуванням регіональної специфіки, що стало вимогою сучасності. Відтак викладачі працювали над комплексною темою «Національно-демократичний, етнополітичний та культурно-освітній розвиток України: політологічний та соціологічний виміри», а згодом – «Електоральні, політичні, культурні, етнонаціональні проблеми розвитку України та країн Центрально-Східної Європи», що є складовою колективної наукової проблеми «Трансформаційні процеси в Україні та країнах Центрально-Східної Європи». У 2015 р. було затверджено назву науково-дослідної роботи кафедри, головною метою якої є моніторинг трансформаційних процесів у країнах Центральної та Східної Європи з перспективою оптимізації реформ у політичній і державно-управлінській сфері України з акцентом на регіональний вимір. Тема «Політичні, державно-управлінські й регіональні процеси в країнах Центральної та Східної Європи» сформована з урахуванням сучасних наукових інтересів викладачів, а також вимог щодо реалізації пріоритетних політико-управлінських реформ в Україні. У 2019 р. затверджена нова комплексна тема науково-дослідної роботи викладачів кафедри – «Політична стабільність в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти», що гармонійно продовжує попередні напрацювання. Загалом, основні напрями наукових досліджень та інтересів колективу кафедри політології і державного управління можна згрупувати в наступних тематичних блоках: трансформаційні процеси в країнах Центральної та Східної Європи; етнополітичні та етносоціальні процеси в Україні й країнах Центральної Європи; проблеми політичної регіоналістики; елітотворчі та електоральні процеси в Україні й Закарпатті; морально-психологічні та культурологічні аспекти політичних процесів.

Авторам посібника «Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть» вдалося, на наш погляд, об'єктивно і неупереджено висвітлити цілу низку проблем, які залишаються актуальними і сьогодні: передумови лібералізації недемократичних політичних режимів у країнах Центральної Європи; трансформація системи владних інститутів у регіоні; еволюція партійних та електоральних систем у центральноєвропейських країнах; політична культура та участь громадян постсоціалістичних країн; регіональний вимір політичного процесу в країнах Центральної Європи; місцева демократія; етнополітичні процеси; зовнішньополітичні пріоритети; інтеграція країн регіону до Європейського Союзу. Ґрунтовними є висновки авторського колективу: «Протягом 1998–2013 рр. Україна продемонструвала нестабільність у функціонуванні політичних інститутів. У визначений період (15–16 років) країна залишається з трансформаційною моделлю політичної системи, не досягнувши суттєвих успіхів у демократичному розвитку» [83, с. 461]. З таким логічним висновком необхідно погодитись.

Упродовж тривалого часу політологи Ужгородського національного університету досліджують різноманітні проблеми конфліктології і геополітики (В.С. Петрінко, М.М. Палінчак, М.М. Вегеш). Їх перу належить низка навчально-методичних посібників, зокрема: «Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці», «Світовий процес і геополітика», «Західна геополітика в іменах», «Геополітика в іменах», «Геополітика: Україна. Європа. Світ», «Геополітична енциклопедія» [18–20; 31; 77–78]. Нещодавно багаторічна робота ужгородських науковців вилилася у видання підручника для студентів і аспірантів «Геополітика в постатях і термінах» [30]. Структурно підручник складається з п'яти окремих частин, які доповнюють одна одну. Перші два теоретичні розділи включають основні поняття, методи і функції геополітики, геополітичні закони і категорії, деякі геополітичні концепції (цивілізаційного підходу до історичного процесу; військово-стратегічні теорії та концепції географічного детермінізму). У третьому розділі аналізуються погляди найвидатніших представників німецької, італійської, англійської, скандинавської, американської, французької, російської та української геополітичної думки. Книгу завершує «Геополітичний словник» та вибрана бібліографія з геополітики (1142 позиції літератури) [30, с. 727–784].

Наукова робота

На кафедрі завжди приділялася значна увага покращенню показників наукової роботи, що відображено як в авторських, так і загальних бібліографічних покажчиках [51]. Упродовж 30-ти років свого існування професорсько-викладацький склад опублікував понад 2 500 тисяч наукових праць, серед яких більше 100 монографій. Вважаємо за необхідне більш детально зупинитися на окремих із них, які, на нашу думку, стали знаковими для кафедри. Доктор політичних наук, професор М.О. Лендьел є автором фундаментальної монографії «Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи», у якій аргументовано проаналізовано локальні політичні інститути

та процеси в період постсоціалістичних трансформацій [54]. У чотирьох розділах монографії розглянуто як власне інституційне середовище функціонування місцевої демократії у країнах Центральної і Східної Європи, так і механізми відтворення місцевих політичних еліт та участь громадян у формуванні місцевої політики. Кропітка робота з численними вітчизняними та зарубіжними джерелами дала підставу М.О. Лендьел підсумувати, що «процес становлення місцевої демократії у країнах Центрально-Східної Європи поєднував характеристики гомогенності та гетерогенності в національному вимірі, які також були притаманні локальним випадкам у середовищі одного й того самого суспільства… Маємо підстави стверджувати, що феномен місцевої демократії не можна оцінювати за допомогою критерію консолідації, оскільки стан цього режиму, окрім загальнонаціональних факторів, залежить від конкретної конфігурації структурних елементів, що склалися в межах муніципалітету. Водночас характер політичного процесу, який складається в територіальних громадах, впливає на консолідацію демократії в межах усього суспільства» [54, с. 538]. Сферу наукових інтересів М.О. Лендьел складає проблематика локальної демократії та регіоналізму в Країнах Центральної та Східної Європи, європеїзації політичного процесу в постсоціалістичних країнах. Ця проблематика знайшла своє відображення і в низці навчальних посібників дослідниці [55; 56]. Добре орієнтуватися в проблематиці сучасної європейської та світової політики М.О. Лендьел дозволяє набутий практичний досвід під час стажувань в університетах та науково-дослідних установах США, Угорщини, Франції, Швеції, Чеської Республіки. Вільне володіння англійською мовою знайшло свій відбиток на сторінках англомовних монографій і статей М.О. Лендьел [108; 109].

Сферою наукових інтересів Н.В. Марадик є проблеми транзитології, зокрема, перехід до демократії в країнах Центрально-Східної Європи, а також питання еволюції та формування партійних систем вищезазначеного регіону [91, с. 62]. Її перу належить ґрунтовне монографічне дослідження «Перехід до демократії в Чеській Республіці» [58]. Дослідниця вперше в українській політичній науці комплексно висвітлила непростий процес переходу до демократії в сусідній з Україною державі, з'ясувавши ряд моментів, на що її попередники не звертали належної уваги. Н.В. Марадик аргументовано довела, що перехід від посттоталітарного до демократичного режиму в Чеській Республіці відбувся згідно з класичною схемою демократичного транзиту, яка передбачає проходження трьох послідовних етапів – лібералізацію політичного режиму, оновлення політико-інституціональної моделі державної влади та закріплення демократичних норм та процедур. Необхідно погодитись із слушним висновком дослідниці, що «становлення зрілого громадянського суспільства є справою не одного року і потребує перевірки часом», адже, «як показує емпіричний досвід, країна, у якій існує життєздатне громадянське суспільство, має реальні шанси і надалі залишатися демократією. Тому Чеська Республіка в цьому аспекті може з оптимізмом дивитися у майбутнє» [58, с. 133]. Цей оптимістичний висновок Н.В. Марадик щодо майбутнього Чеської Республіки стає реальністю.

Близькою до тематики Н.В. Марадик є монографія А.Ю. Ключковича «Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій» [53], яка лягла в основу його дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Досліджуючи демократичні трансформації словацької партійної системи, автор виокремив шість основних етапів: 1) 1990–1992 рр. – початкова багатопартійність; 2) 1992–1998 рр. – двополярна партійна система з домінуванням РЗДС; 3) 1998–2002 рр. – двоблокова плюралізована партійна система; 4) 2002–2010 рр. – стандартизація політичної сцени та формування двоцентрової партійної системи; 5) 2010–2016 рр. – двоцентрова партійна система з домінуючою партією у лівій частині спектру; 6) 2016–2019 рр. – плюралізована партійна система з домінуючою партією в лівій частині спектру. А.Ю. Ключкович переконливо довів, що на сучасному етапі розвиток партійної системи демонструє низку деструктивних тенденцій (розпад її структурного ядра, плюралізація і нестабільність парламентського представництва, посилення популізму і антисемітської спрямованості, представництво в парламенті партії з відвертими правоекстремістськими ознаками).

М.Ю. Токар, Ю.О. Остапець, М.П. Зан взяли участь у написанні ґрунтовної колективної монографії українських та угорських вчених «Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура». Їхня монографія – спільний проект науково-дослідного інституту політичної регіоналістики Ужгородського національного університету та Інституту етнонаціональних досліджень Угорської академії наук. У цій праці панорамного характеру яскраво простежується унікальність краю через призму світової історії. П'ять фундаментальних розділів цієї монографії, виданої українською та угорською мовами, простежують історію Закарпаття від закінчення Першої світової війни до наших днів (Закарпаття у складі Чехословацької Республіки. 1919–1939; Закарпаття у складі Угорщини. 1939–1944; Радянське Закарпаття. 1944–1991; Закарпаття в роки незалежності України. До 2009 року; Мовна політика на території сучасного Закарпаття з кінця XIX – до початку XXI століття). Знаковість цієї праці в толерант-

ному підході її авторського колективу до аналізу історичних подій на різних етапах нашої спільної історії. «Потрібно відзначити, – стверджують упорядники, – що увродовж багатовікового співжиття в Закарпатській області представників багатьох національностей між нами не відбувалося яких-небудь великих непорозумінь. Мирне співіснування національних груп може бути прикладом для інших регіонів не тільки України. Така позиція є традиційною для Закарпаття…» [46, с. 18]. Щоправда, були й трагічні сторінки в історії Закарпаття, коли угорські війська вторглися на терени краю, потопивши в крові незалежну Карпато-Українську державу. Цій події в монографії присвячений окремий параграф «Автономія і незалежність Карпатської України: події 1938–1939 років» [46, с. 107–125]. Автори чітко висловили своє ставлення до угорської окупації краю: «Упродовж 15–16 березня 1939 року велися основні бої між захисниками української державності в Карпатах та її загарбниками» [46, с. 126].

Більш детально державотворчі процеси в Карпатській Україні знайшли своє відображення в колективній монографії «Вони боронили Карпатську Україну: нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців» (2002) та спільних працях М.Ю. Токаря і одного з авторів цієї статті (Августин Волошин: життя і помисли президента Карпатської України; Карпатська Україна на шляху державотворення: До 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України та ін.) [93, с. 82–83]. Заслуговує теплих слів навчальний посібник «Карпатська Україна в контексті українського державотворення», матеріал якого дозволяє в доступній формі ввести тему Карпатської України до навчальних та виховних планів. Автори у семи окремих темах об'єктивно та неупереджено висвітлили цілий спектр актуальних питань українського державотворення в Закарпатті напередодні Другої світової війни (Історико-політичні передумови Карпатської України; Міжнародний фактор і статус Закарпаття; Боротьба за автономію і проголошення незалежності Карпатської України; Організація народної оборони Карпатська Січ – збройні сили Карпатської України; Культура, освіта і релігія в Карпатській Україні; Короткий життєпис Августина Волошина; Будівничі Карпато-Української держави). На компакт-диску записаний епохальний для історії Закарпаття документальний фільм «Трагедія Карпатської України», який Каленик і Петро Лисюки знімали в 1939 р. [32; 33]. Спільно з Інститутом історії України НАН України кафедра політології і державного управління провела міжнародну наукову конференцію «Карпатська Україна – незалежна держава», а до 80-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 145-річчя від дня народження Августина Волошина відбувся ще один великий науковий форум – міжнародна конференція «Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність» [50]. У цьому ракурсі також необхідно назвати монографічні дослідження І.О. Стряпка і В.І. Гирі, які дослідили роль товариства «Просвіта» в громадсько-політичному житті Закарпаття та антиукраїнську діяльність угорської іреденти в міжвоєнному Закарпатті [41, 90]. Українську політичну думку 1920–1930-х років на Закарпатті висвітлив М. Ю. Токар [49, с. 342–382]. Автор звернув увагу на значний внесок окремих знакових політичних діячів Карпатської України на формування українського державотворення (Еволюція політичних поглядів А. Волошина; Державницька думка братів М. і Ю. Бращайків; Національне питання у поглядах братів Ф. і Ю. Реваїв; Радикальний націоналізм С. Росохи та І. Рогача) [49, с. 355–382]. Належне місце Карпатській Україні як етапу українського державотворення відведено на сторінках «Хроніки Закарпаття» [101].

Логічним завершенням кафедрального циклу робіт про державотворчі процеси в Україні став вихід у світ колективної монографії під загальною редакцією М.Ю. Токаря «Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016)» [47]. «Історія Закарпаття XX століття, – слушно стверджує головний редактор, – є своєрідною і певною мірою символічною для регіонального розвитку краю. Це полягає в тому, що ефективний політичний розвиток регіону, коли в цьому процесі почали брати безпосередню участь місцеві жителі, розпочався практично більш ніж сто років тому. Логічність розуміння сказаного слід шукати в можливостях та перспективах громадян впливати на перебіг політичних подій та вирішувати важливі політичні завдання на власний розсуд і власними силами» [47, с. 7]. Захоплює розмаїтість охопленої авторами монографії проблематики (Громадсько-політичне життя; Демографічні та етнічні процеси; Соціальний захист; Розвиток освіти; Туристична галузь; Релігійні організації; Розвиток спорту). Маємо всі підстави стверджувати, що авторському колективу вдалося «відобразити насамперед суспільний портрет регіону й привернути увагу до його історії та сьогодення, вказати на важливі факти в його регіональній біографії…» [47, с. 5].

Не хотілося б обминути увагою ще одну, на наше переконання, ґрунтовну монографію ужгородських політологів. Маємо на увазі книгу М.М. Басараба і М.Ю. Токаря «Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України» [9]. Ця монографія була першою друкованою працею, яка започаткувала видавничу серію "Studia Regionalistica", про що вже йшлося вище. Автори підготували оригінальну книжку, яка присвячена складним і суперечливим подіям в історії Закарпаття – участі громадян у процесі

боротьби за незалежність України та подальшому державотворенні через призму діяльності регіональних громадських організацій наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття. Слід відзначити, що цей результат авторами досягнуто завдяки багаторічній копіткій праці в державних архівах, фондах громадських організацій, особистих архівах учасників тогочасних подій. Дослідники опрацювали значний пласт джерельних приписів, допоміжної літератури, періодики. Учені доводять, що громадсько-патріотична і культурно-просвітня спрямованість громадських організацій сприяла масовому залученню громадян до вирішення різних актуальних питань суспільної дійсності. Цілком логічно акцентується увага на тому, що роль громадських організацій була визначальною в становленні незалежної України, особливо на регіональному рівні. На зламі 80–90-х рр. XX ст. представники інтелігенції, студентство, інші верстви населення стали учасниками важливих трансформаційних процесів. Це наукове дослідження є актуальним, оскільки воно виходить із змісту діяльності громадських організацій у часи боротьби національно свідомих представників суспільства за Українську державність. Актуальність дослідження є очевидною і з огляду на відсутність комплексного вивчення діяльності громадських організацій Закарпатської області на зламі історичних епох. Важливо підкреслити, що дослідники звертають увагу як на позитивні, так і на негативні фактори становлення й розвитку перших громадських організацій і об'єднань у Закарпатській області та їх вплив на процеси державотворення. При цьому, автори не ідеалізують діяльність громадських організацій краю, а неупереджено її осмислюють [9, с. 4]. Монографія М.М. Басараба і М.Ю. Токаря – своєрідний літопис новітньої історії Народного Руху України, Української Гельсінської Спілки, Товариства української мови імені Т. Шевченка, крайової «Просвіти».

До брендових монографій кафедри політології і державного управління слід також зарахувати працю, виконану на основі роботи над докторською дисертацією з державного управління. Маємо на увазі авторську монографію М.Ю. Токаря «Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин» [92]. На сьогодні монографія М.Ю. Токаря – найбільш масштабне дослідження громадських організацій на загальноукраїнському рівні. Автор розглянув громадські організації як суб'єкти публічно-управлінських відносин, зосередивши увагу на динаміці їх розвитку, різновидах та особливостях. Цікаві думки висловлює вчений в окремих підрозділах монографії: актуальність механізмів інституціональної єдності громадських організацій та публічної влади; застосування механізму інституційного ребрендингу громадських організацій в умовах децентралізації влади; діджиталізація публічних послуг як інструмент оптимізації діяльності громадських організацій; синергетичний ефект публічного взаємовпливу держави, місцевого самоврядування і громадських організацій у регіонах із вразливою соціальною інфраструктурою тощо. М. Ю. Токар запропонував авторську періодизацію розвитку громадських організацій в Україні за роки її незалежності: 1) 1987–1990 роки: стихійно організаційний етап; 2) 1990–1998 роки: базово-нормотворчий; 3) 1999–2005 роки: масово-мобілізаційний; 4) 2006–2012 роки: частково-інституційний; 5) 2013–2015 роки: активістсько-волонтерський; 2016 рік – по теперішній час: суспільно-інституційний [92, с. 364]. «На нашу думку, – стверджує автор, – головним лейтмотивом цієї праці, яка не претендує на вичерпність і буде продовжена, є розуміння того, що суб'єктність громадських організацій стимулює інституції громадянського суспільства до тісної співпраці з суб'єктами суспільно-державної взаємодії для синергетичного ефекту, що спрямований на забезпечення інтересів усіх громадян. Відтак це визначальним чином впливає на демократичність держави, ініціює кардинальні зміни в ставленні до перспектив розвитку громадянського суспільства й, зокрема, громадських організацій, схиляє державу до глибшої децентралізації системи публічного управління» [92, с. 374]. Доповненням до ідей, висловлених на сторінках цієї унікальної праці, є колективна монографія за загальною редакцією М. Токаря і П. Петровського «Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства» [43]. Заслуговує на увагу англомовний варіант статті М.Ю. Токаря про ребрендинг громадських організацій [116, с. 297–306].

С.А. Асланов – один із провідних закарпатських політологів, який упродовж тривалого часу ґрунтовно досліджує актуальні політологічні проблеми. Завдяки численним науковим публікаціям він стрімко увійшов до плеяди найкращих вітчизняних дослідників. Після успішного завершення навчання в аспірантурі Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України С.А. Асланов у червні 2010 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Політико-правові засади державної етнонаціональної політики в Україні». Однак хотілося б більш детально зупинитися на монографії вченого «Етнополітина стабільність держави: політико-правовий аналіз», у якій С.А. Асланов проаналізував особливості забезпечення етнополітичної стабільності в національній безпеці, етнонаціональній політиці пострадянських держав, а також причини, фактори, механізми протидії етнополітич-

ній нестабільності в Україні, зокрема на прикладі гібридної війни. Ця монографія найбільш повно відображає зміст та основні положення його докторської дисертації [6, 2, с. 203]. Структуровано монографія складається з п'яти розділів: теоретико-методологічні засади дослідження етнополітичної стабільності; типологія етнополітичної стабільності; етнополітична стабільність і національна безпека; етнополітична стабільність пострадянських держав: у пошуках адекватної викликам моделі (С.А. Асланов детально аналізує ситуацію в Молдові, Грузії, Україні та Російській Федерації); етнополітична нестабільність в Україні: причини, фактори, механізми протидії. Дослідник уперше у вітчизняній історіографії узагальнює праці попередників про особливості гібридної війни в Україні, причому робить це через призму етнічного конфлікту. Автор розглядає події 2014–2018 рр. не як громадянську війну, а віроломне вторгнення російських військ на територію незалежної України. «В Україні, – констатує С.А. Асланов, – жорстке змагання вилилося в широкомасштабні військові дії між українськими збройними силами, що намагалися звільнити тимчасово окуповані території та незаконними терористичними формуваннями й російськими військовими, що вторглися на територію України без оголошення війни. Етнополітична дестабілізація в регіоні досягла безпрецендентного рівня, що вказує на деструктивну природу етнополітичного конфлікту, який отримав назву гібридної війни, для етнополітичної стабільності України зокрема і усього регіону в цілому» [6, с. 313–314]. До наслідків етнополітичної нестабільності вчений справедливо відніс анексію Автономної Республіки Крим. Необхідно погодитись із висновком автора, що «кримське питання на даний момент залишається серйозним етнополітичним викликом Україні. Анексія півострова стала прикладом того як етнополітична нестабільність у регіоні, підживлювана деструктивною діяльністю сусідньої держави, що має найбільшу національну меншину в Україні, яка в Криму становила більшість, стала приводом для етнополітичної дезінтеграції України: порушення суверенітету, введення військ, анексії півострова» [6, с. 340]. Монографія завершується трьома підрозділами, які суттєво пояснюють й підсилюють попередній матеріал: «Етнополітична дезінтеграція та формування квазідержавних утворень як технології етнополітичної нестабільності в Україні»; «Ендогенні та екзогенні механізми стабілізації етнополітичної ситуації в Україні: міжнародно-правові санкції»; «Етнополітичний конфлікт в Україні як індикатор неефективності міжнародної системи гарантування миру, безпеки та стабільності у світі» [6, с. 340–403]. Окремі аспекти досліджуваної проблеми С.А. Асланов порушив на сторінках журналів, які індексуються Web of Science [7; 8].

На кафедрі політології і державного управління розпочався і триває процес формування окремих політологічних шкіл, які цілком справедливо пов'язуються з іменами тих чи інших вчених. Можемо впевнено стверджувати про формування таких шкіл із проблематики дослідження державотворчих процесів в Україні та на Закарпатті, вивчення історико-політичних процесів у країнах Центрально-Східної Європи. Формується також політологічна школа дослідників електоральних процесів на Закарпатті, яку справедливо поєднують з іменем найавторитетнішого вченого в цьому ракурсі доктора політичних наук, професора Ю.О. Остапця. Коло його інтересів – електоральні процеси в Україні та інших країнах світу, проблеми партійного будівництва в Україні, особливості трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи [91, с. 66]. Під керівництвом відомого вченого захищено 10 дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Серед його вихованців чимало випускників спеціальності «Політологія», які вже давно стали колегами на кафедрі політології і державного управління.

Свого часу великий резонанс викликала як серед експертів, так і пересічних громадян монографія Ю.О. Остапця і М.Ю. Токаря «Закарпаття через призму політичних виборів». Авторів не слід вважати новачками у царині партійних та електоральних досліджень, вперше підійшли комплексно до вивчення різноманітних аспектів участі громадян Закарпаття у виборчих процесах. У монографії йдеться і про партійне структурування напередодні та під час виборчих (переважно парламентських) перегонів, і про позиції представників регіональної політичної еліти, різнопланові агітаційні, пропагандистські акції суб'єктів виборчих процесів, блокування й протистояння партійних осередків і блоків, аналітичні зрізи та експертні оцінки дослідників і багато іншого. Найбільшою заслугою авторів монографії є все ж той факт, що вони аналізують виборчі процеси в Закарпатті на фоні різних історичних епох, починаючи з XX століття і до сьогодні. Адже саме Закарпаття з усіх інших сучасних регіонів України має найбільшу історичну традицію електоральної участі. У 20–30-х рр. минулого століття місцеві жителі вперше залучилися до будівництва демократичної політичної системи у складі Чехословацької Республіки, тим самим взявши безпосередню участь у формуванні багатопартійної системи та пропорційної виборчої практики. Цей досвід, безперечно, сприяв становленню політичної свідомості та політичної культури закарпатців, дав можливість реалізувати себе в процесі політичного елітотворення [75, с. 3].

У співавторстві з Н. Шестак і відомою словацькою дослідницею І. Дудінською Ю. Остапець видав одну з перших в українській історіографії монографію про еволюцію партійної системи в Україні в умовах трансформації політичних систем. У передмові до книги автори визнавали, що «становлення партійних систем представляє собою складний процес… Вивчення досвіду становлення партійних систем у державах, де політична демократія щойно формується, є необхідним для теоретичного осмислення загальних закономірностей і соціально-культурних особливостей еволюції партійних систем. Осмислення такого досвіду необхідно і в аспекті вивчення особливостей функціонування вітчизняної партійної системи» [76, с. 3]. Автори монографії глибоко проаналізували як зарубіжний досвід вивчення еволюції політичних партій у перехідних суспільствах, так і основні досягнення сучасної вітчизняної науки. Важливим у всіх відношеннях був розділ про теоретико-методологічні засади дослідження проблеми, де науковці запропонували власний варіант періодизації української партійної системи. На той час із запропонованими етапами погодилася переважна більшість фахівців: 1) починаючи з середини 80-х р. до кінця 1991 р.; 2) з кінця 1991 р. до кінця 2004 р.; 3) з кінця 2004 р. до сьогодення. Власну періодизацію дослідники мотивували наступним чином: «Перш за все, ми враховуємо комплекс чинників, які впливають на партогенез: нормативно-правова основа, електоральна формула, форма правління, соціально-політичні розмежування, особливості трансформації українського соціуму тощо. У той же час слід зазначити, що вплив різних чинників на різних часових проміжках еволюції партійної системи є різним» [76, с. 72].

Монографію «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» Ю. Остапець написав у співавторстві з Є. Гайданкою, А. Ключковичем і Н. Марадик. Ще й донині ця праця залишається єдиною роботою, у якій комплексно висвітлено трансформацію системи владних інститутів у Чеській Республіці, Словацькій Республіці, Республіці Польща та Угорщині. Це ж стосується й аналізу партійних систем вищеназваних країн. Для українського читача важливими є думки авторського колективу про відмінності партійної системи України від аналогічних у країнах Вишеградської четвірки. Щодо відповіді на це питання, автори слушно відзначили: «Важливе значення для трансформації партійної системи мав і характер демократичного транзиту в цілому, в країнах Вишеградської четвірки, і в Україні він був принципово різним. Українська трансформація відрізнялась бінарним характером, а саме соціально-політичні та економічні перетворення необхідно було здійснювати паралельно з національно-політичними – розбудовою національної суверенної держави… Головні завдання партій відтак у країнах Вишеградської групи і в Україні були різними» [74, с. 197]. Цікавими є порівняння Помаранчевої революції 2004 р. та революції Гідності 2013–2014 рр. у ракурсі досліджуваної проблематики. Доводиться погодитися з твердженням авторів, що в Україні «практично кожні наступні парламентські вибори відбувалися за різними виборчими системами. Постійна зміна виборчих формул негативним чином відображалася на структуруванні партійного простору в Україні» [74, с. 198]. На відміну від України, країни Вишеградської четвірки вирізняються стабільністю. Науковці запропонували запровадити відкриті регіональні списки з преференціями, запровадити систему прямого державного фінансування та обмежити приватні дотації на утримання політичних партій, посилити контроль за використанням партіями коштів.

Свого часу монографію Ю. Остапця «Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів» один з авторів цієї статті назвав «своєрідною енциклопедією про електоральні процеси в Україні та Закарпатті» [2, с. 198–203]. Ця праця – результат багаторічної кропіткої дослідної роботи над головною тематикою свого науково життя. Лише перелік назв розділів монографії переконує в такому твердженні: методологія вивчення виборчого процесу та поведінки виборців: дослідницькі напрями та методи аналізу; Закарпаття електоральне (охоплено значний проміжок часу з 1991 до 2015 рр.); електоральні процеси в Україні і на Закарпатті; регіональні особливості парламентських та місцевих виборів 2002 року в Закарпатській області; організація та проведення виборів Президента України у 2004 році на Закарпатті; парламентські та місцеві вибори 2006 року в Закарпатській області; електоральний цикл 2010–2012 рр. в Україні: загальнонаціональний та регіональний вимір; суспільно-політичний розвиток України у контексті електорального циклу 2014–2015 рр. Не зупиняючись детально на характеристиці вищеназваних розділів, звернемо увагу тільки на деякі аспекти, що пов'язані з епохальними подіями в житті українського народу. Здавалося б, що українського читача вже важко здивувати новою статтею чи навіть монографією про події 2004 р. Проте сила монографії Ю. Остапця полягає в тому, що він уперше в українській історіографії ґрунтовно дослідив організацію та проведення виборів Президента України на Закарпатті. Публікації, які мали місце до нього, носили спорадичний і переважно публіцистичний характер. На глибоке переконання автора, результати виборів 2004 р., що доведено Верховним Судом України, були сфальсифіковані на користь В. Януковича. Такого роз-

маху фальсифікації, такого відвертого ігнорування думки народу незалежна Україна ще не знала. Наслідки такої фальсифікації не заставили себе довго чекати, оскільки все вилилось в акції громадянської непокори, названі «Помаранчевою революцією» [73, с. 198]. Можна погодитись із твердженням Ю. Остапця, що «проведення «третього туру» стало скоріше несподіванкою, ніж закономірністю. Перемога В. Ющенка насправді лише продемонструвала неоднорідність і поляризованість українського суспільства, відсутність консенсусу в питаннях подальшого економічного, політичного та геополітичного розвитку України. Одним із найголовніших результатів перемоги Помаранчевої революції стала зміна правлячих еліт. Це саме те, чого бракувало і Україні, і Закарпаттю для їх розвитку протягом останніх років. До позитивних наслідків Помаранчевої революції можна зарахувати усвідомлення громадою краю спроможності впливати на владні структури» [73, с. 198]. Справедливість цих слів підтвердила Революція Гідності 2014 р., яка «змела» режим В. Януковича і змусила вітчизняну політичну верхівку визначитися з більш чіткою зовнішньополітичною орієнтацією.

У монографії «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України», написаної Ю.О. Остапцем у співавторстві з Р.Ю. Манайло-Приходько, проаналізовано особливості регіонального структурування партійної системи України та сформульовано методологічний інструментарій для вивчення регіонального розвитку і функціонування партійної системи України. Автори запропонували власну конфігурацію партійної структури на регіональному рівні: 1) загальнонаціональні парламентські політичні партії; 2) загальнонаціональні непарламентські партії; 3) регіональні партії; 4) субрегіональні партії. Дослідники простежили регіональний вимір партійної системи України у межах загальнонаціональних виборчих циклів 1990–2019 рр. Монографію суттєво посилили додатки (результати голосування за політичні партії і виборчі блоки на парламентських виборах 1998 р., 2002 р.; переможці парламентських виборів у регіонах України 1998–2014 рр.; регіональна організаційна структура політичних партій – учасниць парламентських виборів 1998 і 2002 рр.; емпіричний вимір функціонування партійної системи України за результатами парламентських виборів 1998 р. тощо) [57, с. 320–386].

Ю. Остапець, М. Зан, А. Ключкович, М. Колодій і М. Токар спричинилися до видання колективної монографії «Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття» [44]. У передмові до книги упорядники наступним чином мотивували необхідність написання такого роду праці: «Автори, що зробили свій творчий внесок у текст монографії, намагались охопити основні складові виборчих процесів у двох своєрідних регіонах України, які попри свою виразну унікальність, мають й чимало рис подібності. Вони належать до прикордонних областей, з багатими традиціями поліетнічності та поліконфесійності і водночас із тривалим досвідом перебування у складі різних державно-політичних утворень. Історичні соціальні та культурні фактори значною мірою визначають специфіку перебігу виборчих процесів у цих областях, впливають на поведінку політичних акторів та інших суб'єктів виборчих процесів у них» [44, с. 10]. Ю. Остапець опублікував низку статей у виданнях, які індексуються Web of Science та Scopus [70–72], а також взяв участь у написанні колективної англомовної монографії [115]. Аналогічні публікації є в доробку Є. Гайданки [36–39], М. Зана [117], І. Вегеша і М. Палінчака [102; 110], Н. Кічери [52].

Заслуговує на увагу тісна співпраця між кафедрою політології і державного управління та ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» (серед керівників – кандидат політичних наук О. Шафраньош та аспірант О. Бертолон), наслідками якої були п'ять міжнародних та всеукраїнських конференцій і публікації матеріалів (Науково-практична конференція «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті загострення гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (Ужгород, 3 травня 2018 року); Всеукраїнська науково-практична конференція «Карпатська Україна в контексті українського державотворення, міжнародних взаємовпливів і глобальних процесів» (приурочена до 80-річчя Карпатської України та 145-річчя від дня народження Августина Волошина) (м. Ужгород, 19 березня 2019 року); Друга Міжнародна наукова конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року); V науково-практична конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року); Україна в системі європейської і політичної інтеграції. Міжнародна науково-практична конференція (м. Ужгород, 27-28 квітня 2020 року). Наукова діяльність ГО «Асоціація випускників політологів і міжнародників УжНУ» – яскравий приклад участі молодих науковців-політологів у неформальній освіті [45; 50; 82; 99; 100]. Молоді науковці активно залучаються до видання наукового збірника «Актуальні проблеми політичної науки» [1–5].

Міжнародні зв'язки

Кафедра політології і державного управління завжди брала активну участь у різноманітних

міжнародних наукових проектах. Уже упродовж 20 років тривають тісні наукові контакти провідних ужгородських політологів з Повітовим Історичним музеєм м. Сату Маре в Румунії. Хоча ініціаторами цього українсько-румунського наукового співробітництва стали історики й археологи Ужгородського університету в далекому 1995 р., проте політологи брали активну участь у всіх без винятку міжнародних наукових конференціях «Румунсько-українські відносини. Історія і сучасність». Тодішній ректор університету професор В. Ю. Сливка був переконаний, що перша наукова конференція «збагатить досвід транскордонної та регіональної співпраці вчених наших країн» [113, с. 17]. Додамо, що науковий престиж першої наукової конференції суттєво посилила велика група вчених Інституту історії України НАН України, яка помістила на сторінках наукового збірника унікальні матеріали, що стосувалися історії українсько-румунських відносин в різні епохи. З того часу вийшло десять наукових збірників під аналогічною конференції назвою. Свої наукові розвідки з різноманітних проблем політичної історії та політології опублікували Ю. Остапець, І. Вегеш, М. Колодій, М. Зан, В. Петрінко, М. Токар та багато інших [111–114]. Під час цих наукових конференцій вдалося налагодити дружні стосунки з престижними науковими центрами Румунії – Бухарестським, Сучавським, Клузьким та Західним університетами цієї країни.

Знаковою подією в житті кафедри стала участь у межах проекту «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України», здійсненого у співпраці з Мюнхенським університетом Людвіга Максиміліана (LMU), за підтримки Міністерства закордонних справ Німеччини. Керівником проекту став визначний німецький учений професор Маркус Фогт. Ініціаторами з української сторони виступили І.М. Вегеш і М.М. Колодій. У межах проекту були проведені дві наукові конференції, у яких взяли участь М. Фогт, А. Кюпперс, І. Вегеш, М. Лепський, Л. Шафарс, Ю. Остапець, В. Буркало, М. Колодій, М. Зан та інші. На конференціях акцентувалося на важливості проведення таких наукових форумів. Враховуючи запит українського суспільства на широкомасштабну інтеграцію до системи цінностей та норм західного типу, ідея толерантності постає обов'язковим об'єктом аналізу у вітчизняному науковому дискурсі. У зв'язку з великою кількістю її складників, толерантність може розглядатися в різноманітних аспектах: політична толерантність, релігійна, міжнаціональна, педагогічна і т. д. Це зумовлює необхідність застосування комплексного міждисциплінарного підходу до її вивчення. Однак найголовнішими для України в контексті толерантності є осмислення викликів війни. Для мирних суспільств утвердження принципів толерантності створює міцну запоруку для миру. Але в суспільствах, що перебувають в ситуації війни, важко говорити про утвердження принципів толерантності, про створення простору толерантності. Тут скоріше, навпаки, спочатку встановлюється мир, а потім утверджуються принципи толерантності. Це не означає, що в сучасному українському суспільстві (яке перебуває в стані війни) зараз не потрібен (чи неможливий) дискурс толерантності. Якраз навпаки, платформа толерантності повинна вибудовуватися постійно і поступово – на рівні освіти та виховання, на рівні щоденних практик суспільної взаємодії, на рівні самопізнання через сприйняття іншого. Хоча б для того, щоб не додавати нових конфліктів та непорозумінь до тих, які вже є, не множити їх. Ось такою була атмосфера українсько-німецької наукової конференції «Толерантність на кордонах Європи: вимір для України» [94, с. 8].

Провідні вчені кафедри беруть активну участь у різноманітних одноосібних та колективних наукових проектах. Ю.О. Остапець є координатором міжнародних грантових проектів від Ужгородського національного університету: CBC 01014 – «Обмін ноу-хау з євроінтеграції та досвідом транскордонної співпраці між Норвегією, Росією та Україною» та CBC 01018 – «Обмін ноу-хау для покращення керування кордонів Шенгенської зони між Словаччиною / Україною і Норвегією / Росією» Участь у Національній стипендіальній програмі Словацької Республіки (2015–2017 рр.). Двічі брав участь у Національній стипендіальній програмі Словацької Республіки – SAIA: 1.11.2017 – 31.01.2018; 1.10.2018 – 31.01.2019 рр. Відомого вченого неодноразово запрошували виступити опонентом під час захисту дисертацій у Братиславському університеті. Проректор з науково-педагогічної роботи Ужгородського національного університету професор М.О. Лендьел, яка відповідає за міжнародну співпрацю вишу, теж активна в різноманітних наукових проектах – Проект CBC 01014 "Sharing European integration know-how and CBC experience between Slovakia, Norway and Russia with Ukraine" (2015–2017); проєкт CBC01018 "Sharing know-how for better management of the Schengen border between Slovakia/Ukraine and Norway/Russia" (2015–2017); індивідуальний проєкт Вишеградського фонду «Міграція українців у Словацьку Республіку після Майдану», Університет Кирила та Мефодія, Трнава, Словацька Республіка (2018–2019); проєкт «Інновації у сфері інтернаціоналізації, міждисциплінарних досліджень та вищої освіти», Університет Павла Йозефа Шафарика, Кошице, Словацька Республіка (2019); проєкт Спільної операційної програми Румунія-Україна 2014–2020 CBC Smart Energy (2SOFT/1.2/52) "SMART CBC Energy" (2020–2021).

Є.І. Гайданка активно співпрацює з Трнавським університетом у Словацькій Республіці

та Карловим університетом у Празі. М.П. Зан виступав експертом проектів «Неорусинство як дезінтеграційна загроза єдності українського етнічного простору: культурно-історичний аспект» (2015–2016) та «Запровадження в Ужгородському національному університеті сертифікатної програми «Ромські студії в УжНУ» (Міжнародний фонд «Відродження». 2015–2018). М.Ю. Токар брав участь у міжнародних грантових проектах: Р № CBC 01008 на тему «Інноваційні методи в навчанні для підтримки партнерства – Inov Educ» (ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» – Norway Grants) (2014–2017); Р № CBC 01014 на тему «Обмін ноу-хау з євроінтеграції та досвідом транскордонної співпраці між Норвегією, Росією та Україною» (ДВНЗ «Ужгородський національний університет» – Norway Grants) (2016–2017); Р № UP30017GR0037 на тему «Боротьба з етнічною дискримінацією та антисемітизмом у Закарпатті» (ГО «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» – Фонд сприяння демократії Посольства США в Україні (U.S. Embassy in Ukraine) (2017–2018). К. Т. Червеняк співпрацювала у фонді сприяння демократії Посольства США в Україні «Боротьба з етнічною дискримінацією та антисемітизмом в Закарпатті».

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Кафедра політології і державного управління Ужгородського національного університету від часу свого виникнення наприкінці 1990 р. пройшла своєрідну еволюцію від загальноуніверситетського підрозділу до кафедри факультету суспільних наук. Тут відбувається процес підготовки фахівців за повним циклом: бакалавр політології – магістр політології – доктор філософії. Кафедра, на якій викладають 6 докторів і 15 кандидатів наук, справедливо вважається одним із найпотужніших підрозділів не тільки факультету, але й університету загалом. Професорсько-викладацький склад бере активну участь в освітньо-педагогічному та науковому процесах. Упродовж тридцяти років свого існування науковці кафедри опублікували більше сотні монографій, які відзначаються актуальністю і науковою новизною, а їх автори відомі далеко за межами краю та України. На кафедрі триває процес формування власних політологічних шкіл із дослідження державотворчих процесів в Україні, вивчення країн Центрально-Східної Європи та дослідження виборчих і партійних систем України і світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології; [Редкол.: С.А. Асланов, М.М. Вегеш (відповідальний за випуск), М.О. Лендьел, Ю.О. Остапець, М.М. Палінчак, К.Т. Червеняк]. Випуск перший. Ужгород : «ФОП Сабов А. М.», 2017. 160 с.
2. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С.А. Асланов, М.М. Вегеш (відповідальний за випуск), М.О. Лендьел, Ю.О. Остапець, М.М. Палінчак, К.Т. Червеняк]. Випуск другий. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 213 с.
3. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С.А. Асланов, М.М. Вегеш (відповідальний за випуск), М.О. Лендьел, Ю.О. Остапець, М.М. Палінчак, К.Т. Червеняк]. Випуск третій. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 228 с.
4. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С.А. Асланов, М.М. Вегеш (відповідальний за випуск), М.О. Лендьел, Ю.О. Остапець, М.М. Палінчак, К.Т. Червеняк]. Випуск п'ятий. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 194 с.
5. Актуальні проблеми політичної науки / Ужгор. нац. ун-т, кафедра політології і держ. управл.; [Редкол.: С.А. Асланов, М.М. Вегеш (відповідальний за випуск), М.О. Лендьел, Ю.О. Остапець, М.М. Палінчак, К.Т. Червеняк]. Випуск четвертий. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. 212 с.
6. Асланов С. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.
7. Асланов С. Коалиционная политика как фактор ослабления посреднической функции политических партий (на примере Германии). *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2018. № 44. С. 199–204.
8. Асланов С. Миграционная политика Италии как индикатор нерешенности миграционного вопроса в ЕС. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2020. № 56. С. 235–242.
9. Басараб М., Токар М. Громадські організації Закарпаття в боротьбі за державність України (кінець 80-х – початок 90-х років XX століття) / Серія "Studia Regionalistica"; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород : Видавництво «Карпати», 2009. 336 с.
10. Боднар В.Л. Нариси з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології: навчально-методичний посібник. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 160 с.
11. Боднар В.Л., Буркало В.В., Корнійчук І.З., Тарабан О.І., Худанич В.І. Людина і суспільство: матеріали з основ політології, соціології. Ужгород : Видавництво «Карпати», 1994. 128 с.

12. Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худанич В.І. Історія української державності: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв). Ужгород, 1996. 203 с.

13. Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худанич В.І. Основи політології: (Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Ужгород, 1998. 170 с.

14. Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худанич В.І. Основи політології: Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Видання друге. Ужгород, 2000. 204 с.

15. Боднар В.Л., Вегеш М.М., Худанич В.І. Становлення і розвиток політичної думки в Україні: (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, коледжів, ліцеїв та гімназій). Ужгород, 1995. 89 с.

16. Боднар В. Проблеми становлення політичної системи в Угорській Республіці: політологічні аспекти. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2008. 44 с.

17. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу / Укладачі: М.М. Вегеш, Ю.О. Остапець. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.

18. Вегеш М.М. Геополітика в іменах. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 216 с.

19. Вегеш М.М. Західна геополітика в іменах. Ужгород : Видавництво УжНУ, 2003. 200 с.

20. Вегеш М.М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород : «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.

21. Вегеш М.М., Зан М.П., Остапець Ю.О. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород, 2007. 88 с.

22. Вегеш М.М., Зан М.П., Остапець Ю.О., Токар М.Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.

23. Вегеш М.М., Зан М.П., Остапець Ю.О., Токар М.Ю. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.

24. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Болонський процес і кредитно-модульна організація навчального процесу. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2005. 32 с.

25. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Основи політології. Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 421 с.

26. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Політологія в Ужгородському національному університеті та Болонський процес. Ужгород, 2004. 124 с.

27. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Політологія: Конспект лекцій. Ужгород, 1999. 82 с.

28. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Світ політології: Навчально-методичний посібник. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету «Говерла», 2006. 472 с.

29. Вегеш М.М., Остапець Ю.О. Як писати наукову роботу (методичні рекомендації по написанню курсових, бакалаврських, дипломних і магістерських робіт для студентів-політологів). Ужгород, 2003. 72 с.

30. Вегеш М.М., Палінчак М.М., Петрінко В.С. Геополітика в постатях і термінах: підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія». Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.

31. Вегеш М.М., Петрінко В.С. Геополітична енциклопедія: Навчальний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. 492 с.

32. Вегеш М.М., Токар М.М., Басараб М.М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник / 2-ге видання. Ужгород : Карпати, 2009. 256 с.

33. Вегеш М.М., Токар М.Ю., Басараб М.М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород : Карпати, 2008. 256 с.

34. Вегеш М., Щадей М. Зарубіжні футурологічні концепції на межі тисячоліть: порівняльний аналіз. Ужгород, 2003. 77 с.

35. Вибір 2019. Матеріали науково-практичної конференції «Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональні особливості та регіональні виборчі практики» (м. Ужгород, 15 листопада 2018 року) [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород: ПП Роман О. І., 2018. 206 с.

36. Гайданка Е. Либерализация государственного режима в условиях кризиса социализма: словацкий контекст (середина 1980-х – 1992 гг.). *Научный диалог*. 2020, № 8, С. 367–382.

37. Гайданка Е. Общественное и политическое пространство децентрализационных процессов в Трнавском крае Словакии. *Вестник Томского государственного университета*. 2019. № 444. С. 101–109.

38. Гайданка Е. Фрагментация политико-партийного пространства на региональном уровне: контекст местных выборов в Чешской Республике. *Вестник Томского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Политология*. 2018, № 45, С. 184–193.

39. Гайданка Е. Электоральные разграничения и фрагментация регионов Словакии (кейс парламентских выборов 1990–2020 гг.). *Регионология*. 2021. Т. 29. № 2. С. 230–249.

40. Гармасій І. Висока наука: Ужгородський національний. Ужгород : Видавництво «Ґражда», 2009. 224 с.

41. Гиря В. Угорська іредента в міжвоєнному Закарпатті («угорський фактор» у суспільно-політичному житті) / Серія “Studia Regionalistica”; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород : Видавництво «Карпати», 2012. 200 с.

42. Гранчак І.М., Довганич О.Д., Сливка В.Ю., Туряниця В.В. Осередок освіти, науки, культури. Ужгородському державному університету – 50 років. Ужгород, 1995. 196 с.

43. Діяльність громадських організацій національних меншин як чинник консолідації українського суспільства [Текст]: колективна монографія / за заг. ред. д. держ. упр., доц. Маріана Токаря і д. держ. упр., проф. Петра Петровського; ЛРІДУ НАДУ; НДІ політичної регіоналістики УжНУ. Львів, Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2021. 374 с.

44. Електоральні процеси України в регіональному вимірі: Буковина і Закарпаття / Під редакцією А. Круглашова і М. Токаря; Редакційна колегія: М. Зан, М. Гуйтор, Ю. Остапець, Н. Ротар; Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2014. 552 с.

45. Європа і політика. Матеріали науково-практичної конференції «Україна – ЄС: двосторонні відносини у контексті гібридної війни, конфлікту політик пам'яті та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2018 року) [Відп. за випуск М.М. Вегеш, В.І. Гиря]. Ужгород : ПП Роман О.І., 2018. 160 с.

46. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура (україномовний варіант українсько-угорського видання) / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець; [Редколег. Ю. Остапець, Р. Офіцинський, Л. Сорко, М. Токар, С. Черничко; Відп. за вип. М. Токар]. Ужгород : Ліра, 2010. 721 с.

47. Закарпаття в незалежній Україні (1991–2016): до 25-річчя проголошення незалежності України: науково-популярний нарис / Під загальною редакцією Маріана Токаря; Авторський колектив: М. Басараб, Р. Жиленко, М. Зан, В. Кічера, Ю. Остапець, Г. Попович, В. Тарасюк, М. Токар, С. Федака, В. Химинець, Ф. Шандор; Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 288 с.

48. Інституційні та нормотворчі аспекти адаптації національних законодавств до норм та стандартів ЄС. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 9 травня 2009 року. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 232 с.

49. Історія політичної думки України : підручник / за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів : Новий Світ-2000, 2017. 632 с.

50. Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика й громадсько-культурного мислителя Августина Волошина (м. Ужгород, 14 березня 2019 року) [Відп. за випуск М.М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород, 2019. 277 с.

51. Кафедра політології Ужгородського національного університету. Біобібліографічний покажчик / Підготували М.М. Вегеш, М.П. Зан. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. 168 с.

52. Кічера Н.М. Білатеральна міждержавна співпраця з питань меншин в етнополітиці Словацької Республіки. *Русин*. Том 59. 2020. С. 197-214. DOI: 10.17223/18572685/59/11.

53. Ключкович А. Перехід до демократії в Словаччині: динаміка та суперечності суспільно-політичних трансформацій. Ужгород : «АУТДОР-ШАРК», 2019. 414 с.

54. Лендьел М.О. Місцева демократія у країнах Центральної і Східної Європи. Ужгород : Мистецька лінія, 2011. 688 с.

55. Лендьел М.О. Розширення та політика сусідства Європейського Союзу: навчально-методичний посібник та матеріали до курсу. Ужгород : Мистецька лінія, 2008. 283 с.

56. Лендьел М.О., Керецман В.Ю. Регіональна політика та управління у країнах Європи: матеріали до навчального курсу. Навчально-методичні матеріали для студентів вищих навчальних закладів та державних службовців. Ужгород, 2001. 248 с.

57. Манайло-Приходько Р.Ю., Остапець Ю.О. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Ужгород : Видавництво «РІК-У», 2020. 388 с.

58. Марадик Н.В. Перехід до демократії в Чеській Республіці. Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 174 с.

59. Методичні вказівки до навчального курсу «Політологія» / Підготували В.І. Басараб, В.Л. Боднар, В.В. Буркало, М.М. Вегеш, В.І. Гиря, М.П. Зан, А.Ю. Ключкович, М.М. Колодій, М.О. Лендьел, Н.В. Марадик, В.В. Марина, Ю.О. Остапець, В.С. Петрінко, М.О. Сорока, О.А. Сурніна-Далекорей, М.Ю. Токар. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 168 с.

60. Навчальні програми кафедри політології Ужгородського національного університету / Авторський колектив: В.Л. Боднар, М.М. Вегеш, М.П. Зан, М.О. Лендьел, В.В. Марина, Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар, В.І. Фенич. Частина перша: Основи політології; Основи соціології; Історія політичних вчень зарубіжних країн; Сучасна зарубіжна політологія; Філософія політики; Історія і теорія демократії; Політичні еліти і політичне лідерство; Політична культура; Релігія і політика; Основи конфліктології / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет, Кафедра політології. Ужгород, 2002. 180 с.

61. Навчальні програми кафедри політології Ужгородського національного університету / Авторський колектив: М.М. Вегеш, М.О. Лендьел, М.Ю. Токар. Частина друга: Технологія політичного процесу; Теорія

міжнародних відносин; Політична регіоналістика та регіональне управління; Міжнародні організації; Світовий процес і геополітика; Методика викладання соціально-політичних дисциплін; Політична історія Закарпаття / Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет; Кафедра політології. Ужгород, 2002. 124 с.

62. Наукова еліта Закарпаття: Доктори наук, професори Ужгородського національного університету / Передмова М.М. Вегеша. Ужгород : Видавництво «Ґражда», 2005. 160 с.

63. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Упорядники: М.М. Вегеш, М.П. Зан, Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар. Ужгород, 2007. 88 с.

64. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання друге, змінене і доповнене / Упорядники: М.М. Вегеш, М.П. Зан, Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 96 с.

65. Наукова робота студентів факультету суспільних наук: організація, виконання, оцінювання / Видання третє, змінене і доповнене / Упорядники: М.М. Вегеш, М.П. Зан, Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 92 с.

66. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Політологія. Соціологія. Філософія. Бібліографічний покажчик змісту. Випуски 1-1 (18) (2004-2015). До 25-річчя кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету / Укладачі Н.С. Лехман, Л.О. Мельник; Відповідальна за випуск М.М. Медвідь. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. 116 с.

67. Олашин М.В. Історичний факультет Ужгородського національного університету (1945–2007). Короткий історичний нарис та довідкові матеріали. Ужгород : Видавництво «Ґражда», 2007. 124 с.

68. Олашин М. В. Історичний факультет Ужгородського національного університету. Біобібліографічний довідник / Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; Бібліографія ред. О.Д. Закривидорога; Відповідальний за випуск І.О. Мандрик. Ужгород : Видавництво «Ґражда», 2010. 440 с., іл.

69. Основи політології: Навчальна програма нормативного курсу і плани семінарських занять для студентів неполітологічних спеціальностей УжНУ / Авторський колектив: В.Л. Боднар, М.М. Вегеш, М.П. Зан, В.В. Марина. Міністерство освіти і науки України, Ужгородський національний університет, Історичний факультет, Кафедра політології. Ужгород, 2002. 68 с.

70. Остапец Ю. Между Сциллой национализации и Харибдой регионализации: особенности развития партийной системы Украины. *Полития.* 2019. № 4. С. 154–175.

71. Остапец Ю., Ключкович А. Особенности партийной системы Словакии в контексте парламентских электоральных циклов 2016–2020 гг. *Международная экономика и международные отношения*. 2021. Т. 65. № 3. С. 81–90.

72. Остапец Ю., Остапец И. Изменение акторной структуры и конфигурации партийной системы Украины по итогам президентских и парламентских выборов 2019 года. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2019. № 52. С. 193–205.

73. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 412 с.

74. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України / Серія “Studia Regionalistica”; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ПП Данило С. І., 2014. 256 с.

75. Остапець Ю., Токар М. Закарпаття через призму політичних виборів / Серія “Studia Regionalistica”; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород : Видавництво «Карпати», 2009. 408 с.

76. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур / Серія “Studia Regionalistica”; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород : ЗІППО, 2016. 252 с.

77. Петрінко В.С. Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.

78. Петрінко В.С. Світовий процес і геополітика. Методичний посібник для студентів за напрямком підготовки 6.030104 – Політологія. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2014. 164 с.

79. Під покровительством музи Кліо: Історичному факультету Ужгородського національного університету – 60 років / Упорядники: М.В. Олашин, Ю.О. Остапець, М.Ю. Токар, В.І. Фенич. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2005. 280 с., іл.

80. Політика і державне управління. Тези доповідей 70-ї підсумкової наукової конференції професорсько-викладацького складу кафедри політології і державного управління факультету суспільних наук ДВНЗ

«Ужгородський національний університет». Видання присвячене 70-річчю Ужгородського національного університету, 25-річчю кафедри політології і державного управління та 10-річчю факультету суспільних наук УжНУ. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2016. 136 с.

81. Політична наука: навчально-методичний посібник / За редакцією М.М. Вегеша. Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 444 с.

82. Політичні перетворення в країнах Центральної та Східної Європи: історико-політичні, етнонаціональні, електоральні та державно-управлінські аспекти. Матеріали наукової конференції, присвяченої 30-річчю від дня утворення кафедри політології і державного управління ДВНЗ «Ужгородський національний університет». м. Ужгород, 8 грудня 2020 р. / За загальною редакцією проф. М.М. Вегеша і Ю.О. Остапця. Ужгород : ПП «АУТДОР-ШАРК», 2021. 264 с.

83. Політичні трансформації у країнах Центральної Європи наприкінці XX – на початку XXI століть: навчальний посібник / Упорядкування Мирослава Лендьел. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2016. 464 с.

84. Політологія в Україні: стан та перспективи розвитку. Наукові доповіді та статті. Київ : Видавництво Європейського університету, 2000. 252 с.

85. Політологія. Навчальна програма нормативного курсу і плани семінарських занять. Методичний посібник / Підготували: В. І. Басараб, В. Л. Боднар, В.В. Буркало, М. М. Вегеш, В.І. Гиря, І.М. Горобченко, М.П. Зан, А.Ю. Ключкович, М.М. Колодій, М.О. Лендьел, В.В. Марина, Ю.О. Остапець, В.С. Петрінко, М.Ю. Токар, В.І. Худанич. Ужгород : Видавництво Ужгородського національного університету, 2006. 108 с.

86. Політологія. Соціологія: Програми нормативних курсів і спецкурсів, плани семінарських занять / Відповідальний за випуск: М.М. Вегеш. Ужгород, 1999. 92 с.

87. Політологія: підручник / За редакцією М. М. Вегеша. 3-тє видання, перероблене і доповнене. Київ: Знання, 2008. 384 с.

88. Соціально-економічні та етнополітичні зміни в країнах Центральної і Південно-Східної Європи (друга половина 80-х – перша половина 90-х років XX ст.). Матеріали міжнародної наукової конференції 26-27 вересня 1996 року. Ужгород : Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1997. 232 с.

89. Сторінки історії Ужгородського національного університету. Документи і матеріали: Посібник / Укладання, коментарі Н.М. Жулканич. Ужгород : УжНУ, 2005. 200 с.

90. Стряпко І. Товариство «Просвіта» в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1920-1939) / Серія “Studia Regionalistica”; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2012. 328 с.

91. Суспільні науки в Ужгородському університеті: До 5-річчя факультету суспільних наук / Упорядники: М. Вегеш, Ю. Остапець, М. Токар, В. Гиря, С. Тополянський. Ужгород, 2011. 180 с.

92. Токар М. Громадські організації України в системі розвитку публічно-управлінських відносин. Львів : Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, 2020. 412 с.

93. Токар М. Книжка кафедрального життя: короткий нарис та додаткові матеріали з історії кафедри політології і державного управління Ужгородського національного університету (До 25-річчя створення кафедри). Ужгород : Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2015. 100 с.

94. Толерантність на кордонах Європи: вимір для України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Упорядники: І.М. Вегеш, М.М. Колодій; Відповідальний за випуск М.М. Вегеш. Ужгород : ФОП Наумченко Н.В., 2019. 144 с.

95. Ужгородський державний університет / Редакційна колегія: В.Ю. Сливка (голова), М.І. Пітюлич (заступник голови), Ю.М. Бідзіля (заступник голови), Л.О. Белей (літературний редактор), Т.М. Розумик, Т.Т. Дудинський, Ю.М. Сегеда, І.М. Ліхтей, В.М. Вайс, О.Г. Чубарь, В.Ю. Керецман, І.Й. Росола, І.А. Ілько, Г.В. Кун, М.М. Рошко, М.Й. Пілаш, Ю.А. Хоменко. Ужгород: Ужгородський державний університет; Ужгородська міська друкарня, 2000. 125 с.

96. Ужгородський національний університет на порозі III тисячоліття / Редколегія: М.М. Вегеш (голова редколегії), О.Г. Сливка, Л.О. Белей, І.П. Студеняк, В.В. Марина, Т.М. Розумик (відповідальний редактор), М.М. Басараб, В.В. Браславець. Ужгород : Всеукраїнське державне багатопрофільне видавництво «Карпати»; «Наш рідний край»; «Вісник Карпат», 2005. 192 с.

97. Ужгородський національний університет: 70 років на шляху національно-освітнього відродження України. Ювілейне видання до 70-річчя університету / Відповідальний редактор Л.О. Белей. Київ : ДВНЗ «УжНУ», 2015. 192 с.; іл.

98. Україна – ЄС: правові, політичні, соціальні та економічні аспекти інтеграції. Матеріали міжнародного науково-практичного круглого столу. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2009. 204 с.

99. Україна і Центральна Європа: історія, політика, культура. V Науково-практична конференція «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 25 вересня 2020 року). [Відп. за випуск М. М. Вегеш, В. І. Гиря]. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2020. 320 с.

100. Україна та Центральна Європа. Матеріали II Міжнародної наукової конференції «Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та забезпечення прав національних меншин» (м. Ужгород, 3 травня 2019 року) [Відп. за випуск М.М. Вегеш, В.І. Гиря]. Ужгород : ПП Роман О.І., 2019. 261 с.

101. Хроніка Закарпаття. 1867-2010. Karpatalja Evszamokban. 1867-2010 / українсько-угорське двомовне видання; ukran-magyar ketnyelvu kiadvany / Автори-упорядники: Вегеш М., Молнар Д. Стефан, Молнар Й., Остапець Ю., Офіцинський Р., Токар М., Фединець Ч., Черничко С. Серія "Studia Regionalistica"; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 312 с.

102. Carpathian Ukraine in the Central European political crisis on the eve of World War II: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, M. M. Kontsur-Karabinovych etc. Lviv – Torun: Liha-Pres, 2020. 220 p. Church, spirituality, nation: the Ukrainian Grrek-Catholic Church in the social life of Ukraine: Collective monograph / M.M. Vehesh, M.M. Palinchak, V.V. Marcuk, M.M. Kontsur-Karabinovych etc. Lviv – Torun : Liha-Pres, 2020. 224 p.

103. Carpatica – Карпатика: Проблеми вітчизняної і зарубіжної історії з найдавніших часів до наших днів. Ювілейний збірник на пошану доктора історичних наук, професора Василя Івановича Худанича [Редакційна колегія: Е.А. Балагурі, М.М. Вегеш, С.В. Віднянський, Д.Д. Данилюк, В.Г. Котигорошко, В.В. Марина, М.І. Пітюлич, О.П. Реєнт, М.П. Тиводар; Відповідальні за випуск: В.Л. Боднар, М.М. Вегеш]. Випуск 14. Ужгород, 2002. 343 с.

104. Haydanka Y. Authoritarization or Democratization: Directions of Electoral Processes in Present-day Slovakia. *Journal of Comparative Politics*. 2021, Vol. 14. No 2, pp. 4–16.

105. Haydanka Y. Electoral and Citizen's View on Euroscepticism in Transitional Society: the Case of the Czech Republic. *On-line Journal Modelling the New Europe*. 2020, No 33, pp. 111–133.

106. Haydanka Y. Urgent Decentralization Problems in the Czech Republic at a Regional Level: Political, Administrative, and Sociological Dimensions. *Public Policy and Administration*. 2020, Vol. 19. No 2, pp. 253–265.

107. Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra / F ő s z e r k e s z t ő : Fedinec Csilla, Vehes Mikola Argumentum MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 640 old.

108. Lendel M. International Standards of Citizens Assessment of Public Administration and Local Government Reform in Ukraine After 2014 *Public Policy and Administration*. 2019. Vol. 18, No 2, P. 314–326.

109. Lendel M. Migration of Ukrainians to Central European countries in the context of the Postmaidan internal and international crisis. *Public Policy and Administration*. 2016. Vol. 15, No 4. P. 549–563.

110. Metropolitan Andrey Sheptytsky and the Greek Catolic in Eastern Galicia and Transcarpathia: Collective monograph / M. M. Vehesh, M. M. Palinchak, V. V. Marcuk, Ye. B. Kish etc. (SENSE). Lviv – Torun : Liha-Pres, 2019. 212 p.

111. Relatii Romano-ucrainene, istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Romanian-ukrainian relations, history and present [М. М. Вегеш – рецензент]. Satu Mare : Editura Muzeuluj Satmarean; Cluj Napoca: Editura Ecju Transilvan, 2016. 487 с.

112. Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Tasnad, 26-28 octombrie 2017. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh [М. М. Вегеш – рецензент]. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean – Cluj Napoca : Editura Econ Transilvan, 2018. 454 с.

113. Relatii Romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Romanian-Ukrainian relations. History and contemporaneity. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність. Editory Irina Liuba Horvat. Anastasia Vehesh [М. М. Вегеш – рецензент і член ред. кол.]. Satu Mare : Editura Muzeului Satmarean – Bucuresti: Editura RCR Editorial, 2019. 590 с.

114. Relatii romano-ucrainene. Istorie si contemporaneitate. Румунсько-українські відносини. Історія та сучасність / Редактори: Віорел Чубота, Тоадер Нікоара, Микола Вегеш, Люба Горват. Editura Presa Universitara Clujana – Editura Muzeului Satmarean, 2007. 344 с.

115. The level of efficiency and the need for the influence of social sciences on the development of modern civilization : collective monograph / K.S. Brenzovych, Yu.O. Ostapets, M.M. Palinchak, M.I. Tsalan, etc. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020.100 p.

116. Tokar M. Rebranding Non-Governmental Organizations of national minorities in democratic countries: A vision of Ukrainian researchers. *Agathos. An Internathional Review of the Humanities and Social Science.* Volume 11, Issue 2/2020. pp. 297 – 306.

117. Zan M., Hvozdyak O. Ethno-cultural renaissance and public representation of German national minority in Transcarpathian Region after 1989. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk [East European Historical Bulletin], 2019, 13,* 168–178. doi: 10.24919/2519-058x.13.188687.

УДК 321:001.8
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.14

ОБМЕЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: СПРОБА УЗАГАЛЬНЕННЯ

PUBLIC POLICY LIMITATIONS: AN ATTEMPTED GENERALIZATION

Шульга М.А.,
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри державного управління
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження державної політики видається неповним, якщо оминається питання щодо її обмеження (або неспроможності). Чи є ці обмеження суто суб'єктивними, пов'язаними виключно з професійною компетентністю тих, хто розробляє і здійснює державну політику? Чи ж існує низка чинників, які покладають об'єктивні обмеження державному втручанню і, як такі, підлягають осмисленню з прицілом на створення «теорії неспроможностей уряду» (Девід Веймер та Ейден Вайнінг)?

Зазначені чинники пропонується класифікувати за ступенем співвідношення у них суб'єктивних і об'єктивних складників. Так, у випадку чинників здійсненності маємо співрозмірність цих складників. У випадку чинників, що пов'язані з «другим парадоксом політики» (Леслі Пал) – не лише з необхідністю урахування об'єктивних складників (згідно із Леслі Палом, – це державна традиція, «минулі наміри», «широка система владних стосунків») під час вироблення нової державної політики, а й з можливістю їх видозміни. У випадку обмежень державної політики, що покладаються особливостями демократичних політичних систем (згідно із Девідом Веймером та Ейденом Вайнінгом, – це пряма демократія, представницька влада, бюрократичне забезпечення, децентралізація) – з об'єктивністю, яка не підлягає змінам. А от у разі обмежень, що зумовлені ринковою моделлю економіки, – з об'єктивністю, яка не лише стає підставою для державного втручання, а й постулює співробітництво з приватним сектором як умову успішності цього втручання.

У будь-якому разі знання про обмеження державної політики дозволяє краще зрозуміти її наміри і, головне, її можливості і спроможності у пункті вирішення суспільних проблем.

Ключові слова: державна політика, обмеження державної політики, демократичні політичні системи, ринкова модель економіки, підстави державної політики.

The study of public policy is incomplete if the question of its limitations (or failures) is omitted. Are these limitations purely subjective, related solely to the professional competence of those who develop and implement public policy? Or are there a number of factors imposing objective limitations on government intervention and, as such, are subject to reflection with a view to creating a "theory of government failures" (David Weimer and Aidan Vining)?

We suggest classifying these factors according to the extent to which they contain subjective and objective components. Thus, in the case of the feasibility factors we have the proportionality of these components. In the case of factors associated with the "second paradox of politics" (Leslie Pal), and not only a need to take into account the objective components (according to Leslie Pal, these are state tradition, "past intentions", and "a broad system of power relations") during the development of new public policies, but also with the possibility of their modification. In the case of the public policy limitations inherent in the features of democratic political systems (according to David Weimer and Aidan Vining, this is direct democracy, representative power, bureaucratic provision, decentralization), with objectivity which is not subject to change. However, in the case of limitations imposed by the market model of the economy – with objectivity, which not only becomes the basis for state intervention, but also postulates cooperation with the private sector as a condition for the success of such intervention.

In any case, knowledge of the public policy limitations allows us to better understand its intentions and, most importantly, its capabilities and capacities in terms of addressing public problems.

Key words: public policy, public policy limitations, democratic political systems, market model of economy, public policy foundations.

Постановка проблеми. У повсякденному уявленні державна політика постає як синонім невпинних наполегливих дій, спрямованих на вирішення тих чи інших суспільних проблем. Дій певною мірою всесильних у своєму задумі, що живляться виключно бажанням здійснити «зміни на краще» (Леслі Пал). Інакше навіщо взагалі ці дії розпочинати? Отож, варто лише прийняти державну програму чи затвердити стратегічний курс розвитку (само собою деталізовані і чинно виписані) – і ми гарантовано отримаємо очікуваний результат. Якщо лишити поза увагою досконалість механізмів реалізації задуманого, зокрема і проблеми здійснення державної політики, що їх прийнято називати «нездоланними» [Див.: 1, с. 232-235], то чи можна вести мову про чинники, які об'єктивно покладають певні обмеження державній політиці?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що у вітчизняному науковому дискурсі існують потужні наукові розвідки, присвячені темі державної політики, зокрема сутності цього поняття, його співвідношенню з поняттям «публічна політика», знаряддям державної політики, проблематиці аналізу державної політики тощо (Т. Брус, К. Ващенко, О. Дем'янчук,

І. Петренко, В. Романов, О. Рудік, В. Тертичка, П. Шляхтун). Наведення повного списку авторів фактично може зайняти увесь обсяг, що відводиться для статті, тому прошу вибачення, якщо чиєсь прізвище не було згадане.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Однак чіткого акцентування на проблематиці обмежень державної політики в сенсі того, що Девідом Веймером і Ейденом Вайнінгом мислиться як «розуміння неспроможностей влади» [2, с. 178], усе ж таки немає. Першим кроком тут і може стати з'ясування чинників, що не лише наперед визначають можливі відхилення від запланованого та неминуче коректування курсу політики в ході його втілення, а й обмежують саму спроможність державної політики як таку і тому можуть бути класифіковані ще й як її неспроможності. Чому знання про такі чинники є важливим? Тому що воно, якщо перефразувати вислів згаданих Д. Веймера та Е. Вайнінга, слугує запобіжником «жадоби вдосконалити суспільство за допомогою державного втручання», без якого ми отримаємо не стільки «вдосконалення суспільства», скільки «небажані наслідки» від такого «вдосконалення» [2, с. 179].

Зважаючи на це, **метою статті** є формулювання певних узагальнюючих зауважень, що можуть стати вихідними пунктами в осмисленні тих обмежень державної політики, які існують як її неспроможності.

Означена мета зумовила звернення до таких **методів дослідження**, як узагальнення, порівняльний аналіз та системний аналіз. Перші два –дозволили з'ясувати критерії класифікації чинників, які покладають об'єктивні обмеження державному втручанню і, як такі, підлягають осмисленню з прицілом на створення «теорії неспроможностей уряду» (Д. Веймер, Е. Вайнінг). Метод системного аналізу дозволив представити з'ясовані обмеження державної політики як елементи, що перебувають у необхідному зв'язку, ігнорування якого надає державній політиці вигляд довільного (чи свавільного?) втручання, яке неминуче приречене на поразку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше, що спадає на думку, коли ми розглядаємо державну політику як, наприклад, «обраний особою, державними органами, урядом напрям дій, завдяки якому вони задовольняють певні свої потреби чи використовують свої можливості, який відображається в досягнутих результатах і в реальному впливові на життя суспільства» [1, с. 55] – а на скільки імовірно цей «напрям дій» взагалі здійснити? Виходить так, що головним обмеженням здійснення політики є визначення її як нездійсненної. І навпаки, головною підставою для її здійснення, є класифікація її як здійсненної. Вирішальними тут прийнято вважати міркування щодо бажаності, прийнятності та можливості державної політики. Д. Веймер та Е. Вайнінг визначають здійсненність як фактори, що впливають на ймовірність досконалого здійснення політики [Див.: 1, с. 230]. Згідно із Браєном Гогвудом та Луїсом Ганом, такими факторами є: 1) відсутність неподоланних зовнішніх обмежень; 2) наявність відповідного часу і достатніх ресурсів; 3) наявність потрібних комбінацій ресурсів; 4) надійність теорії; 5) безпосередність та безперешкодність зв'язку між причиною та наслідком; 6) мінімальність відносин залежності; 7) узгодженість і зрозумілість цілей; 8) правильна послідовність постановки завдань; 9) досконалий зв'язок і координація; 10) дотримання ухваленої політики з боку влади [3, с. 278–289].

Л. Пал, проаналізувавши цю модель визначення здійсненності політики, робить висновок, що «досконале здійснення політики» не є ні досяжним, ні навіть бажаним оскільки здійсненність будь-якої політики не може бути встановлена раз і назавжди [4, с. 252]. Реальний світ, як пише Л. Пал, рідко коли задовольняє будь-яку з перерахованих передумов, не кажучи вже про всіх разом, а тому певний ступінь невдачі є майже неминучим [4, с. 252-253]. «Трохи песимістичний висновок полягає в тому, що до певної міри ми повинні сподіватися невдачі, бо політика майже ніколи не здійснюється належним чином» [4, с. 249]. Виходить так, що будь-яка політика так чи інакше обмежена можливістю її визначення як нездійсненної. Як бачимо, у випадку здійсненності як обмеження державної політики поєднуються об'єктивні чинники, – скажімо, «потрібна комбінація ресурсів» справді може бути відсутня, і суб'єктивні, – рішення «особи, державного органу, уряду» ігнорує «потрібну комбінацію ресурсів» і робить наголос, наприклад, на «досконалому зв'язку і координації».

Суб'єктивні чинники дещо відступають у тих обмеженнях державної політики, що передбачені другим її парадоксом, як він сформульований Л. Палом. А саме: державна політика як «напрям дії або утримання від неї, обрані державними органами для розв'язання певної проблеми або сукупності взаємно пов'язаних проблем», з одного боку передбачає «наявність свідомого наміру» [4, с. 22, 26]. Але, з іншого боку, «творці політики можуть не усвідомлювати своєї політики і не обирати її» [4, с. 26]. А сама ця політика, будучи наміром «зміни перебігу подій на краще», чи «продуманим утриманням від дії» з самого початку виявляється обмеженою державною традицією, а також «минулими намірами, здебільшого невідомими теперішнім творцям політики» та «широкою системою владних стосунків» [4, с. 26–27]. Загалом особливостями сучасних демократичних політичних систем, з огляду на які «не можна

сподіватися, що навіть державна влада, обдарована найрозумнішими, найчеснішими і найвідданішими службовцями, сприятиме суспільними інтересам за будь-яких обставин» [2, с. 179].

Мова саме про деякі особливості демократичної політичної системи, які й продукують неспроможності державного втручання, а не про виховання «найрозумніших, найчесніших і найвідданіших службовців». Д. Веймер та Е. Вайнінг у цьому контексті ведуть мову про чотири аспекти сучасних політичних систем, кожний з яких обертається низкою обмежень державної політики в її намірі «сприяти суспільним цінностям». Так, пряма демократія обмежується, по-перше, парадоксом голосування, сенс якого полягає у тому, що жоден спосіб голосування не є ні справедливим, ні послідовним. Це своєю чергою пояснюється тим, що «кожен порядок денний призводить до різного суспільного вибору»», а також існуванням феноменом витонченого голосування, тобто усвідомленням того, що бажаного кінцевого результату голосування людина може досягти, голосуючи в перших раундах всупереч власним уподобанням [2, с. 180–185]. По-друге, «тиранією більшості» та відсутністю механізмів вияву інтенсивності своїх вподобань з боку меншості. Так що: «Небезпека тиранії більшості робить здійснення демократії за допомогою референдумів загалом небажаним, а складність сучасної державної політики – непрактичним» [2, с. 186]. І по-третє, пакетуванням, яке перешкоджає вияву волі більшості й ставить під сумнів положення про існування «наказів виборців». Отож, «завжди, коли люди мусять голосувати за певний пакет політичних пропозицій, не кожна конкретна політична пропозиція в тому пакеті, що здобуде перемогу, виражає волю більшості» [2, с. 186].

Представницька влада тягне за собою наступні обмеження державної політики [2, с. 188–208]. По-перше, дилема вибору між діями, які відповідають уявленню представників виборців про добре суспільство, та діями, які відображають вподобання самих виборців. По-друге, особливості поведінки самих представників, зокрема, міркування власної кар'єри та географічно визначені округи, що спонукають представників орієнтуватися на побажання своїх виборців, а не на турботу про загальний суспільний добробут та вибірковий контроль за діяльністю представників з боку виборців. «…найприскіпливіше оцінюють своїх представників групи, які мають вподобання, дуже відмінні від вподобань решти виборців», – зазначають Д. Веймер і Е. Вайнінг [2, с. 190]. По-третє, виборчі цикли, які спонукають представників применшувати вигоди, яких можна досягти нескоро. По-четверте, наявність політичного порядку денного, тобто перетворення певних проблем на проблеми державної політики шляхом їх висвітлення у ЗМІ, що тягне за собою феномен позування перед останніми з боку представників влади. І це тому, що: «Політичний порядок денний, перебуваючи під сильним впливом засобів масової інформації, не обов'язково узгоджується з концепцією державної політики як раціонального пошуку способів поліпшити суспільний добробут» [2, с. 206].

Найбільше неспроможностей державної політики пов'язано із бюрократичним забезпеченням. А саме: 1) використання ресурсів не за їх призначенням, або так званий «побічний бюджет» тобто різниця між бюджетом, що його виділив державній установі спонсор, і мінімальними витратами цієї установи на задоволення потреб спонсора; 2) умовне оцінювання продукції, що її виробляють державні установи, – умовне визначення цінності таких благ, як національна оборона, здоров'я, особиста безпека тощо, ускладнює визначення оптимальних розмірів державних установ; 3) обмежена конкуренція між державними установами, внаслідок якої вони можуть вижити лише тоді, коли функціонують неефективно, оскільки це збільшує розміри «побічного бюджету»; 4) негнучкість, що є результатом захисту прав державних службовців шляхом дотримання двох правил – позапартійність та неперервність кар'єри; 5) існування в самих державних установах певних правил, які породжують їх неефективність, – феномен організаційних благ, який не дозволяє узгодити індивідуальні винагороди із внеском кожного індивіда в діяльність організації; організаційні зовнішні ефекти, витрати на усунення яких зазвичай перекладаються на платників податків [2. с. 208–220].

І нарешті, децентралізація має тенденцію перешкоджати втіленню політики й навіть обмежувати ефективність державної політики загалом [2, с. 220–221]. Втілення політики у децентралізованих політичних системах утруднюється тим безперечним фактом, що досить велика кількість урядовців мають тут можливість утриматися від участі у такому втіленні. «Противники цілей політики та особи, які не вважають досягнення поставлених цілей за досить вигідну справу, щоб виправдати свої витрати, пов'язані з визнанням цієї політики, можуть навмисне відмовитися від своєї участі» [2, с. 221]. Відповідно, вони мають можливість торгуватися, тобто вимагати для себе певних вигід від тих, хто потребує їхньої участі. «Міжорганізаційні торги» активізуються у разі, коли центральний уряд змушений покладатися на участь у здійсненні політики нижніх рівнів державної влади. Каменем спотикання тут стає проблема контролю за тим, як насправді виконуються рішення центрального уряду різноманітними органами влади, що працюють в надзвичайно різних місцевих умовах. «…причини невиконання можуть бути різними в кожному окрузі, і тому центральному урядові буде важко застосо-

вувати універсальну стратегію втілення рішення в життя» [2, с. 222].

Ситуація ускладнюється тим, що центральний уряд не завжди має повноваження застосовувати примусові санкції. Тому успішне здійснення прийнятої політики вимагає від нього пропозицій місцевим органам влади різного роду винагород з тим, щоб забезпечити з боку останніх «добровільну слухняність». Зважаючи на розмаїтість юрисдикцій нижчого рівня, «центральний уряд може запропонувати більше відшкодування, ніж потрібне, одним і менше – іншим, навіть якщо норми справедливості або юридичні обмеження змушують його надавати всім однакові можливості» [2, с. 222–223].

Поряд із «міжорганізаційними торгами» ще одним викликом з боку децентралізації є «фіскальні зовнішні ефекти», які дозволяють людям, змінюючи місце проживання, «вибирати собі різні пакети споживання суспільних благ», які пропонуються місцевими органами влади [2, с. 223]. «Що помітніша різниця пакетів суспільних благ залежно від району проживання, то більше в людей можливостей здійснювати вибір, голосуючи ногами» [2, с. 223]. При цьому «голосування ногами» багато у чому пояснюється не стільки пошуком людей все кращих і кращих умов для свого особистого розвитку, скільки тим, що «…райони мають стимули випихати зі своєї території осіб з меншою за середню вартістю власності» [2, с. 224]. Таким чином, одним із «фіскальних зовнішніх ефектів», що породжуються децентралізацією, виявляється здійснення місцевими органами влади політики, фактично націленої на «…зменшення можливостей придбати житло для родин з низькими і середніми прибутками» [2, с. 224]. Інакше кажучи: «Змагаючись за багатих жителів, місцева влада може спричинити фіскальні зовнішні ефекти, що вразять усіх інших, – родини з низькими прибутками і великим попитом на комунальні послуги залишаються поза її увагою в бідніших районах» [2, с. 224]. Ще одним «фіскальним зовнішнім ефектом», що його тягне за собою децентралізація, є так звана «дилема в'язнів», ситуація, з якою стикаються місцеві органи влади, коли вирішують питання про стимули для промислового розвитку своїх районів. Суть цієї ситуації полягає у наступному. Змагаючись між собою за фіксовану суму капіталовкладень, райони, «що запобігають перед однією фірмою», врешті-решт змушені пропонувати їй «такі низькі податкові ставки, що їм обом буде цілковито байдуже, є на їхній території та фірма чи ні» [2, с. 225].

В підсумку: пряма демократія «вказує на недосконалість демократії як механізму суспільного вибору» [2, с. 187]; представницька влада засвідчує, що «політична система загалом не будує державної політики на ретельному зважуванні суспільних витрат і суспільних вигод» [2, с. 208]; бюрократичне забезпечення може звести нанівець будь-яку політичну альтернативу [2, с. 219], а децентралізація, будучи «найголовнішою структурною особливістю державної влади» в сучасних демократичних суспільствах, за рахунок продукування нею «міжорганізаційних торгів» перешкоджає досягненню визначеної в межах ухваленої політики мети [2, с. 221]. Ба більше, обмежує ефективність державної політики, маючи можливість нерівномірно розподіляти місцеві блага та, зважаючи на «дилему в'язнів», навіть інколи гальмувати промисловий розвиток окремих регіонів країни. До того ж, як визнають Д. Веймер та Е. Вайнінг, політична децентралізація кидає неабиякий виклик і політичним експертам. Останнім доволі важко спрогнозувати можливі наслідки тієї чи іншої політики з огляду на «міжорганізаційні торги», які перетворюють втілення політики на складний та неоднозначний за своїми витратами і вигодами процес. Крім цього, виникає головне питання: чиї витрати і вигоди потрібно брати до уваги? Місцевої влади чи суспільних інтересів? І як бути із зовнішніми ефектами політики, що її здійснюють органи влади окремих районів? «Наприклад, як експерт, що працює для мера міста, має враховувати витрати і вигоди, що нагромаджуються поза містом?» [2, с. 225].

Та найбільшу ступінь об'єктивності мають ті обмеження державної політики, що їх Д. Веймер та Е. Вайнінг визначають як достатні підстави для урядового втручання у приватний вибір та поведінку індивідів, що діють у своїх власних інтересах. Такими підставами, на думку цих вчених, є певна неспроможність конкурентної моделі економіки, що загальновизнана як неперевершена та взірцева. А саме: неспроможність цієї моделі за допомогою виключно приватної економічної діяльності та ринкових механізмів загалом забезпечити досягнення своїх власних цілей, які визначені в її межах як деякі цінності. Останні узагальнюються поняттям ефективності, яке базується на «інтуїтивному припущенні» про те, що неможливо знайти інший розподіл виробничих факторів і благ, завдяки якому хоч одна людина поліпшила б своє становище і жодна не погіршила б свого. Таку ефективність, яка виникає завдяки «невидимій руці» ринку, тобто добровільним діям індивідів, які максимізують корисність, та фірм, які максимізують прибуток, економісти називають ефективністю «за Парето» або «Парето-ефективністю» [2, с. 55]. Однак, як пишуть Д. Веймер та Е. Вайнінг, цими ж економістами визнано, що добровільні дії не завжди ведуть до ефективності «за Парето» й тим самим виявляють певні неспроможності ринку, ситуації, які ставлять під сумнів не лише досконалість, а й саму доцільність існування конкурентної моделі економіки [2, с. 69].

Перша неспроможність ринку [2, с. 69–94] стосується суспільних благ й зумовлена такими характеристиками останніх, як: неконкурентність у споживанні, оскільки більше ніж одна особа одночасно може мати вигоду від їх споживання при даному рівні пропозиції; не виключність у користуванні, тобто неможливість встановити виключний контроль над їх споживанням з боку однієї фізичної чи юридичної особи; переобтяження попитом, за якого граничні суспільні витрати споживання стають значними. Суто ринкове забезпечення індивідів суспільними благами породжує проблему «їзди зайцем»: коди користувачів благом багато, то попит кожного окремого індивіда є надзвичайно малим, а тому надзвичайно малими є і його витрати на забезпечення суспільним благом порівняно з сукупними попитом та витратами на таке забезпечення. Навіть тоді, як пишуть Д. Веймер та Е. Вайнінг, якби всі мали потенційну вигоду від згоди кожного індивіда робити свій внесок у фінансування суспільного блага з розрахунку власної граничної вигоди від споживання останнього, егоїстичне ставлення до своїх особистих витрат і вигод все рівно стало б на перешкоді чесній співпраці [2, с. 85].

Друга неспроможність ринку стосується феномену зовнішніх ефектів, що виникає кожного разу, коли третя сторона незалежно від її бажання отримує вигоди чи несе збитки від ринкових операцій [2, с. 95]. Цей феномен вважається наслідком послаблення права власності – неповноти визначення прав на виключність користування, або відносно високих, порівняно з отриманими вигодами, витрат на утвердження цих прав. Тому приватні дії, спрямовані на усунення зовнішніх ефектів чи забезпечення в їх умовах ефективності за Парето, на думку Рональда Коуза, мають сенс лише у випадках, коли права власності чітко визначені й підтримка їх не вимагає витрат [Цит. за: 2, с. 100]. Виключно за цієї умови, вважає Р. Коуз, угода між приватними особами призведе до економічно ефективного рівня виробництва при зовнішніх ефектах [Цит. за: 2, с. 100]. Останнє своєю чергою можливо лише за умови невеликої кількості учасників угоди, існування одного джерела і одного реципієнта зовнішніх ефектів, оскільки ефективність є наслідком повного віддання права власності або джерелу зовнішніх ефектів (у цьому разі джерело не несе відповідальності за збитки, задані своїми зовнішніми ефектами), або реципієнту зовнішніх впливів (у цьому випадку джерело відповідає за збитки, завдані своїми зовнішніми ефектами). Приватні дії, таким чином, не усувають зовнішніх ефектів, а лише у певний спосіб розподіляють вигоди та витрати від них. Велика ж кількість учасників, на думку Д. Веймера та Е. Вайнінга, унеможливлює навіть і такий розподіл, оскільки породжує загрозу «їзди зайцем» з боку тих, хто не є реципієнтом зовнішніх ефектів, або ж перебільшення шкоди від цих ефектів з боку тих, хто вважає себе їх жертвою [2, с. 100].

Третьою неспроможністю ринку є природна монополія [2, с. 102–111], яка виникає тоді, коли фіксовані за допомогою ціни витрати на постачання суспільства певним товаром перебільшують реальні (змінні) витрати. Природна монополія, пишуть Д. Веймер та Е. Вайнінг, породжує «дивні наслідки», а саме: 1) тільки одна фірма починає пропонувати на ринку певний товар, і ця фірма зацікавлена в тому, щоб пропозиція цього товару не була достатньою; 2) фірма-монополіст починає сповідувати принцип «Х-неефективності», який передбачає відмову від досягнення мінімальних витрат, які технологічно є досяжними [2, с. 105, 109]. Конкурентна модель економіки не може усунути феномен природної монополії, оскільки останній фактично означає обмеження ринкових спроможностей цієї моделі.

Четвертою ринковою неспроможністю є інформаційна асиметрія. Інформація, зазначають Д. Веймер і Е. Вайнінг, пов'язана з неспроможностями ринку двома способами: 1) вона сама по собі має риси суспільного блага; 2) можуть існувати ситуації, коли обсяг інформації про властивості товару значно змінюється залежно від статусу особи (продавець чи покупець) [2, с. 111–112]. Саме друга ситуація позначається вченими терміном «інформаційна асиметрія», змістом якого є розподіл інформації між продавцем і покупцем або між творцем зовнішніх ефектів і потерпілою стороною [2, с. 112]. Неспроможність ринку усунути інформаційну асиметрію існує як неспроможність виробника забезпечити споживача таким обсягом інформації, який максимізує різницю між зменшенням чистих втрат споживача і витратами на забезпечення інформацією останнього з боку виробника. На думку Д. Веймера та Е. Вайнінга, це особливо стосується так званих досвідних та післядосвідних товарів. Про властивості перших споживачі дізнаються тільки після їх купівлі, про якість других – споживачам важко визначитися навіть після початку їх споживання. З досвідними товарами пов'язаний ризик, з післядосвідними – непевність [2, с. 122] Приватні треті сторони, так звані вторинні ринки, що займаються сертифікацією продукції, посередництвом тощо, не можуть вирішити проблему інформаційної асиметрії [2, с. 114–123] Остання, вважають Д. Веймер та Е. Вайнінг, залишається за двох різних типів обставин: 1) коли якість товарів дуже неоднорідна, наявність торгової марки неефективна, а посередники або недоступні, або надто дорогі, порівнюючи з повною ціною товару; 2) коли розподіл якості товару такий нестабільний, що споживачі і посередники неспроможні роздобути точну інформацію про нього [2, с. 121].

Крім цього, вторинні ринки післядосвідних товарів є менш ефективними, ніж у випадку досвідних, внаслідок труднощів здобування інформації.

Перераховані ринкові неспроможності ставлять під сумнів не лише «інтуїтивне припущення», на якому базується уявлення про ефективність конкурентної моделі економіки, й яке є головним припущенням щодо довершеності останньої. Вони, як вважають Д. Веймер та Е. Вайнінг, змушують переглянути й додаткові припущення стосовно такої довершеності, а саме: 1) учасники ринку завжди поводяться конкурентно; 2) індивідуальні вподобання приватних осіб є сталими й екзогенними [2, с. 125–131]. Перше припущення спростовується феноменами природної монополії та олігополії. – дві або більше фірм забезпечують значну частину обсягу виробництва, – які породжують неконкурентну поведінку та потребу антимонопольної політики, що не може здійснюватися ринковими засобами. Друге припущення спростовується самими механізмами ринку, наприклад, дією приватної реклами, яка спроможна змінити вподобання споживачів. При цьому визначення законності таких змін є прерогативою держави, яка встановлює, який тип поведінки шкодить іншим людям, а тому є незаконним з погляду інтересів суспільства. Крім цього, ринок неспроможний вирішити проблеми невизначеності, надання належної ваги вподобанням майбутніх поколінь та витрат приватних осіб на їх пристосування до зміни кон'юнктури ринку. Скажімо, приватне страхування автоматично породжує проблеми несприятливого вибору, морального ризику та недостатнього страхування; унікальні природні ресурси породжують серйозні сумніви щодо придатності ринку для їх збереження, оскільки розглядаються ним передусім як виробничі фактори, що можуть принести прибуток; зміна ринкової кон'юнктури породжує своєрідний суспільний ризик, усунення якого потребує державної стратегії економічної стабілізації, яка передбачає страхування від безробіття, збільшення грошової маси у швидкому темпі, оподаткування і витрати з державного бюджету тощо [Див.: 2, с. 132–138].

Таким чином, перелічені ринкові неспроможності, – ситуації, які ставлять під сумнів основні припущення, що на них базується уявлення про досконалість конкурентної моделі економіки, – хоч і породжені цією моделлю, але не можуть бути усунені за допомогою її власних засобів, в основі яких лежить приватна економічна діяльність. Досягнення цілей цієї моделі, передусім усталення уявлення щодо її ефективності, потребує тому позаринкових, державних втручань, що базуються не на свободі вибору, на примусових заходах. «Таким чином вони вказують на можливості поліпшити ефективність ринкового механізму завдяки колективній дії» [2, с. 124].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Логічним буде питання, а чому підстави державного втручання можна розглядати і як його обмеження, і як «можливості поліпшити економічну ефективність за Парето»? Щодо першої частини питання в нагоді стане сформульований Вудро Вільсоном закон діяльності держави, який вимагає, щоб держава не брала на себе те, що можна досягти за допомогою приватної ініціативи [5, с. 567]. Цей закон, тим самим, проводить «досить точну демаркаційну лінію між державними організаціями й коопераціями» [5, с. 567]. Виходить так, що ринкові неспроможності визначають обмеження державної політики таким чином, що державна політика не може бути інструментом вирішення тих суспільних проблем, рішення яких - під силу приватній ініціативі. Так що: «З критерію природної необхідності державних відносин не випливає, з іншого боку, що держава може втручатися усюди» [5, с. 567]. Що ж до другої частини питання, то варто згадати зауваження Л. Пала щодо необхідності для ліберально-демократичних урядів співробітництва з приватним сектором, «бо вони не можуть просто змусити до дотримання нормативів нової політики» [4, с. 249]. Так чи інакше державна політика виявляється обмеженою необхідністю співробітництва з приватним сектором, без якого вона приречена на поразку.

Загалом, визначені обмеження державної політики можуть бути класифіковані за мірою переважання в них об'єктивних і суб'єктивних складових. Якщо у випадку здійсненності суб'єктивні чинники є співрозмірними з об'єктивними, то вже другий парадокс державної політики засвідчує існування обмежень державної політики як деякого об'єктивного факту. А обмеження, які покладаються сучасними політичними системами і, особливо, ринковою моделлю економіки, засвідчують, що неспроможність державної політики – це не просто прорахунки, помилки чи непослідовність її розробників, а незнищенно парадоксальне її покликання. А саме: стати способом розв'язання суспільних проблем, з якими не справляється приватна ініціатива, але у спосіб, що передбачає і потребує співробітництва з нею. Осмислення цієї парадоксальності неможливе без створення «теорії неспроможностей уряду», теорії, яка на думку Д.Л. Веймера та Е.Р. Вайнінга, має «скласти докупи кілька досить незалежних напрямків дослідження» [2, с. 178]. Чи готова вітчизняна політико-управлінська думка до створення такої теорії?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Браун М. Пол. Посібник з аналізу державної політики / Пер. з англ. Київ: Основи, 2000. 243 с.
2. Веймер Д., Вайнінг Е. Аналіз політики: Концепції і практика / Пер. з англ. Іван Дзюб, Анатолій Олійник; Наук. ред. О. Кілієвич. Київ : Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2000. 654 с.
3. Гогвуд Б., Ган Л. Аналіз політики для реального світу / Пер. з англ. Анатолій Олійник; Наук. ред. В. Тертичка. Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 398 с.
4. Пал Леслі А. Аналіз державної політики / Пер. з англ. Іван Дзюб. Київ: Основи, 1999. 422 с.
5. Вильсон В. Государство. Прошлое и настоящее конституционных учреждений. Москва : Издательство В.М. Саблина, 1905.

УДК 322
DOI https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.26.15

ДЕРЖАВА ТА ЦЕРКВА В США. РОЛЬ ТА МІСЦЕ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В США

STATE AND CHURCH IN THE UNITED STATES. THE ROLE AND PLACE OF THE UKRAINIAN DIASPORA IN THE UNITED STATES

Остапець Ю.О.,
доктор політичних наук,
професор кафедри політології і державного управління
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Андріїв О.Б.,
доктор політичних наук,
аспірант кафедри міжнародної політики
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Українська діаспора в США протягом багатьох років підтримує українців та Україну. Найбільше українців проживають в Нью-Йорку, Пенсільванії, Вашингтоні, Мічигані, Массачусетсі, Меріленді, Техасі та ін. Українська діаспора в США має багато освітніх, культурних, релігійних та інших організацій. Імена багатьох українців є відомими в США, які зробили значний внесок в розвиток країни. Існує чотири хвилі міграції українців в США. Перша хвиля розпочала наприкінці XIX століття. Українці знаходили роботу на вугільних шахтах та металургійних заводах Пенсільванії. Також українська діаспора була в Нью-Йорку, Нью-Джерсі, Коннектикуті. Друга хвиля міграції до США – 20-30-ті рр.. XX ст. Кількість мігрантів зменшилася, через те, що цей період припав на Велику депресію в США, серед мігрантів того періоду з'явилися політичні мігранти. Третій період міграції українців до США почався приблизно в 1947 рр. після Другої світової війни, серед прибулих була вагома кількість біженців, військовополонених, інтелігенції та науковців. Четвертий період міграції почався 1980-х рр., його ще називають «економічна міграція». Багато українців цього періоду залишилися в США.

Українців за період перебування в Сполучених Штатах Америки розбудували велику плеяду організацій від культурних та релігійних до професійних. Велике значення для українців в Сполучених Штатах Америки, стала церква, яка була центром зібрання українців, яка об'єднувала їх, допомагала зберігати традиції та звичаї. Ім'я о. Івана Волянського, який в м. Шенандоа був очільника одної з перших українських церков та інших священнослужителів та визначних українців, які допомагали, об'єднували та підтримували українців назавжди залишиться в історії. З першої хвилі міграції до тепер кількість українців в Сполучених Штатах Америки помітно збільшилася. Згідно даних Наукового товариства імені Тараса Шевченка, кількість українців в 2018 р. змінилася з практично мільйона до 1,128 мільйона, збільшилася на 11,4 відсотка. За попередні роки, темп приросту становив біля десяти відсотків.

Ключові слова: церква, держава, державно-церковні відносини, релігійна організація, діаспора, США, політика.

The Ukrainian diaspora in the United States has supported Ukrainians and Ukraine for many years. Most Ukrainians live in New York, Pennsylvania, Washington, Michigan, Massachusetts, Maryland, Texas and others. The Ukrainian diaspora in the United States has many educational, cultural, religious, and other organizations. The names of many Ukrainians are well known in the United States, who have made significant contributions to the country's development. There are four waves of Ukrainian migration to the United States. The first wave began in the late nineteenth century. Ukrainians found work in Pennsylvania's coal mines and metallurgical plants. The Ukrainian diaspora was also in New York, New Jersey, and Connecticut. The second wave of migration to the United States 20-30-ies of the twentieth century. The number of migrants has decreased, one of the reasons is that this period was the Great Depression in the United States. Among the migrants of that period were political migrants. The third period of Ukrainian migration to the United States began around 1947 after World War II, with a significant number of refugees, prisoners of war, intellectuals and scientists. The fourth period of migration began in the 1980s, it is also called "economic migration". Many Ukrainians of this period remained in the United States.

During their stay in the United States, Ukrainians built a large number of organizations, from cultural and religious to professional. Of great importance to Ukrainians in the United States was the church, which was the center of gathering of Ukrainians, uniting them, helping to preserve traditions and customs. The name of the priest Ivan Volyansky, who in Shenandoah founded one of the first Ukrainian churches and other clergy and prominent Ukrainians who helped, united and supported Ukrainians, will forever remain in history. Since the first wave of migration, the number of Ukrainians in the United States has increased markedly. According to the Taras Shevchenko Scientific Society, the number of Ukrainians in 2018 changed from almost one million to 1.128 million, an increase of 11.4 percent. In previous years, the growth rate was about ten percent.

Key words: church, church-state relations, religious organization, diaspora, USA, politics.

Постановка проблеми. Важливою рисою сучасної епохи глобалізації є посилання впливу взаємодії народів та націй між собою, яка стає важливою домінантою в формуванні розвитку міжнародного діалогу та міждержавних зв'язків. З огляду на це, та зрозумівши який вплив ці зв'язки мають більшість держав становили міцні відносини зі своєю діаспорою закордоном. Не виключенням стала і українська діаспора, яка стала захисним щитом української підтримки

закордоном, особливо в США. Адже багато відомих політиків, в різних країнах світу, і в США, зокрема мають українське коріння і є частиною діаспори [2, с. 34].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вітчизняних та зарубіжних вчених досліджувало роль та значення української діаспори в США. Серед них : Коляда О.В., Райчева А.О., та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальною темою дослідження є роль та місце в української діаспори в США в розвитку культурного, релігійного простору в США, та інше.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою дослідження є охарактеризувати діяльність української діаспори в США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з інформацією дослідницького центру з питань вивчення української діаспори у Сполучених Штатах Америки, який діє при Науковому товаристві імені Тараса Шевченка у Нью-Йорку, наразі в Америці проживає 930 434 особи українського походження (0,3% від загальної кількості населення країни). За даними більшості джерел, в США мешкає близько 1,5-2 млн. українців (табл. 1) [3].

Найчисельніші групи етнічних українців проживають у штатах: Нью-Йорк (131,391), Пенсільванія (112,542), Каліфорнія (91,179) та ін. [3].

Згідно даних Наукового товариства імені Тараса Шевченка [4], кількість українців в 2018 р. змінилася з практично мільйона до 1,128 мільйона, збільшилася на 11,4 відсотка. За попередні роки, темп приросту становив біля десяти відсотків.

З табл. 1 можна проаналізувати, що найбільше українців проживають в таких штатах, як Нью-Йорк, Пенсільванія, Вашингтон, Мічиган, Массачусетс

Меріленд, Техас та інші.

Історія українців в США почалася з першими мігрантами, які прибули до США. Існує декілька хвиль міграції українців до США.

Церква завжди була важливою в житті українців, не виключенням стали мігранти з України в США, для яких одним з нагальних питань була необхідність створення своєї церкви та церковної структури. І вони почали рухатися в цьому напрямку з 20 – х рр.. XX ст., але в умовах відсутності єдиного координуючого центру організувати церковне життя було складно. Але незважаючи на це, за межами України з'являються українські етнічні церковні юрисдикції. Перша хвиля української міграції не стала винятком, хоча, як зазначалося вище почали створюватися спочатку греко-католицькі а потім і православні парафії. І в жовтні 1950 р. велика кількість православних парафій об'єдналося і створили – Українську Православну Церкву у США. Центром українського православ'я став осередок в маленькому містечку штату Нью-Джерсі – Саут-Баунд-Брук, значення, якого для української діаспори важко переоцінити [9, с. 2]. Тут з 1955 до 1965 рр. збудовано Собор святого Андрія Первозванного. Український осередок в цьому місці став духовним центром українців. Згодом біля «церковно-меморіального комплексу, неподалік будівлі консисторії, побудували семінарію св. Софії, школа релігії й українознавства, Дім української культури, концерт зал на 1500 місць Музей церковних святощів, бібліотека …» [9, с. 2]. В музеї у Банд-Бруці зберігаються грамоти з підписами Івана Мазепи та Івана Скоропадського [9, с. 3]. Велика участь в об'єднанні українців та української церкви закордоном належить Патріарху Мстиславу, який «…ініціював об'єднання православних парафій США в єдину церкву та створення адміністративного центру в Нью-Джерсі.» [9, с. 3].

Після прибуття на американський континент українські мігранти намагалися зберегти українські традиції та культуру, збиралися разом, і центром цього стала – церква. Велика частина український емігрантів належали до Греко-католицької церкви були з Галичини та Закарпаття [7]. Українська православна церква почала формуватися в США на початку XX ст.

Церква та релігійні організації стали центром української діаспори закордоном, в США зокрема. До прикладу в Техасі, живе біля 25 тисяч українців, але немає єдиного українського центру. Але в передмісті Х'юстона можна побачити Українську греко-католицьку церкву, яка датується з 1957 року, і саме сюди збираються українці кожну неділю. Тут також функціонує недільна школа, спочатку тут планувалося, «українське село», але згодом демографія району змінилася, і багато українців долають десятки кілометрів, щоб потрапити сюди. Під час пандемії уроки проводяться онлайн, класи майже рік були порожні. Також в Х'юстоні є Український культурний клуб. Люди які вже третє покоління українців в США в цьому регіоні, підтримують українські традиції, культуру та звичаї [1].

Українська діаспора в США виявили неабияку підтримку українській церкві піл час отримання Томосу. Коли 22 жовтня 2019 р. Митрополит Епіфаній відвідав собор та зустрівся з численними українцями у Свято-Андріївському духовному центрі. Українці в США виразили підтримку та радість, щодо отримання автокефалії Православною Церквою України. «Ми сьогодні тішимося з тих подій, які відбулися в Україні, – у нас є єдина помісна Українська Православна Церква, а також тішимося, що були Ви вибрані Богом через Вашу доброту, через Вашу відданість, смиренність і мудрість, – сказав настоятель парафії отець

Таблиця 1

Кількість українців в США, 2000 – 2018 рр.

Штат	2000	2010	2018	% (2010-2000)/2000	% (2018-2010)/2010	% (2018-2000)/2000
Алабама	1,855	2,632	2,845	41.9	8.1	53.4
Аляска	1,895	2,535	2,944	33.8	16.1	55.3
Арізона	11,113	13,910	15,344	25.2	10.3	38.1
Арканзас	1,419	2,020	1,966	42.4	-2.7	38.5
Каліфорнія	103,379	113,468	134,678	9.8	18.7	30.3
Колорадо	11,074	13,759	17,145	24.2	24.6	54.8
Коннектикут	24,581	21,949	21,237	-10.7	-3.2	-13.6
Делавер	5,584	5,954	4,252	6.6	-28.6	-23.9
Округ Колумбія	1,291	1,829	3,333	41.7	82.2	158.2
Флорида	44,976	50,114	65,749	11.4	31.2	46.2
Джорджія	10,686	13,012	16,187	21.8	24.4	51.5
Гаваї	1,262	1,038	1,930	-17.7	85.9	52.9
Айдахо	1,837	2,777	3,807	51.2	37.1	107.3
Іллінойс	54,560	55,346	62,056	1.4	12.1	13.7
Індіана	8,514	9,744	9,864	14.4	1.2	15.9
Айова	1,693	2,947	3,562	74.1	20.9	110.4
Канзас	3,328	3,282	3,645	-1.4	11.1	9.5
Кентуккі	1,948	4,814	4,398	147.1	-8.6	125.8
Луїзіана	1,736	2,205	2,758	27	25.1	58.9
Мен	1,726	2,564	1,684	48.6	-34.3	-2.4
Меріленд	20,989	24,490	25,997	16.7	6.2	23.9
Массачусетс	27,420	28,286	29,779	3.2	5.3	8.6
Мічиган	47,871	41,757	36,550	-12.8	-12.5	-23.6
Міннесота	14,194	15,744	18,739	10.9	19	32
Міссісіпі	934	1,324	858	41.8	-35.2	-8.2
Міссурі	7,571	9,772	8,640	29.1	-11.6	14.1
Монтана	1,767	2,277	3,331	28.9	46.3	88.5
Небраска	2,588	1,338	2,872	-48.3	114.6	11
Невада	3,943	5,402	6,611	37	22.4	67.7
Нью-Гемпшир	3,341	2,700	5,011	-19.2	85.6	50
Нью Джерсі	78,209	73,286	71,631	-6.3	-2.3	-8.4
Нью-Мексико	2,361	2,501	2,283	5.9	-8.7	-3.3
Нью-Йорк	184,450	166,105	169,929	-9.9	2.3	-7.9
Північна Кароліна	10,786	17,436	19,295	61.7	10.7	78.9
Північна Дакота	4,166	4,649	4,229	11.6	-9	1.5
Огайо	52,162	47,200	45,068	-9.5	-4.5	-13.6
Оклахома	2,632	3,301	3,585	25.4	8.6	36.2
Орегон	16,436	23,069	20,927	40.4	-9.3	27.3
Пенсільванія	128,822	120,088	111,448	-6.8	-7.2	-13.5
Род-Айленд	3,460	3,936	4,238	13.8	7.7	22.5
Південна Кароліна	3,745	7,621	11,792	103.5	54.7	214.9
Південна Дакота	1,218	1,505	1,388	23.6	-7.8	13.9
Теннессі	4,550	7,451	9,829	63.8	31.9	116
Техас	17,004	21,919	24,300	28.9	10.9	42.9
Юта	3,127	4,167	2,918	33.3	-30	-6.7
Вермонт	1,461	1,963	2,773	34.4	41.3	89.8
Вірджинія	15,817	18,655	22,839	17.9	22.4	44.4
Вашингтон	35,757	59,396	68,271	66.1	14.9	90.9
Західна Вірджинія	1,850	1,747	1,636	-5.6	-6.4	-11.6
Вісконсин	8,596	10,480	11,183	21.9	6.7	30.1
Вайомінг	616	596	600	-3.2	0.6	-2.7
Всього США:	1,002,300	1,056,060	1,127,934	5,4	6,8	12,5

Джерело: [5]

Таблиця 2

Освітні, наукові, суспільно-політичні організації української діаспори в США

Назва організації	Характеристика
Український Інститут Америки	культурно-просвітницька установа США, заснована у 1948 р. бізнесменом та меценатом Володимиром Джусом.
Українська Вільна Академія Наук	науково-видавнича організація, заснована у 1950 р., при УВАН діє Бібліотека ім. В. Міяковського і Архів ім. Д. Антоновича.
Український Музичний інститут Америки	заснований у 1952 р. з філіями у 12 містах, здійснює навчальну, концертну і видавничу діяльність.
Український Конгресовий Комітет Америки	заснований у 1940 р., включає до свого складу 70 різного напряму організацій, при УККА діє автономно Шкільна Рада, які підлягають суботні школи українознавства і для яких вона видає підручники, розробляє навчальні програми, готує вчителів. Найбільше досягнення УКК – спорудження пам'ятника Т. Шевченку у Вашингтоні у 1964 р.
Наукове товариство ім. Шевченка	засноване у 1950 р.

Джерело: складено автором на основі [8]

Володимир Штеляк у своєму вітальному слові до Предстоятеля Православної Церкви України.» [7].

Українська діаспора в США має низку релігійних організацій, освітніх, наукових, суспільно – політичних організацій, таких як Українське історичне товариство, Товариство українських інженерів Америки, Українське лікарське товариство Північної Америки, Товариство українсько-американських адвокатів та ін. Діють ряд фундацій та громадських товариств (табл. 2).

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Отже, роль та місце української діаспори в США є вагомим. Церква відігравала вагоме значення в житті українців. Багато релігійних, культурних та інших організацій було створено в США українською діаспорою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Як виглядає та чим живе українська діаспора у Х'юстоні. Укрінформ. 2021. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3272640-ak-vigladae-ta-cim-zive-ukrainska-diaspora-u-hustoni.html
2. Коляда О.В., Райчева А.О. Українська діаспора як чинник поглиблення зовнішньоекономічних відносин країни. *Економіка і суспільство*. Випуск # 15. 2018.
3. Українці у США. Посольство України в Сполучених Штатах Америки. URL: https://usa.mfa.gov.ua/ukrayina-ta-ssha/ukrayinci-u-ssha
4. Центр демографічних та соціально-економічних досліджень українців у США за наукового товариства імені Т. Шевченка. URL: http://www.inform-decisions.com/stat/index.php?r=site/page&view=impnotice
5. Центр демографічних та соціально-економічних досліджень українців у США за наукового товариства імені Т. Шевченка. URL: http://www.inform-decisions.com/stat/index.php?r=site/page&view=ukr_num2018
6. Українська православна діаспора. Ч. 1. Заснування церковних структур. Релігійно-інформаційна служба України. URL: https://risu.ua/ukrajinska-pravoslavna-diaspora-ch-1-zasnuvannya-cerkovnih-struktur_n91713
7. Предстоятель Православної Церкви України зустрівся з вашингтонською українською громадою. URL: https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/predstoyatel-pravoslavnoyi-tserkvy-ukrayiny-zustrivsya-z-vashyngtonskoyu-ukrayinskoyu-gromadoyu/
8. Ірина Ключковська, Наталія Гумницька. Українська діаспора в об'єктиві сучасності – національно-політичний та духовно-культурний феномен. URL: https://miok.lviv.ua/?p=379
9. Державна архівна служба України. Центральний державний архів зарубіжної україніки. «Релігійне життя української діаспори в США» (за періодичним виданням «Українське православне слово»). Київ. 2016. URL: https://tsdazu.archives.gov.ua/wp-content/uploads/2019/03/Nauk_dovid_aparat/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%BA-%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B5%20%D0%B6%D0%B8%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf

НОТАТКИ

Наукове видання

РЕГІОНАЛЬНІ СТУДІЇ

№ 26

Коректура • *Наталія Пирог*

Комп'ютерна верстка • *Сергій Канавка*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,16. Замов. № 1121/406. Наклад 300 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709-38-69, +38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.